

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА**

**Н. М. САВЧИН
В. І. БОБРИК**

**ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА
СУДОВИХ ПОМИЛОК
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Чернівці
«Місто»
2017

УДК [347.951.1+347.955/.957] (477)

ББК 67.9(4УКР)310.175

С 137

Рекомендовано до друку

Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України (протокол № 11 від 23 листопада 2016 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Короєд Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, завідувач кафедри цивільного права і процесу.

Чурпіта Ганна Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.

Н. М. Савчин, В. І. Бобрик

С137 **Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України** : монографія / Н. М. Савчин, В. І. Бобрик. – Чернівці : Місто, 2017. – 180 с.

Монографію присвячено дослідженню такого правового явища, як судова помилка. Сформульовано авторську дефініцію поняття «судова помилка» та виділені ознаки судових помилок у цивільному судочинстві. Здійснено класифікацію судових помилок за відповідними критеріями. Визначено основні причини та умови допущення судових помилок, а також розкрито заходи із запобігання судовим помилкам і надані відповідні пропозиції до чинного цивільного процесуального законодавства. Окреслено вплив судової практики на запобігання судовим помилкам і розглянуто основні способи усунення судових помилок у цивільному судочинстві.

Для наукових співробітників, науково-педагогічних працівників, аспірантів та студентів юридичних вузів, практикуючих юристів та широкого загалу читачів.

ISBN 978-617-652-181-6

© Н. М. Савчин, 2017

© В. І. Бобрик, 2017

© ВІЦ «Місто», 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВИХ ПОМИЛОК У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	7
1.1. Поняття та ознаки судових помилок	7
1.2. Класифікація судових помилок	28
1.3. Причини та умови допущення судових помилок	47
РОЗДІЛ 2 ЗАПОБІГАННЯ СУДОВИМ ПОМИЛКАМ	65
2.1. Поняття, сутність та види заходів із запобігання судовим помилкам	65
2.2. Вплив судової практики на запобігання судовим помилкам	112
РОЗДІЛ 3 УСУНЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК	124
3.1. Виправлення помилок судом, який ухвалив рішення	124
3.2. Усунення судових помилок при перегляді судових рішень судами вищих інстанцій	132
3.2.1. Усунення судових помилок при перегляді судових рішень в порядку апеляційного провадження	135
3.2.2. Усунення судових помилок при перегляді судових рішень в порядку касаційного провадження	144
ВІСНОВКИ	154
Список використаних джерел	159

ВСТУП

Ще за стародавніх часів сформувався крилатий вираз «Errare humanum est» – «Людині властиво помиляться». Відтак, будь-яка сфера, в основу якої покладено людський фактор, супроводжується людськими помилками. Не є виключенням і судочинство, людський фактор в якому найвагомніше виявляється в роботі суддів. Саме тому на підставі дедуктивного методу можна стверджувати, що «суддям властиво помиляться».

У науковій літературі та судовій практиці помилки суддів дедалі частіше називають судовими помилками. Водночас поняття «судова помилка» прямо не використовується в законодавстві та не є усталеним у процесуальній науці. Проте законодавець використовує терміни, що опосередковано вказують на існування такого правового явища, як судова помилка, зокрема в статтях 219, 309, 311, 312, 320, 324, 336, 342, 350 Цивільного процесуального кодексу України. Про помилковість у судових рішеннях часто зазначається в рішеннях вищих судів, узагальненнях судової практики, листах та постановках Пленуму Верховного Суду України, що свідчить про затребуваність наукового розуміння поняття судової помилки.

Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ потрібно не тільки знати й аналізувати, а й уживати ефективних заходів щодо запобігання їм та винаходити способи їх усунення, оскільки вони підривають авторитет судової влади, послаблюють судовий захист і перешкоджають утвердженню верховенства права.

Проблема виявлення, попередження та усунення судових помилок була й залишається актуальною для юридичної науки і практики, оскільки будь-яка судова помилка знижує ефективність захисту прав, свобод та інтересів особи. У зв'язку з цим, важливе практичне значення має виявлення природи, причин та умов допущення судових

помилки, оскільки це дає можливість виробити заходи щодо запобігання їм та визначити способи їх усунення.

Теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження сутності судових помилок, заходів запобігання їм та способів їх усунення становлять праці науковців радянського і сучасного періодів, зокрема: С. Ф. Афанасьєва, П. О. Батуріної, В. Е. Белиневича, О. А. Беляневич, С. С. Барцкової, О. Т. Боннера, О. О. Борисової, С. В. Васьковського, О. П. Вершиніна, М. А. Вікут, М. М. Вошленка, А. О. Власова, М. Л. Голубєвої, М. А. Гурвича, К. П. Гусарова, С. Ф. Демченка, В. В. Джуня, Г. О. Жиліна, І. М. Зайцева, О. С. Захарової, Р. Ф. Каллістратової, В. В. Комарова, С. О. Короеда, В. М. Короленка, В. А. Кройтора, Л. Ф. Лесницької, Д. Д. Луспеника, І. М. Ніколенко, С. О. Погрібного, Ю. Д. Притики, І. М. Ромашока, Ю. М. Руденка, В. В. Сердюка, Л. О. Терехової, В. І. Тертишнікова, М. К. Треушнікова, О. Г. Трішиної, С. Я. Фурси, А. В. Цихоцького, М. С. Шакарян, П. І. Шевчука, В. М. Шерстюка, М. Й. Штефана, О. О. Штефан, Н. О. Чечіної, Г. В. Чуріти, В. В. Яркова та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень проблем цивільного процесу, на сьогодні спеціальне дослідження такого правового явища, як «судова помилка», не проводилось. Не визначено процесуалістами поняття судової помилки, не вироблено єдиного підходу до вирішення проблеми запобігання та усунення судових помилок.

Наукове значення цього дослідження полягає в тому, що воно сприяє подальшій теоретичній розробці й удосконаленню правових заходів та способів запобігання й усунення судових помилок у цивільному судочинстві. При цьому, значення результатів дослідження, втілених у цій книжці, не обмежується лише сферою правової науки, оскільки деякі з них є рекомендаціями щодо вдосконалення національного законодавства, зокрема Цивільного

процесуального кодексу України, а також роз'ясненнями (науковим тлумаченням) положень чинного процесуального законодавства, що можуть бути використані в судовій та іншій правозастосовчій практиці.

Зважаючи на широту поставленої в цій роботі проблематики, не претендуємо на повне її вирішення, охоплення всіх її складових та абсолютну завершеність цього наукового дослідження. Однак, викладений в цій книзі матеріал стосується найбільш важливих і основних особливостей такого правового явища як судова помилка.

В роботі піднімаються деякі спірні питання, однак їх остаточне вирішення вимагає подальшої наукової дискусії, закріплення в законодавстві відповідних правових норм та втілення у судову практику.

Щирі слова подяки за наукову допомогу у виданні цієї книги хотілось би висловити рецензентам – доктору юридичних наук *Сергію Олександровичу Коросду*, кандидату юридичних наук, доценту *Ганні Вікторівні Чурніті*, а також доктору юридичних наук, професору *Костянтину Володимировичу Гусарову* та членам спеціалізованої вченої ради Д. 26.500.01 у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Крім того, висловлюємо глибоку вдячність за сприяння у підготовці цієї праці всьому керівництву та колективу юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, зокрема, кафедрі правосуддя.

Щирі та найтепліші слова подяки рідним та близьким авторів, а також друзям, які своєю підтримкою, розумінням і терпінням надали неоціненну допомогу в підготовці цієї монографії.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВИХ ПОМИЛОК У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Поняття та ознаки судових помилок

Стаття 55 Конституції України передбачає, що кожному гарантується судовий захист його прав та свобод¹. На розвиток даного конституційного положення в чинному цивільному процесуальному законодавстві передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод чи інтересів².

Відповідно до ст. 1 ЦПК України, завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави³. Однак унаслідок допущення судових помилок судді інколи ухвалюють незаконні та необґрунтовані рішення, що перешкоджає досягненню завдань цивільного судочинства.

У тлумачному словнику української мови поняття «помилка» визначається як неправильність у вчинках, діях, похлюба тощо⁴.

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

³ Там само.

⁴ Тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Іршів : Перун, 2001. – С. 855.

Помилку може бути визначено як невідповідність суб'єктивного образу об'єктивної дійсності, неправильне відображення навколишньої реальності у свідомості індивіда⁵. Таке розуміння помилки є найбільш поширеним і застосовується в юриспруденції.

Поняття помилки у філософському розумінні є протилежним поняттю істини. Помилка є ухиленням від істини⁶.

У цивільному праві під помилкою розуміється викривлене уявлення особи про обставини, які дійсно мають місце⁷.

Поняття «судова помилка» в юридичній літературі та судовій практиці використовується для характеристики різних недоліків судової діяльності. Так, А. А. Власов зазначає, що категорія судової помилки є широкою й охоплює як ті порушення, що перешкоджають своєчасному вирішенню справи, так і ті, що заважають правильному їх розгляду. Останні поділяються на випадки незаконності й необґрунтованості. Незаконність може бути наслідком неправильного застосування чи незастосування норм матеріального або процесуального права⁸.

Правозастосовчу помилку М. М. Вопленко розумів як суперечний нормам матеріального чи процесуального права і такий, що не досягає істинної мети правового регулювання результат владної діяльності спеціальних суб'єктів правозастосування, що кваліфікується компетентним органом як помилковий⁹.

⁵ Давидова І. В. Категорія помилки в цивільному праві та законодавстві / І. В. Давидова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 36.

⁶ Энциклопедический словарь [препринтное воспроизведение издания Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон 1890 г.]. – М. : ТЕРРА, 1991. – Т. 23 : Жилы-Землях. – С. 88.

⁷ Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учеб. / Харитонов Е. О., Харитонова Е. И., Старцев А. В. – [5-е изд.]. – Харьков : Одиссея, 2010. – С. 290.

⁸ Власов А. А. Гражданское процессуальное право : учеб. / Власов А. А. – М. : «ТК Велби», 2004. – С. 334-335.

⁹ Вопленко Н. П. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н. П. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 41.

Г. О. Жилин зауважує, що судова помилка в цивільній справі є нічим іншим, як невідповідністю результату процесуальної діяльності суду цільовим установкам судочинства, закріплених у нормах цивільного процесуального права¹⁰.

І. М. Зайцев визначає судову помилку як невідповідність правосуддя дії судових працівників чи результат таких дій¹¹. Судові помилки являють собою «неправильності (дії, результати дії), які свідчать про недосягнення цільових установок судочинства»¹². На його думку, для поняття «судова помилка» характерним є таке:

1) вона являє собою порушення юридичних норм і свідчить про відхилення від цільових установок цивільного судочинства;

2) її допускають суди та судді, уповноважені розглядати і вирішувати цивільні справи;

3) усі помилки може бути усунуто правовими засобами в цивільному процесуальному порядку¹³.

С. В. Леонтьєв запропонував відносити судову помилку до сфери інтелектуальної (пізнавальної) діяльності судді, а винесені на основі такої помилки судові акти – до сфери процесуальної. Неправильне знання стає помилкою тоді, коли воно із стану розвитку переходить у стан стійкості (інтуїтивного переконання), на основі якого суд здійснює неправомірну процесуальну дію. Суб'єктом помилки є

¹⁰ Жилин Г. А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки / Г. А. Жилин // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 54.

¹¹ Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И. М. Зайцев. – Саратов, 1987. – С. 8.

¹² Зайцев И. М. Судебные ошибки / И. М. Зайцев // Совершенствование законодательства и правоприменительной деятельности. – Ярославль. – 1989. – С. 91.

¹³ Викут М. А. Гражданский процесс России : учеб. / М. А. Викут, И. М. Зайцев. – М. : Юристъ, 1999. – С. 304.

конкретний суддя як людина, наділена свідомістю і волею, а не суд як державний орган¹⁴.

На думку Ю. М. Руденка, під судовою помилкою слід розуміти процесуальну діяльність суду (судді), пов'язану з неправильним сприйняттям, аналізом чи відтворенням норм закону, відхиленням від принципів правосуддя, що виражена в прийнятті судового рішення, яке містить підстави для його скасування або зміни, яке порушує права, свободи і законні інтереси сторін та (чи) інших осіб, які беруть участь у справі¹⁵.

Л. В. Трофімова визначає судову помилку як неправильну дію судових працівників, яка не дозволяє досягти ними визначеної мети і яка спричиняє настання негативних наслідків, у тому числі й скасування помилкового рішення¹⁶.

Л. М. Ніколенко під судовою помилкою пропонує розглядати юридичний факт процесуального характеру, відображений в судовому акті, який призводить до порушень цільових установок судочинства, наслідками чого стає порушення прав та законних інтересів¹⁷.

Проаналізувавши наявні в літературі визначення судової помилки, варто розглянути ті властивості цього явища, що вказують на його правову природу. І для цього потрібно, насамперед, з'ясувати суб'єктів допущення судових помилок.

У цивільному судочинстві помилки можуть допускати будь-які суб'єкти процесуальних відносин. Але помилки всіх таких суб'єктів, крім суду (судді), мають іншу правову

¹⁴ Леонтьев Е. В. Судебная ошибка в гражданском процессе: Понятие и характерные черты / Е. В. Леонтьев // Современные проблемы гражданского права и процесса. – Новосибирск. – 2002. – С. 187.

¹⁵ Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Руденко Юрий Митрофанович. – М., 2009. – С. 36.

¹⁶ Трофимова Л. В. Основания к отмене судебных решений, не вступивших в законную силу : дис. ... канд. юрид. наук / Трофимова Л. В. – Саратов, 1999. – С. 130.

¹⁷ Ніколенко Л. М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві : монографія / Л. М. Ніколенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – С. 423.

природу та спричиняють інші наслідки, ніж помилки суду (судді), а тому їх не можна розглядати як судові. Які би дії чи бездіяльність не вчиняли учасники процесу, суд завжди залишається незалежним від їх поведінки і від їх помилок і вирішує справу на основі свого внутрішнього переконання і відповідно до законодавства. Крім того, будь-які неправомірні дії учасників процесу значно менше позначаються на результатах здійснення правосуддя, ніж судові помилки.

Застосування права – це завжди державно-владна діяльність компетентних органів, і жодні інші органи та особи не наділені правозастосовною компетенцією. Оскільки суб'єктами застосування права можуть бути тільки органи, наділені такою компетенцією, то й помилки в правозастосовній діяльності можуть допустити тільки вони. Відповідно до ст. 124 Конституції України «... правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються»¹⁸. Таким чином, не можна визнавати судовою помилкою, наприклад, неправильну кваліфікацію правовідносин особами, які беруть участь у справі. Активну роль у правозастосуванні відіграє тільки суд, який має компетенцію захищати порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави. Отже, судовою помилкою буде лише така помилка, яку допустив суд (суддя) при розгляді та вирішенні конкретної цивільної справи. Водночас суб'єктами судової помилки можуть бути суди (судді) усіх інстанцій.

На час дії ЦПК України 1963 року секретар судового засідання не володів жодними процесуальними правами і самостійно не брав участі в судочинстві. І. М. Зайцев правильно

¹⁸ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

констатував, що секретар судового засідання не може допускати судових помилок, а складений ним журнал судового засідання стає правовим документом тільки після підписання його суддею¹⁹. Незважаючи на те, що відповідно до чинного ЦПК України секретар судового засідання належить до категорії інших учасників цивільного процесу, думка І. М. Зайцева є правильною. Неточності та упущення, які можуть допустити інші працівники суду (не судді), не наділені якістю судових помилок, адже вони не беруть участь у розгляді справ і не виконують процесуальні дії. Їх порушення безпосередньо не впливають на здійснення правосуддя. В окремих випадках з вини працівників апарату суду суддя чи колегія суддів може порушити строки розгляду справ, не долучити до справи потрібні документи тощо. Але подібні дії чи бездіяльність секретарів та інших працівників апарату суду не є судовими помилками.

Помічник судді також не може бути суб'єктом судової помилки, оскільки він є лише технічним асистентом судді. Помічники суддів, зазвичай, перевіряють повноваження осіб, які з'явилися в суд, беруть участь у підготовці судових справ до розгляду, за дорученням судді готують проекти запитів, листів, іншої документації, пов'язаної з розглядом конкретної справи тощо, тобто виконують деякі функції секретаря судового засідання.

Проте помічник судді має безпосередньо забезпечувати виконання повноважень судді. Всі можливі дії, що належать до кола його повноважень, він може здійснити тільки за дорученням судді. При цьому суддя зобов'язаний щоразу перевіряти правильність дій свого помічника, здійснюючи керівництво та контроль за його роботою. Усе, що вчиняє помічник судді, підлягає обов'язковому підтвердженню суддею та погодженню з ним.

¹⁹ Зайцев І. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : дис. ... доктора юрид. наук / Зайцев И. М. – Саратов, 1986. – С. 29.

Саме тому допущені помічником судді помилки має виявляти і виправити суддя, оскільки лише суддя приймає остаточні рішення та вчиняє процесуальні дії. Якщо суддя не виявить та не виправить помилки свого помічника і це позначиться на правильності результату судової діяльності, можна буде констатувати про наявність судової помилки. Але при цьому суб'єктом такої помилки буде суддя, а не його помічник, тому що останній лише сприяє реалізації повноважень судді, не маючи процесуальної самостійності й не володіючи правом здійснювати правосуддя²⁰.

Слід звернути увагу на те, що, незважаючи на важливість роботи помічника судді та його незамінність для судді, чинне процесуальне законодавство України взагалі не передбачає його процесуальний статус. Правовий статус помічника врегульовано Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. та Положенням про помічника судді суду загальної юрисдикції, затвердженим рішенням Ради суддів України від 25 березня 2011 р. Однак, на наш погляд, правовий статус помічників суддів має знайти своє процесуальне закріплення, що зумовлено функціями, які фактично виконує помічник судді. Помічник судді має стати процесуальною фігурою і для цього процесуальне законодавство має визначити його місце та роль у судовому процесі та встановити обсяг його повноважень.

Характеризуючи судові помилки потрібно також визначитися з питанням вини судді в допущенні судової помилки. З огляду на це постає питання чи може судова помилка бути без вини. З цього приводу процесуалісти висловлювали різні думки.

Так, І. Е. Енгельман зазначає, що неправильності, які допущені судом, можуть бути результатом не тільки помилки

²⁰ Красильников Б. В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Красильников Борис Викторович. – М., 2003. – С. 46-47.

Термін «судова помилка» не використовується в чинних процесуальних законах. Наприклад, у ЦПК України від 18 березня 2004 року застосовується тільки термін «помилка», а також близькі до його значення словосполучення із прикметником «неправильний».

Так, ч. 1 ст. 219 ЦПК України закріплює, що суд може з власної ініціативи або за заявою осіб, які беруть участь у справі, виправити допущені в судовому рішенні описки чи арифметичні помилки.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 312 ЦПК України, розглянувши скаргу на ухвалу суду першої інстанції, апеляційний суд змінює або скасовує ухвалу суду першої інстанції і постановляє ухвалу з цього питання, якщо воно було вирішено судом першої інстанції з порушенням норм процесуального права або при правильному вирішенні було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування.

Ст. 320 ЦПК України визначає, що апеляційний суд може постановити окрему ухвалу, в якій зазначить порушення норм права і помилки, допущені судом першої інстанції, які не є підставою для скасування рішення чи ухвали суду першої інстанції.

У п. 3 ч. 1 ст. 336 ЦПК України передбачено, що за наслідками розгляду касаційної скарги на рішення суду касаційної інстанції має право постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судові рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом. У п. 4 ч. 2 цієї ж статті зазначено про те, що за наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суду касаційної інстанції має право скасувати ухвалу і залишити в силі ухвалу, що була помилково скасована апеляційним судом.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК України, розглянувши касаційну скаргу на ухвалу суду, суд касаційної інстанції

змінює або скасовує ухвалу і постановляє ухвалу з цього питання, якщо воно було вирішено всупереч нормам процесуального права або при правильному вирішенні було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування.

Стаття 350 ЦПК України надає право суду касаційної інстанції постановити окрему ухвалу, в якій він може зазначити порушення норм права і помилки, допущені судом першої або апеляційної інстанції, які не є підставою для скасування їх рішення чи ухвали.

Пункт 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України виділяє таку підставу для скасування рішення суду першої інстанції й ухвалення нового рішення або зміни рішення як порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 311 ЦПК України, підставою для скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції є порушення норм матеріального чи процесуального права, які призвели до неправильного вирішення питання.

Частина 2 ст. 324 ЦПК України виділяє таку підставу касаційного оскарження як неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Отже, у п. 4 ч. 1 ст. 309, п. 4 ч. 1 ст. 311 та ч. 2 ст. 324 ЦПК України законодавець не використовує термін «помилка». Але, на нашу думку, у зазначених законодавчих положеннях слово «неправильний» є синонімом слова «помилковий».

З аналізу ЦПК України вбачається, що в ньому законодавець використовує поняття «помилка» в трьох випадках:

1) стосовно помилок у розрахунках (арифметичні помилки);

2) стосовно підстави для скасування чи зміни судових рішень або ухвал апеляційною чи касаційною інстанцією;

3) стосовно підстави для винесення окремої ухвали судом апеляційної чи касаційної інстанції.

Відповідно до вищезазначеного, можна дійти висновку, що для законодавчого розуміння «помилки» в цивільному процесі суб'єктивне ставлення судді до допущеної ним помилки не має будь-якого значення. Для вищої інстанції неважливо, вчинено помилку судді умисно чи з необережності. Тому цей факт не з'ясовують вищі суди при перевірці правильності судового рішення і він не впливає на визначення підстави його скасування чи зміни.

Однією з гарантій забезпечення правової визначеності, елементом стабільності рішення суду та законної сили рішення суду є його незмінність. Відповідно до ч. 2 ст. 218 ЦПК України, суд, який ухвалив рішення, після його проголошення, не має права його змінити або скасувати. Така властивість рішення суду в теорії цивільного процесу отримала назву «незмінність рішення суду»²⁷. Допущені помилки виправляє вищий суд. Однак, крім діяльності вищих судів з перегляду і перевірки судових актів, певними повноваженнями з контролю за власними актами наділений і суд першої інстанції. Таку його діяльність часто називають терміном «самоконтроль». Можливість здійснення цих дій надана суду ст.ст. 219–221 ЦПК України, якими встановлено три способи такого контролю:

- а) виправлення описок й арифметичних помилок;
- б) ухвалення додаткового рішення;
- в) роз'яснення рішення.

²⁷ Гаврік Р. О. Незмінність як елемент законної сили рішення суду першої інстанції у цивільній справі / Р. О. Гаврік // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 53.

При цьому суд може виправити допущені в рішенні описки чи арифметичні помилки як за заявою осіб, які беруть участь у справі, так і за власною ініціативою. Це саме стосується роз'яснення рішення суду. Додаткове рішення суд не може ухвалити за власною ініціативою.

Необхідність ухвалення додаткового рішення, виправлення помилок та описок або роз'яснення рішення викликано порушенням таких вимог до судового рішення, як його ясність, повнота, чіткість, тобто не викликають сумніву законність та обґрунтованість рішення, зокрема висновки суду в справі, обставини та факти, на яких ґрунтуються ці висновки²⁸.

Можливі два способи виправлення описок та арифметичних помилок у рішенні залежно від того, коли їх було виявлено. Якщо описки та арифметичні помилки було виявлено ще при складанні рішення (тобто до підписання і проголошення рішення), то такі помилки може бути виправлено прямо в тексті рішення з відповідним застереженням перед підписом судді (ч. 7 ст. 209 ЦПК України). Якщо ж помилку було виявлено пізніше, то її може бути виправлено лише в порядку, передбаченому ст. 219 ЦПК України²⁹.

Чіткість – це одна з вимог, якій має відповідати рішення суду. На відміну від ясності (вимога до форми викладу), чіткість є вимогою до змісту рішення. Відповідно до цієї вимоги, рішення має бути викладено чітко, грамотно, не повинно містити помилок та описок. Невиконання цієї вимоги може бути усунуто шляхом виправлення відповідних помилок та описок. Другим способом виправлення недоліків рішення суду першої інстанції самим судом, який ухвалив це рішення, є

²⁸ Там само. – С. 54.

²⁹ Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Андронов. – О., 2008. – С. 12.

постановлення додаткового рішення за правилами ст. 220 ЦПК України.

Цивільний процесуальний закон вимагає, щоб рішення суду було повним. Повнота судового рішення припускає його всебічність, а це означає, що в рішенні:

- а) має бути надано відповідь про наявність чи відсутність матеріального права;
- б) зазначено про належність його позивачу;
- в) визначено, чи існує юридичний обов'язок і чи покладено його на відповідача;
- г) наведено кількісну характеристику права й обов'язку;
- г) визначено порядок і строк реалізації права та виконання обов'язку.

Якщо ці питання не вирішено в судовому рішенні, то воно є неповним³⁰.

У кожній цивільній справі має бути одне рішення, яке вичерпно вирішує спір між сторонами. У кожному рішенні суду, крім головного питання, яке є об'єктом процесу, мають бути у визначених законом випадках вирішені питання про строк і порядок виконання рішення та про розподіл судових витрат. Водночас не всі питання, що вирішуються в процесі судового розгляду, відображаються в судовому рішенні, або взагалі не розглядаються питання, вирішення яких домагався позивач. У таких випадках зацікавлені особи можуть просити суд про ухвалення додаткового рішення³¹.

Цей недолік у рішенні суд може усунути шляхом ухвалення додаткового рішення у випадках, коли:

- 1) стосовно якої-небудь позовної вимоги, щодо якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;

³⁰ Тertiшніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Тertiшніков В. І. – Х. : Ксилон, 2006. – С. 208.

³¹ Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Андронов. – О., 2008. – С. 13.

2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної суми грошових коштів, які підлягають стягненню, майно, яке підлягає передачі, або які дії необхідно виконати;

3) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених ст. 367 ЦПК України;

4) суд не вирішив питання про судові витрати.

Роз'яснення рішення суду є найбільш простим способом виправлення недоліків у рішенні, на що суд уповноважений відповідно до ст. 221 ЦПК України. У судовому рішенні в ясній формі має бути надано відповідь на головні питання справи: про долю позову, розмір задоволеної вимоги тощо. У резолютивній частині рішення не повинно бути умов, що викликають спір при виконанні рішення. Невиконання цієї вимоги при ухваленні рішення можна виправити роз'ясненням рішення. І це – третій спосіб виправлення недоліків судового рішення судом, який ухвалив дане рішення. Роз'яснення рішення за змістом цієї статті відрізняється від роз'яснення рішення за ст. 218 ЦПК України тим, що при останньому змінюється його виклад, а не просто роз'яснюється його зміст. Так, наприклад, якщо в резолютивній частині зазначено ініціали позивача чи відповідача, а не їх ім'я та по батькові, і це перешкоджає виконанню, суд повинен роз'яснити таке рішення. Роз'яснення рішення – це більш повний, ясний, зрозумілий виклад тих фрагментів рішення, які здебільшого відображаються в резолютивній частині та розуміння яких викликає труднощі, але не внесення змін у сутність рішення і не вирішення тих питань, що не були предметом судового розгляду³².

Зважаючи на вищезазначене, на нашу думку, у поняття судових помилок слід також включати недоліки в судовому рішенні як різновид судових помилок.

³² Герцишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Герцишніков В. І. – Х. : Кеніон, 2006. – С. 210.

При вивченні сутності поняття судових помилок необхідно дослідити питання встановлення наявності судової помилки. Тобто потрібно визначитися, з якого моменту може йтися про наявність судової помилки під час розгляду та вирішення судом конкретної цивільної справи.

За загальним правилом суд у результаті діяльності з розгляду справи ухвалює та проголошує рішення. Суд, ухваливши рішення, може виправити лише такі види своїх помилок і лише таким способом, які встановлені процесуальним законом (виправлення опісок та арифметичних помилок у судовому рішенні, додаткове рішення суду, роз'яснення рішення суду). Вищий суд під час перегляду може усунути більшість помилок нижчого суду. Тобто виправлення судових помилок здійснюється виключно процесуальними засобами і у відповідній процесуальній формі. На думку Б. В. Красильникова, до того часу, поки помилку, допущену судом, не буде усунено ним же чи вищим судом або на неї відповідним способом не буде звернено увагу, судові рішення, яке містить її чи на її основі прийняте, не може з юридичної точки зору розглядатись як неправильне (помилкове). Про наявність судової помилки може йтися тоді, коли суд, що ухвалив судові рішення, у результаті дотримання процесуальних правил, виніс інше рішення, пов'язане з усуненням недоліків першого (наприклад, про виправлення арифметичної помилки), або коли вища інстанція ухвалить рішення, яким не підтримує рішення нижчого суду (наприклад, про його зміну чи скасування)³³.

Таким чином, як вважає Б. В. Красильников, судова помилка виникає внаслідок її офіційного визнання судовою інстанцією, що уповноважена на її виправлення (усунення). До цього моменту можна припускати, стверджувати,

³³ Красильников Б. В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Красильников Борис Викторович. – М., 2003. – С. 74.

доказувати наявність судової помилки, але офіційно вона буде відсутня. Тому навіть, якщо рішення суду містить у собі явну помилку, що помітна всім і кожному, воно продовжує бути законним і обґрунтованим, тобто безпомилковим, до того часу, поки таку помилку не буде встановлено в передбаченому законом порядку.

Учений зазначає, що судову помилку в цивільній справі можна розуміти таким чином: фактично вона є з моменту її виникнення та вияву її в об'єктивній дійсності – здійснення неправих, несвоєчасних дій чи бездіяльності судом, внесення (складення та підписання) і проголошення судового рішення. Неправильні думки судді, які він не виразив повністю в процесуальній діяльності, не можуть бути судовою помилкою навіть у фактичному її розумінні. Формально (офіційно) судова помилка виявляється в момент її виявлення у відповідному процесуальному документі судової інстанції, що уповноважена на встановлення й усунення такої помилки.¹⁴

На нашу думку, про наявність судової помилки може йтися з моменту ухвалення відповідного судового рішення. Відтоді, коли триває судовий розгляд та процес судового рішення, ще не можна констатувати судову помилку. Усі помилкові дії, які вчинено судом під час розгляду справи, проте не відображено в судових рішеннях, не є судовою помилкою, оскільки в такому разі відсутній зв'язок між помилковими діями і метою правосуддя. У процесі судового розгляду і підготовки до нього суддя здійснює численні дії, деякі з яких можуть виявитися неправильними. Але це період пошуку, напями якого, якщо були неправильні, можуть змінитися. Помилкові дії необов'язково призводять до судової помилки. До того часу, поки суддя не ухвалить остаточне рішення, він може усунути в межах судового розгляду результати своїх помилкових дій.

¹⁴ Там само – С. 75.

У зв'язку з цим, ми не поділяємо думку Б. В. Красильникова стосовно того, що про судову помилку може йтися тільки з моменту її визнання у відповідному процесуальному документі уповноваженої судової інстанції. Пов'язувати наявність судової помилки з її офіційним визнанням відповідним органом не слід, оскільки судова помилка об'єктивно існує незалежно від її офіційної констатації судом, уповноваженим на її виправлення (усунення). Помилка існує незалежно від того, чи була вона виявлена, оскільки не виключено, що вона буде виявлена пізніше.

Для детального з'ясування сутності судової помилки необхідно з'ясувати характерні ознаки цього поняття, які в своїй сукупності дають змогу відмежовувати його від інших правових явищ. В науці висловлювались різні думки з ознак судової помилки. На підставі дослідження наукових джерел, зважаючи на викладені вище міркування щодо судової помилки та її правової природи, вважаємо, що судова помилка має наступні ознаки.

1. Важливою ознакою судової помилки є те, що вона порушує норми процесуального і (або) матеріального права³⁵. Судова помилка завжди пов'язана з недотриманням вимог закону. Це помилка в застосуванні чи тлумаченні норм права, тому будь-яке порушення процесуального або матеріального закону судом в процесі розгляду справи, яке потребує усунення процесуальними засобами, має належати до судових помилок, незважаючи на порядок його усунення.

2. Судова помилка пов'язана з недосягненням мети і невиконанням завдань правового регулювання³⁶. Стаття 1 ЦПК України чітко зазначає мету й завдання цивільного

³⁵ Петрухин И. Л. Причины судебных ошибок / И. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1970. – № 5. – С. 100.

³⁶ Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38.

судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави³⁷. О. Б. Лисюткін констатує, що помилка означає розрив у позитивній діяльності через принципову неможливість досягнення мети³⁸. Таким чином автор відносить недосягнення мети судочинства до причини помилки, а не до її сутності. На думку І. М. Зайцева, судова помилка свідчить, насамперед, про невиконання завдань: ті чи інші акти суду помилкові, тому що незаконні, необгрунтовані або прийняті несвоєчасно³⁹. Помилка в роботі суддів у кінцевому підсумку означає неповноцінний захист осіб, які звернулися до суду, порушення їх прав та інтересів. Недосягнення мети правосуддя перешкоджає руху процесу, не виконує головного призначення правосуддя в цивільних справах – захист прав, свобод чи інтересів осіб, які звернулися до суду.

3. Судова помилка – процесуальна діяльність (дія чи бездіяльність) не будь-якого органу правозастосування, а конкретного – суду (судді). Якщо суб'єктами правозастосування розглядати співробітників інших правозастосовних органів, то в цьому разі може бути спричинено прокурорську, адвокатську, нотаріальну та інші помилки, що не належать до категорії судової у зв'язку із специфічними функціями, якими наділені органи

³⁷ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

³⁸ Лисюткин А. Б. О понятии категории «ошибка» в юриспруденции: логико-философский аспект / А. Б. Лисюткин // Правоведение. – 1996. – № 3. – С. 23.

³⁹ Зайцев И. М. Целевые установки гражданского судопроизводства / И. М. Зайцев // Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. В. П. Воложанина. – Свердловск. – 1990. – С. 15.

правосуддя⁴⁰. Як вже вказувалось вище, така ознака, на нашу думку, є концептуальною, оскільки впливає із закріпленого в Конституції України принципу здійснення правосуддя в Україні виключно судами.

4. Судова помилка констатується незалежно від наявності чи відсутності умислу конкретного судді, який ухвалив судове рішення. Не можна ставити констатацію судової помилки в залежність від форми вини судді. Наприклад, для особи, яка постраждала внаслідок судової помилки і яка планує оскаржувати судове рішення, немає потреби знати, чи допустив цю помилку суддя умисно чи з неосторожності. Так само для вищого суду, що зобов'язаний перевірити судову помилку, не має значення наявність чи відсутність умислу судді в допущеній ним помилці.

5. Судова помилка виникає з моменту ухвалення судового рішення, постанови чи постановлення ухвали, тобто з моменту, коли виражається і фіксується в кінцевому документі, в якому не може бути підстави для його скасування або зміни. Усі процесуальні дії, вчинені судом (суддею) до цього моменту, не можуть вважатися судовими помилками, оскільки їх не зафіксовано в підсумковому судовому документі. Крім того, до моменту розгляду справи їх може виправити суд.

6. Результатом судової помилки в обов'язковому порядку є обмеження або порушення прав, свобод чи інтересів учасників процесу. При цьому судова помилка виступає причиною, а не умовою зазначеного негативного правового наслідку.

7. Судова помилка має припускаючий характер. Для перегляду судового рішення вищим судом особа, яка брала участь у справі, має подати відповідну скаргу. Таким чином, зацікавлені особи не просто виражають свою незгоду з

⁴⁰ Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Руденко Юрий Митрофанович. – М., 2009. – С. 37.

рішенням суду, але і вказують на наявність судової помилки. Особи, яких закон наділяє правом подання скарги, не уповноважені визнавати наявність судової помилки. Так, І. М. Зайцев зазначає, що не можна заборонити учасникам процесу виявляти допущені порушення і вказувати на них судам⁴¹. Особи, які подають скаргу на судові рішення, зазначають у ній про допущені судом помилки. Але ці помилки – припускаючі. Визнати їх дійсними можуть тільки суди вищих інстанцій.

8. Судова помилка породжує необхідність застосування в процесуальному порядку способів її усунення⁴². Помилки допускаються в процесуальному порядку, тобто в процесі розгляду і вирішення справи, тому їх виправлення (усунення) також має відбуватися в такому ж порядку. Суддя як спеціальний суб'єкт, допускаючи помилку у процесі своєї діяльності, повинен її усунути за допомогою передбачених у законі процесуальних засобів і таким чином здійснити належний захист. У даному випадку до суддів належать не тільки судді вищих інстанцій, а й судді судів першої інстанції. Кожну помилку необхідно усувати в передбаченому законом процесуальному порядку для даного виду помилки.

9. Однією з ознак судової помилки є специфічний процес доказування судової помилки. Метою такого доказування є виявлення судової помилки (її наявності чи відсутності). Суб'єктами доказової діяльності будуть суд й особи, які беруть участь у справі. Проте зміниться предмет доказування і розподіл обов'язків з доказування. Предмет доказування буде ширшим, ніж при первинному розгляді, оскільки може включати в себе дослідження додатково поданих доказів, фактів, пов'язаних з відмовою в наданні таких доказів, з

⁴¹ Зайцев І. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И. М. Зайцев. – Саратов, 1987. – С. 9.

⁴² Зайцев І. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе / под ред. М. А. Вилкут / Зайцев И. М. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – С. 13.

незалученням до справи осіб, прав яких стосується ухвалене рішення. Може бути здійснено також дослідження журналів судових засідань, протоколів учинення окремих процесуальних дій і судових актів того суду, чие рішення оскаржено. Розподіл обов'язків у процесі доказування судової помилки означає, що особа, яка подала скаргу, обґрунтовує наявність судової помилки. Інші особи, які беруть участь у справі, можуть вибрати варіанти дій: приєднатися до доказування цієї помилки, заявити про свою згоду з рішенням (у тому числі й мовчанням), надати свої докази і заперечення⁴³.

На основі вищевикладеного можна дати таке авторське визначення поняття судової помилки: *судова помилка* – це дія (бездіяльність) суду (судді), яка відображена в судовому рішенні, порушує норми процесуального і (або) матеріального права, спричиняє недосягнення мети та невиконання завдань цивільного судочинства, унаслідок якої конкретне судове рішення може бути скасовано чи змінено вищою судовою інстанцією, а в деяких випадках змінено судом, який його постановив.

1.2. Класифікація судових помилок

Для того, щоб зрозуміти правову природу такого соціального явища як судова помилка, розробити ефективні способи її запобігання та усунення, слід розкрити зміст поняття судової помилки, здійснивши її багатокритеріальну класифікацію.

Критеріїв поділу судової помилки може бути багато.

Донині в науці цивільного процесу класифікація судових помилок є предметом наукової дискусії. В основу її вирішення покладено класифікації помилок правозастосування і

⁴³ Терехова Л. А. Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Терехова Лидия Александровна. – Екатеринбург, 2008. – С. 54.

тлумачення права, які вироблено в межах теорії права. М. М. Вопленко – один із перших теоретиків права, який досліджував такі помилки, класифікує їх за різними критеріями на:

- помилки в пізнанні (пізнавальні);
- помилки в оцінці фактичних обставин справи (оціночні або кваліфікаційні);
- помилки діяльності, яка має юридичне значення⁴⁴.

Крім цього, М. М. Вопленко виділяє такі види правозастосовних помилок:

- розповсюджені (типові) і нерозповсюджені (атипові);
- одиничні та комплексні;
- помилки в покаранні, у заохоченні, у констатації юридично важливого факту;
- помилки, які розрізняються залежно від галузі права і видів юридичної відповідальності.

У теорії права правоінтерпретаційні помилки поділяються на види залежно від сутності порушеного правила тлумачення. Відповідно до цього, виокремлюють помилки, які виникли при здійсненні мовного, логічного, систематичного та історико-телеологічного способу тлумачення⁴⁵.

І. В. Чулкова при класифікації помилок, які допускаються під час тлумачення права, виділяє помилки:

- у логічних, граматичних, психологічних та інших прийомах і способах інтерпретаційної діяльності;
- переборні та непереборні⁴⁶.

С. Г. Пишина пропонує класифікувати правоінтерпретаційні помилки за такими підставами:

⁴⁴ Вопленко П. П. Социалистическая законность и применение права / Вопленко П. П. / под ред. М. И. Байтина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – С. 128-133.

⁴⁵ Теория государства и права : курс лекций / [М. И. Байтин и др.] ; под ред. П. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – С. 448.

⁴⁶ Чулкова И. В. Классификация ошибок, допускаемых при толковании права / И. В. Чулкова // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук. Юриспруденция. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1995. – С. 37.

1) унаслідок поліваріантності обсягу тлумачення:
– помилки, які призводять до необґрунтовано обмеженого тлумачення;

– помилки, які призводять до необґрунтовано розширеного тлумачення;

2) враховуючи наявність різноманітних суб'єктів тлумачення:

– правоінтерпретаційні помилки, які виникають при здійсненні офіційного тлумачення;

– правоінтерпретаційні помилки, які виникають при здійсненні неофіційного тлумачення;

3) за характером правового принципу, якому суперечить результат тлумачення при здійсненні правоінтерпретаційної помилки:

– помилки, які викликали суперечності між результатом тлумачення і загальноправовим принципом;

– помилки, які спричинили суперечність у роз'ясненні принципу міжнародного права;

– помилки, пов'язані з порушенням міжгалузевого принципу;

– помилки, пов'язані із суперечністю між результатом тлумачення та галузевим принципом;

– помилки, які спричинили суперечність між результатом тлумачення та принципом підгалузі;

– помилки, які спричинили порушення принципу правового інституту;

– помилки, які зумовили суперечність між результатом тлумачення та міжінституційним принципом;

4) за характером негативних наслідків:

– помилки, які спричинили значний збиток;

– помилки, які спричинили незначний збиток.

Кожна помилка із зазначених видів поділяється на помилки, які спричинили моральну шкоду, та помилки, які спричинили матеріальну шкоду;

5) за зв'язком з юридичними помилками це такі, які спричинили:

- правореалізаційні помилки;
- правозастосовні помилки;
- правотворчі помилки;

6) за галузями права, при тлумаченні норм яких їх допущено, це помилки:

- конституційного права;
- кримінального права;
- цивільного права;
- кримінально-процесуального права;
- цивільно-процесуального права та ін.⁴⁷.

К. Р. Мурсалімов запропонував таку класифікацію правозастосовних помилок⁴⁸:

1) вимушена і випадкова помилка. Такий поділ викликаний наявністю в правозастосовній практиці ситуацій, при яких існує високий ступінь ймовірності допущення помилки або вчинення помилки неминуче. В основу цієї класифікації К. Р. Мурсалімов покладено два критерії.

По-перше, це наявність зовнішніх обставин, які спричиняють вчинення помилки або неминуче викликають її існування. Існує два види таких зовнішніх обставин. Одні – узагалі зовнішні відносно до суб'єкта правозастосування (такими можуть бути велика службова завантаженість, відсутність стабільної юридичної практики суб'єкта правозастосування, протидія зацікавлених осіб, відсутність спеціалізації в роботі, суперечності в законодавстві та ін.). Інші – це ті, що хоч і перебувають у сфері свідомості суб'єкта правозастосування, але є зовнішніми стосовно до здійснюваної ним діяльності. Це інтереси, пристрасті, прагнення суб'єкта правозастосування, які суперечать цілям

⁴⁷ Пшнина С. Г. Правонтерпретационные ошибки: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пшнина Светлана Георгиевна. – Н. Новгород, 2000. – С. 45-47.

⁴⁸ Мурсалімов К. Р. Правоприменительные ошибки: проблемы теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мурсалімов Камиль Рамилевич. – Н. Новгород, 2000. – С. 47.

його діяльності. Водночас не будь-яка захопленість, не будь-яка зацікавленість, пристрасть мають негативне значення, а лише ті, що суперечать виконанню завдань, що поставлені перед суб'єктом правозастосування.

По-друге, вплив цих обставин на допущення помилки.

Якщо два вказаних критерії наявні при виникненні помилки, то остання буде вимушена. Вплив вищевказаних зовнішніх обставин на допущення помилки й обумовлює вимушеність. У межах цього виду можливе виокремлення вимушено-неминучої та вимушено-суб'єктивної помилки.

Випадкова помилка має місце тоді, коли відсутній один із критеріїв класифікації. Якщо немає зовнішніх обставин, які спричиняють допущення помилки, звичайно, не може і виникнути друга умова. Крім цього, можливо, що суб'єкт правозастосування допускає помилку за наявності таких обставин, але без їх впливу. У межах цього виду можливе виділення випадково-неминучої та випадково-суб'єктивної помилки;

2) помилки, які вчинені через вину суб'єкта правозастосовної діяльності, та помилки, які виникають через вину учасників правозастосування;

3) типові та атипові правозастосовні помилки. При цьому ознаками типових помилок є:

– повторюваний характер помилок – ступінь повторюваності помилок можна визначати на різних рівнях: стосовно конкретного підрозділу, міста (району), регіону, країни загалом⁴⁹. Повторюваність може бути протягом деякого тривалого часу, наприклад, протягом півроку, року чи більше. При цьому невеликі коливання рівня тих чи інших помилок не має значення для того, щоб вважати їх типовими;

– їх кількість – на дану ознаку вказує І. Я. Клівер, який зазначає, що, якщо, наприклад, одним суддею чи навіть в

⁴⁹ Наумов А. В. Характеристика типичных ошибок в применении уголовного закона / А. В. Наумов // Советская юстиция. – 1973. – № 15. – С. 13.

одному районному суді декількома судьями допущено аналогічні помилки, то це ще не означає типовості помилок. Декілька помилок, на думку автора, типовими назвати не можна, їх має бути хоча би більше п'яти⁵⁰;

– їх розповсюдженість, виявлення в діяльності правозастосовних органів, хоча б декількох – таке положення уже свідчить про те, що є деякі спільні умови для їх вияву. Для того, щоб визначити, чи є помилки типовими, потрібно з'ясувати, чи йдеться про одну й ту саму ознаку аналогічних справ. Та обставина, що розглянуті справи можуть відрізнятися між собою, не має значення. Важливо тільки, щоб помилкове тлумачення стосувалося однієї аналогічної ознаки, яка має однаковий зміст;

4) залежно від видової приналежності норм, які застосовуються – матеріальні та процесуальні правозастосовні помилки. На практиці існують помилки, що спричинені неправильною оцінкою доказів, неповнотою пізнання фактичних обставин унаслідок порушення принципу об'єктивності, повноти чи всебічності дослідження справи.

Об'єктивно існують самостійно фактичні обставини справи та знання суб'єкта правозастосування про них, які склалися на основі доказів. Тому, коли змінюються його уявлення про зміст цих обставин унаслідок іншої оцінки доказів, помилку слід розглядати як процесуальну, а не матеріальну.

Існує принципова відмінність між матеріальними та процесуальними помилками, яка полягає в тому, що при перших фактичні обставини справи не змінюються, а змінюється тільки їх правова оцінка, при других – унаслідок іншої оцінки доказів змінюється уявлення правозастосувача про фактичні обставини. Помилки, що виникли внаслідок

⁵⁰ Кливер И. Я. Уголовно-правовые судебные ошибки квалификации преступления и их предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1979. – С. 58.

оцінки доказів, належать до процесуальних, оскільки в їх основі лежить порушення норм процесуального права;

5) за галузями права: кримінально-правові та кримінально-процесуальні помилки, цивільно-правові й цивільно-процесуальні тощо;

6) за психологічним механізмом формування: помилки, які вчинено через необережність, та невинні правозастосовні помилки. Така диференціація має важливе значення для визначення виду (юридична, неюридична) і міри відповідальності конкретної особи за ухвалений нею помилковий акт застосування права;

7) кваліфікаційні та фактичні правозастосовні помилки, що становлять більшість порушень законності в діяльності органів правозастосування. У межах цієї класифікації виділяють змішану правозастосовну помилку;

8) залежно від наслідків, правозастосовні помилки поділяються на ті, що спричинили значну шкоду, і ті, що спричинили незначну шкоду, а також ті, що не спричинили шкідливих наслідків. Ступінь вияву негативних наслідків залежить незначною мірою від того, чи було помилку виявлено, і якщо було, то як швидко з моменту ухвалення помилкового акта застосування права. Характер шкоди певним чином залежить і від сфери правозастосовної діяльності, в якій було допущено помилку;

9) залежно від наслідків для особи, яка здійснює правозастосовну діяльність, від різноманітних форм її відповідальності – юридичні (кримінальна відповідальність та дисциплінарна) та неюридичні (моральні санкції);

10) залежно від виду цільового призначення правозастосовної діяльності: помилки при здійсненні контрольно-наглядового та виконавчо-розпорядчого правозастосування.

За особистими якостями судді Ю. М. Руденко поділяє судові помилки на оману та наведені помилки. Омана –

найбільш розповсюджений вид судових помилок, оскільки «Errare humanum est – людині властиво помилятися»⁵¹. Тому легше за все судові помилки розглядати як оману судді, зважаючи на причини їх вчинення, що пов'язані з людським фактором. Наведені помилки – неправові установки, які виходять від вищих судів. Небезпека цих помилок полягає в тому, що допущена в суді вищої інстанції судова помилка переходить у суди нижчих інстанцій, множитья останніми і, таким чином, кількість судових помилок збільшується з арифметичною прогресією⁵².

П. С. Дагель поділяє помилки на ті, які можна пробачити, і ті, які не пробачаються. Помилка, яку можна пробачити (добросовісна помилка), означає, що особа при самому уважному та добросовісному ставленню до справи не могла уникнути цієї помилки і що внаслідок цього цю помилку не може бути поставлено їй у вину. Під помилкою, яку неможливо пробачити, автор розуміє ту, яку при уважному ставленні до справи суб'єкт міг би не допустити⁵³.

Л. М. Ніколенко, досліджуючи судові помилки в господарському судочинстві, класифікує їх залежно від:

- 1) сфери здійснення:
 - правозастосовні;
 - правоінтерпретаційні;
- 2) наявності вольового елемента:
 - суб'єктивні;
 - об'єктивні;
- 3) суб'єктів здійснення:
 - судові помилки господарського суду першої інстанції;

⁵¹ Пашин С. А. Проблема судебной ошибки / С. А. Пашин // Юридическая психология. – 2007. – № 2. – С. 45.

⁵² Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Руденко Юрий Митрофанович. – М., 2009. – С. 57.

⁵³ Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов ; науч. ред. Г. Ф. Горский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 212.

- судові помилки апеляційного господарського суду;
- судові помилки Вищого господарського суду України;
- судові помилки Верховного Суду України (далі – ВСУ);

4) ступеня виявлення:

- встановлені;
- невстановлені;

5) диференціації об'єктів порушення:

- судові помилки права;
- судові помилки факту;
- судові помилки одноманітності права;

6) наслідків:

- судові помилки, які тягнуть зміну судового акта;
- судові помилки, які тягнуть скасування судового акта;

7) ступеня повторюваності:

- систематичні;
- несистематичні;

8) отримання правового значення:

- легітимні;
- нелегітимні;

9) стадій здійснення:

- помилки доказування;
- помилки висновків;
- помилки розгляду справи;

10) кількості порушень:

- комплексні;
- одиничні⁵⁴.

Є. В. Казгерієва пропонує таку класифікацію помилок судового правозастосування⁵⁵:

1) за характером:

⁵⁴ Ніколенко Л. М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві : монографія / Л. М. Ніколенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – С. 111.

⁵⁵ Казгерієва Э. В. Логические ошибки в судебном правоприменении : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Казгерієва Эмма Викторовна. – М., 2006. – С. 53.

– фактичними (виражаються у спотворенні реальних відносин і зв'язків між предметами та явищами оточуючої дійсності);

– логічними (порушення чи недотримання правил і законів формальної логіки);

2) відповідно до стадій судового правозастосування:

– помилки, допущені при встановленні фактичних обставин;

– помилки, допущені при встановленні правової основи справи;

– помилки, допущені при прийнятті рішення по справі;

3) залежно від ступеня пізнання та усунення:

– встановлені та невстановлені;

– спірні та безспірні;

4) залежно від впливу зовнішніх умов:

– вимушені;

– випадкові;

5) залежно від вини учасників судового процесу:

– помилки, допущені через вину судді;

– помилки, які виникають унаслідок вини інших учасників судового правозастосування.

Так само як і К. Р. Мурсалімов, Є. В. Казгерієва пропонує виділяти типові й атипові судові помилки; залежно від функціональної приналежності застосованих норм – матеріальні та процесуальні помилки судового правозастосування; залежно від наслідків – ті, що спричинили правову відповідальність для суб'єкта судового правозастосування, і ті, що не спричинили правової відповідальності.

М. Л. Голубєва класифікує судові помилки залежно від обсягу на:

– повні (неправильність судового правозастосовного акта в цілому);

– часткові (неправильність судового правозастосовного акта в якій-небудь його частині);

– технічні судові помилки (помилки, які пов'язані з неналежним складанням документів, тобто з порушенням форми їх складання)⁵⁶.

На нашу думку, вищевказані класифікації судових помилок можна доповнити ще й такими.

Залежно від істотності судових помилок, їх можна поділити на два види:

- істотні;
- неістотні.

Істотною є така помилка, що призводить або може призвести до неправильного вирішення справи по суті. Така помилка виявляється, зазвичай, у незаконності та необгрунтованості судового рішення чи незаконності окремої дії суду. Можлива така ситуація, коли судові рішення вказує сторонам на їх права та обов'язки, які належать їм відповідно до визначеного матеріального законодавства. Але якщо при перевірці такого рішення буде встановлено істотне порушення норм процесуального права (наприклад, недотримання правила мови судочинства, порушення таємниці нарадчої кімнати тощо), то правильність прийнятого у справі судового рішення завжди буде викликати сумніви як в учасників процесу, так і у вищого суду. Тому істотні помилки виправляє зазвичай суд вищої інстанції шляхом скасування чи зміни судового рішення, а окремі помилки при вчиненні процесуальних дій – суд, який їх допустив. Тому юридично зацікавлені особи і вищі суди, виявляючи істотні порушення норм процесуального права, поневолі відчують недовіру до правильності прийнятого судом рішення, оскільки цілком обгрунтовано можуть стверджувати, що якби суд не допустив такого процесуального порушення, рішення у справі було би зовсім іншим.

Порушення норм права, які тягнуть за собою безумовне скасування судового рішення, вказані в ЦПК України. Так, у

⁵⁶ Голубева М. Л. Судебная ошибка: теоретико-прикладной анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Голубева Марина Львовна. – Н. Новгород, 2009. – С. 61-62.

ч. 3 ст. 309 ЦПК України зазначено, що порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи. Вимога дотримання процедури розгляду та вирішення цивільних справ стосується не тільки норм процесуального права, а й норм матеріального права. Частина 2 ст. 309 ЦПК України передбачає, що норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Істотні порушення процесуальних норм торкаються, насамперед, принципів цивільного процесуального права.

Таким чином, судова помилка може вважатися істотною, якщо вона:

- 1) вплинула або могла вплинути на прийняття судом незаконного та/або необґрунтованого судового рішення;
- 2) порушує принципи цивільного судочинства;
- 3) її виправлення належить до компетенції тільки вищого суду.

Ю. М. Руденко поділяє істотні помилки, які заважають правильному розгляду та вирішенню цивільних справ, на безумовні та умовні⁵⁷. Безумовні судові помилки в обов'язковому порядку призводять до скасування чи зміни навіть законного та обґрунтованого судового рішення незалежно від доказів, які розглядалися під час апеляційного чи касаційного провадження.

Умовні судові помилки призводять до скасування чи зміни судового рішення лише тоді, коли вища інстанція дійде до висновку, що порушення чи неправильне застосування норм процесуального права призвело чи могло призвести до неправильного вирішення справи по суті.

⁵⁷ Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Руденко Юрнй Митрофанович. – М., 2009. – С. 53.

Неістотні процесуальні помилки, як правило, не впливають на кінцевий результат у справі, а тому ухвалене в такій справі судове рішення буде законним, обґрунтованим та справедливим. Прикладами неістотних порушень у цивільному процесі може бути: несплата, недоплата, переплата судового збору; порушення процесуального строку розгляду справи; вжиття заходів для забезпечення позову, коли в цьому не було необхідності; порушення строку складання повного рішення суду, якщо суд після закінчення судового розгляду проголосив тільки вступну та резолютивну частини; наявність у рішенні опісок й арифметичних помилок та ін.

Особливість неістотних помилок полягає в тому, що суд, який їх допустив, уповноважений сам їх усунути: стягнути судовий збір; відмінити засіб забезпечення позову чи замінити його іншим видом тощо.

Для неістотних судових помилок характерно те, що вони, зазвичай:

- 1) не впливають на результат розгляду справи по суті;
- 2) є порушеннями норм процесуального права, які мають технічний (процедурний) характер (порядок відкриття судового засідання, підтримання порядку в залі суду, забезпечення заходів для унеможливлення спілкування допитаних свідків з недопитаними та ін.);
- 3) можуть бути виправлені самим судом, що допустив їх.
- 4) Залежно від форми вини судді, судові помилки можна поділити на умисні та неумисні (з необережності).

Умисні помилки – це ті, які вчиняють судді свідомо. Наслідком таких неправомірних дій суддів є явно незаконне, необґрунтоване судове рішення, яке спричиняє юридично зацікавленим особам серйозну шкоду. Вчинення суддями умисних помилок є основою для кримінального переслідування судді у зв'язку з учиненням злочину проти правосуддя.

Дослідження умисних судових помилок в юридичній літературі практично відсутні, хоча ця проблема є досить важливою в політичному, організаційному, соціальному, ідеологічному та правовому аспектах. Суд – це орган державної влади. І якщо судова влада дозволяє собі порушити режим законності, будь-які її рішення, навіть законні, обґрунтовані та справедливі будуть часто викликати недовіру та нерозуміння в суспільстві.

Неумисні (з необережності) судові помилки переважають у судовій практиці. Суть цього виду помилок полягає в тому, що з точки зору вини судді їх вчиняють через необережність. Наприклад, суддя не з'ясував всі обставини справи, здійснив неправильну кваліфікацію спірних відносин тощо. Такі помилки, зазвичай, спричинено суб'єктивними чинниками, такими як: недостатня кваліфікація судді, відсутність досвіду, прогалини в юридичній підготовці, не ознайомлення зі змінами законодавства, актуальною судовою практикою тощо.

Залежно від зацікавленості осіб, які беруть участь у справі та звертаються із заявами (скаргами) про виправлення судових помилок, останні можна поділити на:

– помилки, на які вказують особи, зацікавлені в результатах справи особисто (сторони, треті особи, заявники та зацікавлені особи в окремому провадженні, заявники та боржники в наказному провадженні, представники);

– помилки, на які вказують особи, що мають іншу зацікавленість (органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб).

Залежно від того, чи можуть бути усунені судові помилки, вони можуть бути поділені на такі, які:

– можливо усунути (виправити);

– неможливо усунути (виправити).

Чинне процесуальне законодавство передбачає різний порядок і способи виправлення судових помилок, які можливо

усунути. Більшість помилок, які допускають суди, належать саме до цього виду.

Судовими помилками, які неможливо усунути, є такі, які не може бути виправлено з об'єктивних причин або внаслідок недоцільності їх виправлення. Наприклад, коли апеляційну скаргу на незаконне та/або необгрунтоване рішення подано з порушенням встановленого законом строку апеляційного оскарження і цей строк не підлягає поновленню; коли помилки не впливають на кінцеве судове рішення; коли померла людина (була ліквідована юридична особа), яка була однією із сторін у справі, а спірне правовідношення не допускає правонаступництва. До помилок, які неможливо усунути, належать також випадки виконання судового рішення, коли поворот виконання судового рішення неможливий.

Залежно від того, яка судова інстанція допускає судові помилки, останні можна поділити на ті, що допускають:

- суди першої інстанції;
- суди апеляційної інстанції;
- суд касаційної інстанції.

Помилки, які допускають суди першої інстанції, є найчисельнішими, оскільки всі цивільні справи, які надходять до судів, мають розглянути по суті саме суди першої інстанції.

Постійне збільшення кількості справ, які розглядають суди, призводить не тільки до збільшення кількості помилок у застосуванні норм матеріального та процесуального права, а й до затягування розгляду справ.

Недостатньо високий рівень якості роботи судів першої інстанції породжує значну кількість скарг учасників процесу до судів вищих інстанцій, створюючи перевантаженість, що не дає змоги судам цих інстанцій завжди глибоко вникати в суть справи і виявляти допущені судові помилки.

Залежно від можливості виявлення судових помилок, їх можна поділити на явні та латентні.

Явні помилки – це ті, які після відображення їх у судових рішеннях згодом були виявлені та усунені компетентним судом в установленому законом процесуальному порядку.

Латентні (від лат. *latentis* – прихований, невидимий, той, що зовнішньо не проявляється⁵⁸) судові помилки – це ті, які закріплені в судовому рішенні, але офіційно уповноваженим судом не виявлені та не виправлені, у зв'язку з чим судові рішення формально вважається законним та обґрунтованим, хоча насправді таким не є. Небезпечність латентних помилок полягає в тому, що незаконні судові рішення після набрання законної сили підлягають примусовому виконанню, реально порушуючи права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб або інтереси держави.

Правова природа латентних помилок взаємопов'язана з принципом об'єктивної істини. Під принципом об'єктивної істини потрібно розуміти таку основоположну засаду цивільного судочинства, відповідно до якої суд, зберігаючи неупередженість, створює необхідні умови для всебічного та повного дослідження обставин справи. Суд зобов'язаний об'єктивно, всебічно та повно розглянути й вирішити правовий конфлікт.

На думку Ю. М. Руденка, специфіка судового пізнання полягає в тому, що в межах судового розгляду суд повинен встановити істину в справі, але істину не об'єктивну, а юридичну. Якщо об'єктивна істина існує в дійсності, відображає дійсність, – це справді правильне відображення світу та об'єктивної дійсності в свідомості людей, то юридична істина існує в дійсності юридичного життя і відображає цю юридичну дійсність⁵⁹. Пізнаючи обставини цивільної справи, встановлюючи істину, суд приймає її за

⁵⁸ Повейший словарь иностранных слов и выражений. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Минск : Харвест, 2002. – С. 464.

⁵⁹ Аверин А. В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы) / Аверин А. В. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – С. 128.

юридичну і закріплює її в судовому рішенні. При цьому він надає судовому рішенні таку зовнішньо привабливу форму, за якою навіть досвідченому юристу не завжди вдається помітити підміну юридичної істини об'єктивною: з'являється прихована, така, що зовні нічим не виявляє себе, судова помилка. Практично це означає те, що помилку не виявлено і не усунено, оскільки судові рішення не оскаржувалися сторонами чи іншими особами, які брали участь у справі.

Латентні судові помилки, існуючи реально, завдають шкоду суспільним відносинам, які охороняються законом, і крім того, вони не відображаються в оперативних статистичних даних про роботу судів, що призводить до спотворення статистики про результати і якість цивільного судочинства. Маючи прихований характер, латентні помилки не є об'єктом діяльності судів, сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, та адвокатів, яких направлено на їх усунення.

Серед латентних помилок Ю. М. Руденко виділяє неочевидні помилки. Вони, як вважає автор, поєднують у собі як ознаки латентності, що прослідковуються в судових рішеннях, при ухваленні яких встановлено не юридичну, а об'єктивну істину, що сприйнята судом та учасниками процесу як юридична, так й ознаки омани. Небезпека таких помилок полягає в тому, що, як правило, вони не виявляються і, як наслідок, не усуваються в порядку оскарження вищими судовими інстанціями⁶⁰.

Причини латентних помилок можуть полягати в тому, що вищий суд, переглядаючи справу, не виявив помилки, або в тому, що незаконне судове рішення не було оскаржене у встановленому процесуальним законом порядку. Латентні помилки судова статистика не фіксує. Проте це не означає, що вони нікому невідомі. Про такі помилки відомо особам, які

⁶⁰ Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Руденко Юрий Митрофанович. – М., 2009. – С. 55-57.

брали участь у справі, іншим особам, які були присутні в залі суду, або яким стало відомо про ухвалене судове рішення із засобів масової інформації чи інших джерел. Небезпечність латентних помилок полягає й у тому, що вони підривають авторитет судової влади, породжують невпевненість громадян у справедливе рішення суду, а також в отриманні необхідного судового захисту.

Судові помилки також можна поділити на види залежно від того, в якому судовому рішенні вони знайшли своє відображення. Судові помилки можуть міститися в ухвалах, рішеннях та постановках суду.

Таким чином, класифікацію судових помилок може бути здійснено на основі різноманітних ознак – сукупності ознак чи однієї ознаки, основних чи додаткових ознак, істотних та неістотних, постійних та змінюючих ознак тощо. У цьому контексті варто наголосити на тому, що будь-яка класифікація повинна слугувати меті поглиблення (чи розширення) наукових уявлень про предмет дослідження та мати не лише теоретичне, а й практичне значення.

На основі аналізу викладеного вище, запропоновано наступну багатопідставну класифікацію судових помилок:

1) залежно від істотності судових помилок:

- істотні;
- неістотні;

2) залежно від того, норми яких галузей права порушуються:

- помилки в застосуванні матеріального права;
- помилки в застосуванні процесуального права;

3) залежно від зацікавленості осіб, які беруть участь у справі та звертаються із заявами (скаргами) про виправлення судових помилок:

- помилки, на які вказують особи, зацікавлені в результатах справи особисто (сторони, треті особи, заявники та зацікавлені особи в окремому провадженні, заявники та боржники в наказному провадженні, представники);

– помилки, на які вказують особи, що мають іншу зацікавленість (органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб);

4) залежно від причин та умов, через які допущено помилки:

- вимушені;
- випадкові;

5) залежно від форми вини судді:

- умисні;
- неумисні (з необережності);

6) залежно від того, чи може бути усунуто судові помилки:

- помилки, які можливо усунути (виправити);
- помилки, які неможливо усунути (виправити);

7) залежно від того, яка судова інстанція допускає судові помилки:

- помилки суду першої інстанції;
- помилки суду апеляційної інстанції;
- помилки суду касаційної інстанції;

8) залежно від можливості виявлення судових помилок:

- явні;
- латентні;

9) залежно від етапу стадії цивільного судочинства, на якому допущено судову помилку:

– помилки під час прийняття заяви та відкриття провадження;

- помилки при судовому розгляді;
- помилки при ухваленні судового рішення;

10) залежно від форми судового рішення, в якому міститься помилка:

- помилки в ухвалах;
- помилки в рішеннях;
- помилки в постановках.

1.3. Причини та умови допущення судових помилок

Дослідження правової природи судових помилок буде неповним, якщо не торкнутися питання про причини та умови їх виникнення. У світі не існує явищ і подій, які б не мали причин свого виникнення. Судова помилка також має такі причини та умови.

Їх аналіз має величезне практичне значення, оскільки дає можливість виробити форми і способи запобігання та усунення судових помилок. Виявивши причини та умови виникнення судових помилок, можна не тільки їх усувати, а й запобігти їм.

У судовій практиці причинами незаконного та необґрунтованого вирішення справ визнають випадки процесуальних порушень, коли суддя (суд) не виконує які-небудь дії, або виконує їх неправильно, через що судові рішення підлягає скасуванню чи зміні. Наприклад, неналежним чином здійснено підготовку справи до судового розгляду, розгляд справи проведено за відсутності сторін, яких не повідомили, неправильно оцінені докази. У таких випадках є причинно-наслідковий зв'язок між допущеними порушеннями та помилковим рішенням. Тому їх слід вважати причинами судових помилок. Водночас це очевидні причини, адже відповідні порушення фіксуються в судовому рішенні.

Причинами судових помилок різні автори називають найрізноманітніші обставини, зокрема:

- 1) надмірне навантаження на суддів⁶¹;
- 2) нестабільність та відсутність однакового правозастосування у судовій практиці, постійне оновлення законодавства, відсутність негайної інформації про практику застосування нового законодавства, концептуальна застарілість чинних процесуальних законів⁶²;

⁶¹ Жилин Г. А. Защита прав человека в гражданском судопроизводстве / Г. А. Жилин // Российская юстиция. – 1998. – № 1. – С. 7.

⁶² Лебедев В. От концепции судебной реформы к новым идеям развития судебной системы / В. Лебедев // Российская юстиция. – 2000. – № 3. – С. 4.

3) недостатньо високий рівень підготовки й освіти суддів, недостатнє інформування судів, відсутність однакового тлумачення і застосування закону⁶³;

4) недосконалість процесуального законодавства, незадовільне фінансове і матеріально-технічне забезпечення судів⁶⁴;

5) оновлення суддівського корпусу й відсутність у молодих суддів необхідної практики⁶⁵;

6) вирішення судом справи на основі нормативного акта, який згодом визнаний неконституційним⁶⁶.

Так, Є. В. Васьковський, аналізуючи причини судових помилок, писав, що як би добре не були підготовлені до своєї діяльності судді, як би добросовісно й уважно не ставилися вони до виконання своїх обов'язків, у будь-якому випадку вони не можуть бути повною мірою застережені від промахів та помилок. Не тільки неправильне розуміння закону або випадковий недогляд при встановленні фактичних обставин справи, а й суб'єктивні погляди, симпатії та антипатії судді, а також вплив панівних у даній місцевості поглядів слугують причиною прийняття неправильних рішень. Автор наголошує на тому, що не можна заперечувати можливості свідомого ухилення суддів від справедливості, яке, завдяки наданій суддям свободі переконання, вислизує від самого пильного нагляду і тому залишається безкарним. Одним із засобів охорони від таких похибок судів є можливість дворазового розгляду справ. Однак, на його думку, цього

⁶³ От реформирования к совершенствованию судебной-арбитражной системы, укреплению независимости судебной власти. (Изложение доклада Председателя Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации В. Ф. Яковлева) // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1998. – № 4. – С. 13.

⁶⁴ Тонильская Л. Как нам обустроить судебную власть / Л. Тонильская // Российская юстиция. – 2000. – № 11. – С. 14.

⁶⁵ Лебедев В. Расширение доступа к правосудию – одна из целей судебной реформы / В. Лебедев // Российская юстиция. – 1999. – № 9. – С. 4.

⁶⁶ Анишина В. Применение постановлений Конституционного Суда РФ судами общей юрисдикции / В. Анишина // Российская юстиция. – 1999. – № 11. – С. 2.

недостатньо не лише тому, що другий суд, який переглядає справу, також може помилятися чи порушувати приписи закону, а й тому, що в кожному законодавстві, яким би досконалим воно не було, трапляються в більшій чи меншій кількості прогалини, неясності та суперечності. Внаслідок цього неминучі розбіжності в способах розуміння і застосування норм законодавства не тільки між громадянами, а й між суддями. Один суд тлумачить закон так, другий – інакше, третій – ще інакше. Відсутність однаковості в судовій практиці руйнує єдність державного правопорядку, послаблює силу закону та підриває принцип рівності громадян перед законом⁶⁷.

На думку О. С. Грицанова, у судовій діяльності є об'єктивні причини для помилок. Вони полягають у недосконалості окремих процесуальних інститутів, складності та значному обсязі законодавства, яке підлягає застосуванню при розгляді цивільних справ, прогалинах у матеріальному праві, а також в умовах роботи суддів та інших службових осіб суду. Автор поділяв усі причини помилок на дві групи: не пов'язані з особистістю судді (об'єктивні) та причини суб'єктивного характеру. До першої групи належать наявність підготовки до судового засідання, якість проведеного судового розгляду, удосконалення матеріальних законів та умов роботи суддів. До другої – юридична і професійна підготовка судді, його професійні якості, рівень правосвідомості та загальної культури, психологічна підготовка⁶⁸.

Г. О. Жилін, досліджуючи питання судових помилок, зазначав, що в багатьох суддів ставлення до дотримання процесуальних норм достатньо зневажливе. Не є виключенням судді вищих інстанцій, які при скасуванні рішення не завжди відображають у постановках процесуальні

⁶⁷ Васильковський Е. В. Учебник гражданского процесса. / Васильковський Е. В. – [2-е изд., перераб.]. – М. : бр. Башмаковы, 1917. – С. 33-34.

⁶⁸ Грицанов А. С. Кассационное производство в советском гражданском процессе / Грицанов А. С. / отв. ред. В. Н. Щеглов. – Томск : Изд. Том. ун-та, 1980. – С. 129.

порушення, що спричинили неправильне застосування норм матеріального права⁶⁹.

Учений вважає, що можливе виділення таких головних причин судових помилок: прогалини в професійній підготовці та недостатній досвід роботи судді; недоліки у сфері індивідуальних психологічних властивостей особистості судді; недбалість та упущення в роботі⁷⁰. В іншій своїй роботі автор стверджує, що головними причинами судових помилок є ті самі, що і впливають на недостатню доступність судового захисту, тобто надмірне навантаження на суди. На якість правосуддя впливають і низький рівень законодавства, кадрове забезпечення судів, передусім підбір, навчання і перепідготовка суддів⁷¹.

Таким чином, у першому випадку Г. О. Жилін зазначає про те, що причинами судових помилок є тільки суб'єктивні обставини, пов'язані з особистістю судді, а в другому – об'єктивні факти, що не залежать від судді.

В. М. Жуйков, розглядаючи питання причин судових помилок, зауважує, що, з погляду судової практики, серйозні причини допущених помилок у застосуванні нового законодавства⁷².

І. М. Зайцев констатує, що автори, які підкреслюють об'єктивний характер судових помилок, по суті зазначають про непричетність суддів до їх існування. На його думку, об'єктивізація причин судових помилок є теоретично неспроможною та шкідливою в практичному відношенні. Вона може призвести до визнання їх неминучості. При такому

⁶⁹ Жилін Г. А. Защита прав человека в гражданском судопроизводстве / Г. А. Жилін // Российская юстиция. – 1998. – № 1. – С. 6.

⁷⁰ Жилін Г. А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки / Г. А. Жилін // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 53.

⁷¹ Жилін Г. А. Защита прав человека в гражданском судопроизводстве / Г. А. Жилін // Российская юстиция. – 1998. – № 1. – С. 7.

⁷² Жуйков В. М. Проблемы гражданского процессуального права / Жуйков В. М. – М. : Городец, 2001. – С. 14.

підході недалеко й до утвердження «права на судову помилку». Суд може і повинен запобігти будь-якій неправильності, а якщо її вже допущено, то він спроможний її виправити як можна скоріше та ефективніше. Не можна забувати, що судові помилки протиправні. Саме через це в них не може бути соціальної бази. Кожна допущена неправильність свідчить про процесуальні упущення, невикористання всіх процесуальних засобів, які є в розпорядженні суду⁷³.

Даний автор вбачає причини судових помилок, головним чином, в особистості судді. На думку вченого, причини судових помилок суб'єктивні. Вони виникають у процесуальній діяльності службових осіб, у їх наявності завжди винні люди, які не змогли чи не захотіли точно виконати всі приписи закону при вирішенні конкретного питання чи справи. Будь-яку конкретну помилку нескладно пояснити суб'єктивними причинами, пов'язаними з особистістю судді. Усі інші фактори також здійснюють вплив, але їх роль настільки незначна, що ними можна або знехтувати в практичній діяльності, або відносити їх до умов вчинення помилок. І. М. Зайцев усі причини судових помилок поділяє на три групи:

- 1) недостатня юридична кваліфікація суддів;
- 2) недобросовісне ставлення до виконання службових обов'язків;
- 3) вчинення суддями злочинних дій.

Першопричини судових помилок, на його думку, перебувають за межами судочинства і мають непроцесуальний характер. Крім того, він настоює на важливості відмежування причин судових помилок від умов, які більш численні, пов'язані із судовим пізнанням, судовим

⁷³ Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : дис. ... доктора юрид. наук / Зайцев И. М. – Саратов, 1986. – С. 65.

правозастосуванням, організацією роботи суду, загальними умовами життєдіяльності судів⁷⁴.

Особливої уваги заслуговує думка К. Р. Мурсалімова, який, розглядаючи питання причин правозастосовних помилок, дійшов висновку, що витoki правозастосовних помилок у більшості випадків слід шукати в дефектах свідомості провозастосувача, його професійної підготовки, моральному рівні, тобто в дефектах особистості, в її суб'єктивній (психологічній) сфері. На думку автора, усі причини правозастосовних помилок зводяться до єдиного – омани правозастосувача, яка виникає внаслідок двох безпосередніх причин:

1) недобросовісного ставлення до виконання службових обов'язків;

2) об'єктивних обставин, які обумовлюють добросовісну омани правозастосувача.

Стверджуючи, що помилки допускаються переважно внаслідок недобросовісного ставлення до роботи, К. Р. Мурсалімов зауважує, що це відбувається або через незнання (відсутність потрібних знань), або через недомислення (неправдиві висновки, невміння застосувати знання).

Особливу увагу автор приділяє другій причині правозастосовних помилок – об'єктивним обставинам, які породжують правозастосовчу помилку. При цьому вчений вважає, що омани правозастосувача, яка спричинена об'єктивними обставинами, трапляється дуже рідко і виникає лише в тих випадках, коли особа, яка застосовує право, унаслідок незалежних від неї факторів, яких вона не повинна була передбачити, не мала можливості винести правильне рішення. Причинами добросовісної омани правозастосувача

⁷⁴ Зайцев И. М. Причины и условия совершения судебных ошибок и проблема их предупреждения / И. М. Зайцев // Реализация процессуальных норм органами гражданской юрисдикции : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск. – 1988. – С. 70.

він, зокрема, називає помилку другого суб'єкта правозастосування (а також й учасника правозастосовчого процесу) або умисне введення в оману вказаними особами⁷⁵.

Розглядаючи причини судових помилок, А. В. Цихоцький зазначає, що особисті якості суддів схильні до різноспрямованих змін, які зазвичай виявляються в тому, що судді набувають властивість «професійної неупередженості». Розповсюдженням дефектом правосвідомості судді стає професійна звичка. Суддя, який з дня в день зайнятий розглядом справ, набуває одностороннього досвіду⁷⁶.

Залежно від особистих якостей особи судді головними причинами судових помилок, на нашу думку, є:

- 1) недостатній рівень навчання та професійної підготовки судді;
- 2) відсутність відповідних моральних якостей;
- 3) відсутність досвіду правозастосування.

Окремим суддям бракує професійних знань, досвіду, вихованості, об'єктивності, відповідальності під час прийняття рішень.

Для уникнення допущення судових помилок суддя має досконало знати правові норми, що підлягають застосуванню і, що регламентують його діяльність. Якісне, безпомилкове правозастосування неможливе, якщо суддя не знає норм права, які потрібно застосовувати. Крім цього, йому необхідно чітко розуміти основні принципи права, що дасть змогу орієнтуватися у складних, нестандартних ситуаціях, знайти оптимальне рішення у процесі здійснення своєї діяльності. Якщо суддя не знає принципів права, будь-яка нестандартна ситуація може викликати помилку. Незнання суддею норм і

⁷⁵ Мурсалимов К. Р. Правоприменительные ошибки: проблемы теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мурсалимов Камиль Рамилевич. – Н. Новгород, 2000. – С. 86-96; 97-122.

⁷⁶ Цихоцький А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам : моногр. / Цихоцький А. В. – Новосибирск : Наука, 1997. – С. 236-237.

принципів права може бути наслідком як низької якості його освіти й професійної кваліфікації, так небажання здобувати спеціальні знання, недбалості, ліні тощо.

Таким чином, за відсутності в судді знань та правильних уявлень про норми, які підлягають застосуванню, та/або регулюють процес правозастосування, є висока вірогідність допущення ним помилки. Юридична необізнаність судді може виявлятися і в нерозумінні змісту тих чи інших норм, незнанні спеціальних правових категорій. Звичайно одного лише знання для безпомилкового правозастосування недостатньо. Необхідні ще і бажання, готовність дотримуватися встановлених правил. Така готовність формується на основі особливої психологічної установки судді, суть якої полягає в прийнятті вимог закону, кваліфікації їх як справедливих, таких, які необхідно виконувати. Якщо така готовність відсутня, то на безпомилкову роботу судді може вплинути страх перед можливими санкціями.

Моральні якості судді впливають на формування почуття законності та справедливості. Низькі моральні якості можуть призвести до формального здійснення правозастосування, небажання вникати в деталі справи. Відсутність принциповості, нездатність відстоювати свою думку може призвести до того, що суддя буде легко піддаватися впливу осіб, які зацікавлені в помилковому вирішенні справи. Недобросовісність може призвести до недбалого оформлення рішення, невиконання всіх необхідних дій при розгляді та вирішенні справ.

Недостатність досвіду судді може виявлятися в тому, що він ще не володіє досконало всіма прийомами і способами здійснення правозастосування, зокрема, необхідними для безпомилкової роботи навичками в оцінці існуючих фактичних даних, використовує їх невміло, недооцінює чи переоцінює значущість тих чи інших фактичних обставин. Недосвідчений суддя може залишити поза увагою деякі

важливі обставини, що необхідні для ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Про існування вказаних вище причин судових помилок свідчить така підстава для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення, як порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права (ст. 309 ЦПК України).

Особливо гостро в юридичній літературі обговорюється проблема порушення судами процесуальних строків, що теж є судовою помилкою. Встановлені законом процесуальні строки, протягом яких суд зобов'язаний призначити судові засідання і приступити до розгляду справи, постійно порушуються. Основні причини грубого порушення встановлених законом строків розгляду справ перебувають за межами судової діяльності. Головними з них є надмірне навантаження суддів і несвоєчасне та неповноцінне матеріально-технічне забезпечення судів. Причинами для відкладення справи можуть бути різноманітні обставини, але, зазвичай, це трапляється не через вину судді. Наприклад, сторона не з'явилася і немає повідомлення про те, що вона повідомлена про час і місце судового засідання. Також причиною негативного впливу на дотримання процесуальних строків є призначення суддями дати і часу судового засідання без врахування реально необхідного часу для отримання сторонами повістки і підготовки до судового розгляду⁷⁷.

М. Богатирьов та О. Галкін, аналізуючи дане питання, зазначають, що вивчення причин порушення процесуальних строків показало, що судді недооцінюють вимоги норм процесуального права і завідомо порушують їх, посиляючись на завантаженість. Головними причинами відкладення справ є нез'явлення до суду свідків, адвокатів, тривалі строки

⁷⁷ Верин В. П. О проблеме соблюдения процессуальных сроков рассмотрения уголовных и гражданских дел / В. П. Верин // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 1996. – № 10. – С. 15.

проведення експертиз. Трапляються випадки неорганізованості, неякісної підготовки справ до розгляду⁷⁸.

В. І. Бобрик вказує на те, що проблема своєчасності розгляду та вирішення цивільних справ повинна вирішуватися, в першу чергу, шляхом оптимізації окремих судових процедур і раціоналізації деяких процесуальних дій з боку суду. Зокрема, це має стосуватися стадії підготовки цивільної справи до судового розгляду, адже саме від якості підготовки справи залежить своєчасність його розгляду⁷⁹.

У юридичній науці широко поширена думка про те, що причини судових помилок взаємопов'язані з умовами, які сприяють їх вчиненню. Стосовно причин та умов виникнення судових помилок погляди авторів різняться. На думку одних авторів, причини судових помилок перебувають за межами судочинства, мають непроцесуальний характер і криються завжди в суб'єктивному, тобто стосуються особистості правопорушника⁸⁰. Інші автори також вважають, що природа і причини судових помилок залежать від суб'єктивних факторів, але при цьому вони не виділяють окремо причини й умови судових помилок, а ототожнюють їх, відносячи до них і складність встановлення фактичних обставин справи, зневагу до норм процесу, недостатнє розуміння норм матеріального права та ін.⁸¹

Так, П. В. Алексєєв й О. В. Панін зазначають, що співвідношення причин та умов можна трактувати по-різному. Однак головне питання полягає у виявленні критеріїв відокремлення причин й умов. Можна розрізнити причину й

⁷⁸ Галкин Л. Судебный контроль за сроками рассмотрения дел / Л. Галкин, П. Богатырев // Российская юстиция. – 2000. – № 7. – С. 41.

⁷⁹ Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивільного судочинства : монографія / В. І. Бобрик. – К. : «МПІ Леся», 2014. – С. 43-44.

⁸⁰ Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И. М. Зайцев. – Саратов, 1987. – С. 24.

⁸¹ Колб Б. Природа и причина судебных ошибок / Б. Колб // Законность. – 1997. – № 7. – С. 43.

умову за характером дії факторів, що їх складають. Фактори, що становлять причину, при настанні наслідків мають активний характер дії. Зміна причини викликає суттєві зміни в характері наслідків. Межа, що відокремлює причину від умов, досить відносна. У визначеному контексті розглянуту причину можна віднести до сукупності необхідних умов, а умови може бути включено до складу певної причини⁸².

Л. А. Волошина зазначала, що причини судових помилок не можна зводити до суб'єктивності, а умови – до об'єктивних обставин. Ця автор поділяла причини й умови, які сприяють вчиненню помилок, на суб'єктивні та об'єктивні причини й умови⁸³.

М. М. Вопленко пропонує причини помилок називати внутрішніми чи конкретними, а умови – зовнішніми причинами помилок. Учений доводить, що найважливішими факторами, які впливають на допущення помилок у процесі правозастосування, є:

- 1) велике навантаження на суддів, що негативно впливає на якість їх роботи;
- 2) відсутність стабільної юридичної практики;
- 3) односторонність і неповнота в збиранні доказів;
- 4) фактор неясності й суперечності в законодавстві;
- 5) недостатній рівень юридичних знань, що пов'язано з іншими факторами (неясність і суперечності в законодавстві, відсутність стабільної практики);
- 6) несприятливі умови діяльності (організаційні, житлово-побутові, матеріально-технічна незабезпеченість тощо);
- 7) протидія зацікавлених осіб: телефонні дзвінки, прохання родичів, знайомих тощо;

⁸² Алексеев П. В. Философия : учеб. / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 1999. – С. 417.

⁸³ Волошина Л. А. Обсуждение монографии о причинах правонарушений / Л. А. Волошина // Советское государство и право. – 1977. – № 2. – С. 140.

8) відсутність спеціалізації в роботі, водночас і вузька спеціалізація призводить до штампів, деформації творчої діяльності юриста;

9) недоліки в підборі кадрів.

Крім того, у різних сферах правозастосування можуть бути й інші причини та умови допущення помилок⁸⁴.

На думку І. М. Зайцева, причини самі по собі без відповідних умов не можуть породжувати судові помилки. Для того, щоб викликати ті чи інші неправильності, причини обов'язково взаємодіють з визначеними умовами. На взаємодію причини і наслідку впливають оточуючі їх явища, сукупність яких називається умовами. Умови – це явища, що необхідні для настання даної події, але самі по собі її не викликають⁸⁵.

Таким чином, автор однозначно розмежовує причини й умови виникнення судових помилок. Умовами, за яких виникають неправильності в судовій роботі, І. М. Зайцев називає різноманітні фактори, що характеризують:

– фактичну сторону справи, яка розглядається і вирішується (складність встановлення об'єктивної істини в цивільному процесі, недостатність доказів у конкретній справі, протидія зацікавлених осіб, складність доказування визначених обставин, недосконалість експертних досліджень та ін.);

– юридичну сторону справи (великий обсяг нормативного матеріалу, складність юридичних конструкцій, нестабільність юридичної практики, складності правозастосування та ін.);

– організацію діяльності суду (відсутність рівномірності в роботі суду, послаблення контролю зі сторони вищестоящих судів та ін.);

⁸⁴ Вопленко Н. Н. Причины ошибок в правоприменении / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1982. – № 4. – С. 104.

⁸⁵ Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : дис. ... доктора юрид. наук / Зайцев И. М. – Саратов. 1986. – С. 69.

– загальні умови життєдіяльності суддів, народних засідателів і судових виконавців (утома, нездужання, сімейні та службові неприємності та ін.)⁸⁶.

С. Л. Лонь серед причин судових помилок виділяє: 1) суспільні та соціально-побутові умови; 2) професійні; 3) законодавчі; 4) психологічні⁸⁷, ототожнюючи таким чином причини судових помилок з умовами, які сприяють їх вчиненню.

М. С. Малєїн стверджує, що категорії «причини» та «умови» в філософії і юридичній літературі не збігаються, а їх розмежування стосовно до правопорушення має тільки формальний характер⁸⁸.

І. Л. Петрухін не розмежовує причини та умови судових помилок. Він виділяє три рівні причин залежно від ступеня впливу кожного рівня на можливість виникнення судових помилок. До першого рівня автор відносить недотримання вимог матеріального і процесуального права, до другого рівня – причини та умови, пов'язані з організацією роботи в суді, рівнем юридичної підготовки, умовами життєдіяльності суддів тощо, а третій рівень становлять причини, пов'язані із станом загальних видів гарантій законності: соціально-економічних, політичних, юридичних і наукових⁸⁹.

Л. А. Терехова пропонує відкинути стійке поєднання «причини й умови судових помилок» та використовувати єдине поняття – «причини» судових помилок (або «фактори», які спричинили судові помилки). Використання єдиного терміна застереже від безперспективних намагань створення

⁸⁶ Там само. – С. 71-73.

⁸⁷ Лонь С. Л. Ошибка судьи (проблема, понятие, регулирование) / С. Л. Лонь // Состояние и проблемы развития российского законодательства : сб. ст. / под ред. В. Ф. Воловича. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1998. – С. 224.

⁸⁸ Малєїн П. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Малєїн П. С. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 82.

⁸⁹ Петрухін І. Л. Причины судебных ошибок / И. Л. Петрухін // Советское государство и право. – 1970. – № 5. – С. 100.

будь-яких класифікацій. Вона обґрунтовує це тим, що напрям дослідження, при якому зумовлюється необхідність розмежування причин й умов судових помилок, склався через наявність багаточисленних розумінь поняття судової помилки. На її думку, стійке словосполучення «причини й умови судових помилок» настільки утвердилося в юридичній літературі, що більшість авторів використовують його, не задумуючись про змістовну суть. Ті, хто задумуються над цим, намагаються знайти і розкрити ці причини та умови, упорядкувати і класифікувати їх. Автори ставлять перед собою мету створити загальну конструкцію, водночас як будь-яка судова справа є індивідуальною. У більшості справ допущені порушення є індивідуальними і дуже рідко можуть бути піддані якісному узагальненню. Таким чином, учена вважає, що неспроможність розмежування «причин» і «умов» впливає із двох неправильно визначених засад:

1) дуже широкого розуміння судової помилки, віднесення до судових помилок будь-яких порушень, допущених суддями;

2) ігнорування індивідуальності конкретної справи, при якій не існує універсальних схем⁹⁰.

О. Г. Трішина відмежує причини судових помилок від умов. Крім того, вона пропонує причини судових помилок поділяти на основні та другорядні. А умови – на основні та додаткові. До основних причин, на її думку, мають належати:

1) суб'єктивні причини юридичного характеру:

– недостатній рівень освіти, професійної підготовки;

– халатне, безвідповідальне ставлення до виконання службових обов'язків;

– зловживання службовим положенням та ін.

2) об'єктивні причини:

⁹⁰ Терехова Л. А. Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Терехова Лидия Александровна. – Екатеринбург, 2008. – С. 68.

- протидія та ускладнення діяльності суддів юридично та фактично зацікавленими особами;
- суперечності, неясність і громіздкість чинного законодавства та ін.

Другорядними причинами судових помилок є фактори, пов'язані із складностями при встановленні обставин справи, а саме: складність встановлення істини, односторонність та неповнота доказів, складний процес логічного виведення.

Продовжуючи свою думку, автор зазначає, що, на відміну від причин, умови вчинення судових помилок більш багаточисленні та різноманітні. Головними умовами, які сприяють вчиненню судової помилки, є такі:

- надмірне навантаження суддів;
- збільшення обсягу роботи;
- пред'явлення до виконуваної роботи більш високих вимог;
- збільшення в житті суспільства складних спірних правовідносин, які стають предметом судового розгляду;
- відсутність спеціалізації в роботі;
- неправильна розстановка кадрів та ін.

Усі ці умови пов'язані з організацією роботи суду.

Додатковими умовами є такі:

- психологічні умови (низький рівень правосвідомості, професійна самовпевненість та ін.);
- неблагополучні умови життєдіяльності правозастосовного суб'єкта (матеріальні, соціально-побутові, суспільні);
- неблагополучні умови професійної діяльності (погане матеріально-технічне забезпечення) та ін.

Також О. Г. Трішина зазначає, що на основі конкретного розмежування причин та умов може йтися не про взаємозаміну причин та умов, не про можливість переходу причини в умову і навпаки, а про те, що мінятися місцями можуть самі причини та умови між собою, тобто головна

причина може стати другорядною, а додаткова умова може стати основною і навпаки⁹¹.

А. В. Цихоцький, розглядаючи умови вчинення судових помилок, зазначав, що в правосудді є непоодинокими факти недотримання суддями етичних і правових норм при відправленні правосуддя, що зумовлено як правовими (недоліки регулювання цивільного судочинства), так і неправовими факторами. До останніх належать недоліки в підготовці суддів, підборі кандидатур на заміщення посади судді, прорахунки в організації праці в судах тощо. Неправові фактори самі по собі не викликають судових помилок, а лише зумовлюють неправильне застосування норм матеріального і процесуального права⁹².

На нашу думку, потрібно відокремлювати причини від умов. Причина з необхідністю породжує наслідок тільки за наявності визначених умов. Це означає, що дія тієї чи іншої причини залежить від умов. Причина в праві – це те, що породжує певне правове явище, а умова – це обставини, які стимулюють його виникнення та існування, але самі по собі не породжують його. Умови супроводжують причини в просторі та часі, та, впливаючи на них, забезпечують їх розвиток. Причини ж завжди породжують визначені наслідки. І хоча наслідки з необхідністю впливають із причини при визначених умовах, але самі умови не породжують наслідки. Умови створюють свосхідний фон, спричиняють появу інших детермінуючих факторів або гальмують їх вплив. Отже, можна стверджувати, що причини та умови по-різному впливають на наслідки. Інколи достатньо однієї причини й однієї умови для того, щоб настали небажані наслідки, а

⁹¹ Тришина Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Тришина Елена Геннадьевна. – Саратов, 2000. – С. 27-28.

⁹² Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам : моногр. / Цихоцкий А. В. – Новосибирск : Наука, 1997. – С. 220-221.

інколи необхідна визначена сукупність причин та умов для вчинення судової помилки.

Умовами виникнення судових помилок можна визнати суперечності й незрозумілість чинного законодавства. Численні юридичні колізії та прогалини вносять у правову систему неузгодженість та створюють проблеми в правозастосуванні. І щоб правильно усунути правову колізію чи прогалину, потрібен високий професіоналізм судді.

До умов судових помилок належить значна завантаженість (перевантаженість) суддів, що призводить до стомлюваності, стресів, неухважності й таким чином впливає на якість правозастосування. Крім цього, унаслідок великої завантаженості суддям не вистачає часу на вивчення спеціальної літератури, а отже, і на ретельну підготовку до прийняття судових рішень, на підвищення їх професійного рівня загалом.

Наприклад, за даними судової статистики до місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції у 2015 році надійшло 3,5 млн. справ і матеріалів. Серед справ, що надійшли до судів першої інстанції, переважають справи цивільного судочинства – 1,2 млн. (40%). Слід звернути увагу на те, що середньомісячне надходження розраховується на всю штатну чисельність суддів, а за умови наявності вакансій, фактичне навантаження є більшим. Усім відомо, що в нашій державі упродовж двох років Верховна Рада України не вирішує по суті питання обрання суддів на посади безстроково. Тривалий час розглядаються подання щодо призначення та переведення суддів. Близько 900 суддів у місцевих судах не здійснюють правосуддя, оскільки закінчився 5-річний строк їх першого призначення на посаду судді. Ця ситуація сприяє збільшенню навантаження на суддів, які мають повноваження, та негативно впливає на оперативність та якість розгляду справ. Упродовж останніх років справи цивільного судочинства, що розглядають суди першої інстанції, займають перше місце у

структурі справ. У 2015 році в провадженні місцевих загальних судів перебувало 1 млн. 394 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, розглянуто 1 млн. 198 тис. (85,9%) справ та матеріалів. Серед цивільних справ переважають справи позовного провадження (67,3%)⁹³.

Неналежне матеріально-технічне забезпечення судів також призводить до виникнення помилок у правозастосовній діяльності.

Умовами виникнення судових помилок також може бути ускладнення діяльності суддів особами, які зацікавлені у вирішенні справи, адже інтереси сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, не завжди збігається з інтересом правосуддя. Тому такі особи можуть вчиняти негативні процесуальні дії (давати неправдиві пояснення тощо), що в кінцевому підсумку може призвести до судової помилки.

⁹³ Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

РОЗДІЛ 2

ЗАПОБІГАННЯ СУДОВИМ ПОМИЛКАМ

2.1. Поняття, сутність та види заходів із запобігання судовим помилкам

Необхідність побудови та закріплення основ правової держави, якою відповідно до Конституції України є Україна, поставила перед українським суспільством непросте завдання створення ефективної та цілісної правової системи, яка здатна забезпечити пріоритет загально визнаних прав і свобод особи. Серед різноманіття проблем, які особливо гостро сьогодні постали перед усією українською державою і правовою системою зокрема, є проблема забезпечення її ефективності. Повною мірою це стосується й української судової влади, у тому числі й тих її гілок, які здійснюють цивільне судочинство. Тому нині дійсно актуально не лише забезпечення доступності правосуддя, а й доступності саме ефективного правосуддя.

Саме з урахуванням цього сьогодні слід осмислити діяльність судів і визначити ступінь реалізації ними завдань цивільного судочинства. Лише таким чином можна визначити ефективність цивільного судочинства в Україні та забезпечити зменшення кількості судових помилок.

Судові помилки потрібно не тільки усувати, а й намагатися запобігати їх виникненню. Запобігання судовим помилкам у цивільному судочинстві, на наш погляд, може здійснюватись за допомогою таких заходів як:

- процесуальні заходи запобігання судовим помилкам;
- аналогія права та аналогія закону;
- підвищення кваліфікації суддів;
- боротьба з корупційними проявами в судах;
- удосконалення процесуального законодавства.

Проаналізуємо кожен з цих заходів окремо.

Процесуальні заходи запобігання судовим помилкам. Незважаючи на те, що термін «процесуальні заходи» достатньо широко використовується в юридичній літературі, у юриспруденції відсутнє загальноприйняте визначення цього поняття. Так, одні автори визначають процесуально-правові заходи як правові інструменти та дії, за допомогою яких забезпечуються інтереси суб'єктів юридичного процесу⁹⁴, інші – під процесуально-правовими заходами розуміють тільки правові інструменти, за допомогою яких приводиться в рух судовий механізм із захисту різних за своєю галузевою приналежністю і характером порушення суб'єктивних прав⁹⁵. На думку Ю. О. Попової, процесуальні заходи – це сукупність специфічних форм, методів, принципів, інститутів процесуального права, які забезпечують реалізацію права на судовий захист⁹⁶. Н. М. Єфремова вважає, що процесуально-правові заходи – це правові інструменти, за допомогою яких забезпечуються інтереси суб'єктів підприємницької діяльності та належне функціонування механізму захисту прав і законних інтересів учасників цивільного обороту, і таким чином досягаються цілі судочинства⁹⁷.

Враховуючи викладені вище наукові підходи до розуміння поняття «процесуально-правові заходи» та зважаючи на

⁹⁴ Струнков С. К. Процесуально-правовые средства : проблемы теории и практики / под ред. А. В. Малько / Струнков С. К. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005. – С. 28; Лапшинов Э. В. Понятие правовых средств в правовой традиции / Э. В. Лапшинов // Ленинградский юридический журнал. 2009. – № 3 (17). – С. 179.

⁹⁵ Колесов П. П. К развитию учения о процессуальных средствах защиты права и об иске / П. П. Колесов // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М. К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец». 2004. – С. 132.

⁹⁶ Попова Ю. А. Процессуальные средства защиты частноправового интереса в судопроизводстве из публично-правовых отношений / Ю. А. Попова // Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции. – Екатеринбург 1998. – С. 112.

⁹⁷ Ефремова Н. Н. Процессуальные средства обеспечения доступности правосудия в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности : в контексте международно-правовых стандартов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Н. Н. Ефремова. – Саратов, 2005. – С. 8.

особливості судових помилок, під процесуальними заходами запобігання судовим помилкам у цивільному судочинстві слід розуміти реалізацію окремих положень цивільного процесуального закону, що перешкоджають виникненню судових помилок.

Коло процесуальних заходів запобігання судовим помилкам у цивільному судочинстві надзвичайно широке. Більшість процесуальних норм та інститутів можна розглядати як своєрідні процесуально-правові засоби запобігання судовим помилкам. У зв'язку з цим, важливе теоретичне та практичне значення має наукова класифікація цих заходів.

За характером процесуальні заходи запобігання судовим помилкам може бути поділено на обов'язкові та факультативні.

Обов'язкові процесуальні заходи закріплюються у цивільному процесуальному законі за допомогою імперативних норм і застосовуються у кожній справі. До таких, наприклад, належить інститут фіксування судового засідання технічними засобами. Факультативні процесуальні заходи запобігання судовим помилкам реалізуються за допомогою диспозитивних норм процесуального законодавства і, як правило, застосовуються за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 169 ЦПК України, за клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи суд може відкласти розгляд справи у зв'язку з неявкою представника в судове засідання⁹⁸.

Залежно від суб'єкта використання, процесуальні заходи запобігання судовим помилкам у цивільному судочинстві можна поділити на три групи:

- 1) процесуальні заходи, які використовує суд;

⁹⁸ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2) процесуальні заходи, що використовують особи, які беруть участь у справі;

3) процесуальні заходи, які використовують інші учасники цивільного процесу.

Так, до процесуальних заходів запобігання судовим помилкам, які використовує суд, можна віднести, наприклад, положення п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК України про те, що суд зобов'язаний зупинити провадження у справі в разі неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства⁹⁹.

До процесуальних заходів запобігання судовим помилкам, що використовують особи, які беруть участь у справі, можна віднести, наприклад, норми, що закріплюють можливість оскарження судових рішень, що, безсумнівно, стимулює суддю до ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, можливість заявляти відводи тощо.

До процесуальних заходів запобігання судовим помилкам, які використовують інші учасники цивільного процесу, насамперед слід віднести інститут представництва в цивільному судочинстві. Наприклад, особа, яка надає правову допомогу, реалізуючи свої повноваження, сприяє суду у встановленні істотних для справи обставин, сприяючи таким чином запобігання судовим помилкам.

Як правильно стверджував О. Ф. Воронов, технічний прогрес, який спровокував глобальне розширення відеозапису та розвитку технологій у галузі зв'язку, призведе до розширення виключень із принципів усності та безпосередності судового розгляду, «аж до проведення судового розгляду у вигляді теле-, Інтернет- і подібного роду конференцій без обов'язкової фізичної явки учасників

⁹⁹ Там само.

розгляду в суд»¹⁰⁰. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції» № 5041-VI від 4 липня 2012 р. ЦПК України доповнено ст. 158¹ «Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції», яка передбачає, що суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи іншого учасника цивільного процесу може постановити ухвалу про їх участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції¹⁰¹. Однак, незважаючи на це, з приводу попереджувального значення принципу безпосередності судового розгляду ні в науці, ні в практичній діяльності судів не виникає сумнівів.

У процесуальній літературі неодноразово зазначалося, що запобігання судовим помилкам сприяє інстанційна побудова судової системи¹⁰². Думка про те, що інстанційна побудова судової системи є одним із заходів запобігання судовим помилкам, пояснюється таким: по-перше, суддя, вирішуючи справу по суті, знає, що зроблені ним висновки може бути перевірено на законність та обґрунтованість у суді вищої інстанції¹⁰³, що змушує суддю більш відповідально ставитися до розгляду цивільної справи; по-друге, рішення судів вищих інстанцій орієнтують суди нижчих інстанцій на правильний розгляд та вирішення аналогічних цивільних справ; по-третє, діяльність судів вищих інстанцій з перевірки правильності рішень судів нижчих інстанцій допомагає виявити та проаналізувати типові судові помилки, які

¹⁰⁰ Воронов А. Ф. Эволюция функциональных принципов гражданского процесса : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А. Ф. Воронов. – М. : 2009. – С. 11.

¹⁰¹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

¹⁰² Цивільний процес України : академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавць Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – С. 714, 744; Курс цивільного процесу : підруч. / [Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 822.

¹⁰³ Михайловская И. Б. Суды и судьи: независимость и управляемость : моногр. – М. : Проспект, 2008. – С. 116.

допускають суди нижчих інстанцій, що дає можливість формувати узагальнення судової практики, з якими в подальшому ознайомлюються суди нижчих інстанцій для правильного та однакового застосування законодавства.

Також одним із процесуальних заходів запобігання судовим помилкам є процесуальна норма, яка передбачає обов'язок суду ухвалювати судові рішення в нарадчій кімнаті, де не має права перебувати ніхто, крім складу суду, який розглядає справу (статті 195, 196 ЦПК України). Принцип таємниці нарадчої кімнати, по-перше, надає судді можливість у спокійній обстановці ще раз ретельно проаналізувати норми права та додатково оцінити наявні у справі докази, запобігаючи таким чином судовим помилкам, по-друге, не дозволяє зацікавленим особам вплинути на законність рішення.

Деякі автори як захід запобігання судовим помилкам називають принцип змагальності. Так, на думку американського юриста У. Бернхама, зіткнення протилежних думок сприяє ухваленню правильного рішення. Свою точку зору вказаний автор аргументує тим, що підсвідомо суддя може схилитися до того чи іншого рішення, ґрунтуючись на наявній у нього інформації, коли її уявлення повністю не завершено. Небезпека таких попередніх висновків полягає в тому, що суддя стає деяким чином пов'язаний ними. Принцип змагальності, на його думку, дозволяє забезпечити повноту уявлення фактичного й доказового матеріалу та є єдиним способом уникнення помилкових попередніх висновків судді в справі, оскільки надає сторонам можливість самостійно робити висновки із своїх пояснень та представляти їх. До того ж, на думку У. Бернхама, принцип змагальності дозволяє судді отримати значно більше інформації. А так як інформація подається уривками, а не послідовно, то це звільнить суддю від попередніх висновків¹⁰⁴. В. В. Самсонов як одну з переваг принципу змагальності називає те, що кожна сторона прагне

¹⁰⁴ Burnham William. Introduction to the Law and Legal System of the United States. West Publishing Co. St. Paul. Minn., 1995. – P. 78.

до виграшу процесу і з цією метою намагається надати суду всі факти, які схиляють на її користь та підривають вимоги іншої сторони, що надає суду можливість більш повно вивчити всі матеріали справи¹⁰⁵.

Одним із найбільш ефективних заходів запобігання судовим помилкам у цивільному судочинстві є колегіальний розгляд цивільної справи.

Є. В. Васьковський вважає, що колегіальний розгляд цивільних справ є однією з основних гарантій неупередженого та безпомилкового здійснення правосуддя. На його думку, колегіальний розгляд справ має такі переваги перед одноособовим розглядом:

1) колегіальний розгляд справ забезпечує більш ретельне та багатостороннє їх обговорення;

2) поліпшуючи якість судових рішень, колегіальний розгляд справ забезпечує і більш неупереджене ставлення суддів до справи. На одноособовий суд легше здійснити вплив, ніж на цілу судову колегію: його легше підкупити, легше знайти до нього підхід. У колегії члени соромляться один одного, бояться осоромити себе в думках товаришів, остерігаються розголошення своїх недобросовісних дій. Якщо навіть вдасться вплинути на одного чи декількох із них, то в будь-якому разі інші збережуть неупередженість та нададуть необхідну протидію тим, хто готовий «покривити душею»;

3) при розгляді справ у колегії кожний суддя, розуміючи, що за ним стоїть колегія, яка поділяє його відповідальність, почуває себе більш незалежним та діє більш вільніше, ніж тоді, коли йому доводиться ухвалювати рішення одноособово;

4) рішення колегіального суду як результат сукупної діяльності декількох суддів має більший авторитет, ніж рішення одноособового судді¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Самсонов В. В. Состязательность в системе гражданских процессуальных принципов / В. В. Самсонов // Вестник Саратовской государственной академии права. – 1998. – № 1. – С. 54.

¹⁰⁶ Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак., каф. граждан. процесса; КубГУ, юрид. фак., каф. граждан. процесса и трудового права / Васьковський Е. В. – Краснодар, 2003. – С. 52-53.

Вказаний автор також стверджує, що вирішення справ колегією є результатом обміну думок між суддями, результатом зіткнення різних поглядів з одних і тих самих питань. Те, що залишено поза увагою одним суддею, може бути помічено іншим; що здається незрозумілим одному – може бути з'ясовано іншим. На його думку, недоліки роботи одного судді компенсуються перевагами іншого, так що трое поганих суддів у змозі скласти гарну судову колегію¹⁰⁷.

Чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає колегіальний розгляд усіх цивільних справ у судах апеляційної інстанції та в суді касаційної інстанції. А в судах першої інстанції лише у визначених випадках цивільні справи розглядаються колегією у складі одного судді та двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді (ст. 18 ЦПК України). До них належать справи окремого провадження про:

- обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ст. 234 ЦПК України)¹⁰⁸.

Поділяючи думку, що одноособовий розгляд цивільних справ збільшує ризик допущення судової помилки, вважаємо,

¹⁰⁷ Васильковський Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1 : Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Васильковський Е. В. – М. : Бр. Башмаковы, 1913. – С. 161.

¹⁰⁸ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

що значення колегіального розгляду цивільних справ при вирішенні питання про запобігання судових помилок не потрібно перебільшувати, оскільки колегіальний розгляд цивільних справ також має низку суттєвих недоліків.

Так, при ухваленні колегіальних рішень важливу роль відіграють соціально-психологічні закономірності міжособистісної, групової взаємодії, серед яких чільне місце посідає конформізм. Конформізм – схильність людини до групового тиску, зміни своєї поведінки під впливом інших осіб, свідома поступливість людини думці більшості групи для уникнення конфлікту з нею¹⁰⁹.

Будь-який суддя, будучи членом колегіального складу суду, не може бути повністю вільний від впливу на нього інших членів колегії. Яскравим підтвердженням конформізму судових колегій є те, що скасовані в порядку перегляду помилкові рішення апеляційних інстанцій та касаційної інстанції зазвичай ухвалюються одногосно, а не більшістю голосів.

Крім конформізму, судові помилки при колегіальному прийнятті судових рішень часто обумовлені прагненням окремих суддів докладати менше зусиль для вирішення зазначених у ст. 1 ЦПК України завдань, ніж у випадку одноособового прийняття рішення. У психології це явище отримало назву соціальної лінивості¹¹⁰. Пояснюється це тим, що при колегіальному прийнятті рішень окремий суддя не наділений всією повнотою відповідальності за кінцеве судове рішення. Кожний суддя знає, що в разі допущення судової помилки відповідальність покладається на весь склад суду, а не особисто на нього.

Ще одним фактором, який значно підриває здатність колегіального складу суду приймати безпомилкові рішення, є

¹⁰⁹ Столяренко Л. Д. Психология : учеб. для вузов / Столяренко Л. Д. – СПб. : Питер, 2008. – С. 464.

¹¹⁰ Майерс Д. Психология / Д. Майерс; пер. с англ. И. А. Карпиков, В. А. Старовойтова / Майерс Д. – [2-е изд.] – Минск : Попурри, 2006. – С. 757.

групове мислення. Останнє являє собою режим мислення, що виникає у членів групи в процесі прийняття рішення, коли прагнення до консенсусу переважає над реалістичною оцінкою можливих альтернатив¹¹¹.

На думку багатьох учених, підвищенню якості цивільного судочинства, підтриманню справедливого та неупередженого суду сприяє відкритість дій та рішень судді. О. Б. Лисюткін зазначає, що гласність будь-якої професійної юридичної діяльності є необхідною попередньою умовою для попередження причин ймовірного здійснення помилки суб'єктом права¹¹². Таку думку поділяє С. В. Праскова, яка констатує, що відкритість правосуддя знижує ймовірність помилки, гарантує незалежність суду, сприяє зростанню його авторитету в громадян та серед інших гілок влади¹¹³. Про те, що відкритість правосуддя виступає як превенція судових помилок, висловлюється також В. М. Лебедев, зазначаючи, що відкритість і прозорість правосуддя – це одна з головних перешкод усім негативним явищам, які відбуваються і можуть відбутися¹¹⁴.

Принципи гласності та відкритості цивільного судочинства забезпечені доступом до судових рішень, що врегульовано Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. Цей Закон, який визначає порядок доступу до судових рішень, забезпечує відкритість діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованість їх рішень та сприяє однаковому застосуванню судами

¹¹¹ Там само. – С. 758; Свенцицкий А. Л. Социальная психология : учеб. / Свенцицкий А. Л. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – С. 214-217.

¹¹² Лисюткин А. Б. Юридическое значение категории «ошибка» : теоретико-методологический аспект / Лисюткин А. Б. – Саратов : Из-во СГАП, 2001. – С. 334-335.

¹¹³ Праскова С. В. Теоретические основы гласности правосудия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / С. В. Праскова. – М., 2004. – С. 3.

¹¹⁴ Начало рабочей встречи с Председателем Верховного Суда Вячеславом Лебедевым : [официальный сайт Президента РФ] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kremlin.ru/appears/2006/11/03/1848_type63378_113391.shtml.

законодавства та підвищує відповідальність суддів за прийняті ними рішення.

Аналогія права та аналогія закону. Частина 9 ст. 8 ЦПК України зазначає, що забороняється відмова в розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини¹¹⁵. Саме тому застосування аналогії права та аналогії закону, на нашу думку, є важливим заходом запобігання судовим помилкам, оскільки воно допомагає суддям долати правові колізії, нечіткість, неповноту і навіть відсутність законодавства при вирішенні конкретної справи. Правильне застосування інституту аналогії слугує важливим засобом закріплення законності, забезпечення прав і законних інтересів громадян та організацій.

В. М. Жуйков зазначає, що прогалини в праві були, є і будуть завжди, як би законодавець не хотів і не вмів приймати необхідні закони, оскільки передбачити всі відносини, які потребують законодавчого врегулювання, просто неможливо. В окремі історичні періоди навіть стабільне і добре розроблене законодавство, в якому прогалин може бути небагато, починає кардинально оновлюватися, що неминуче призводить до збільшення прогалин у регулюванні дуже важливих відносин¹¹⁶.

Інститут аналогії є оперативним засобом подолання прогалин у праві. Його головне призначення полягає у своєчасному реагуванні на зміни та появу нових суспільних відносин, які потребують правової оцінки й вирішення. Він посідає важливе місце в механізмі правового регулювання, є засобом, який дозволяє праву в один і той самий час бути стабільним та гнучким інструментом регулювання суспільних відносин.

¹¹⁵ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

¹¹⁶ Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц / Жуйков В. М. – М. : Юрид. Бюро «Городец», 1997. – С. 147.

При цьому ніхто не оспорує той факт, що остаточно ліквідувати прогалину в праві може тільки правотворчий, а не правозастосовний орган. Суд тільки тимчасово заповнює прогалину, причому тільки для одного конкретного спірного випадку. Саме тому аналогія як основний спосіб заповнення прогалини в праві характеризується як разовий прийом, який має значення тільки для даної справи, тобто так зв. казуальне заповнення.

У теорії права розрізняють два способи казуального подолання прогалин у праві: аналогія закону (*analogia legis*) та аналогія права (*analogia juris*).

Для забезпечення ефективного правосуддя необхідно, щоб суди, здійснюючи правозастосовну діяльність, працювали з правовими нормами, які регулюють відповідні суспільні відносини достатньо повно та системно. Законне та швидке подолання прогалин шляхом застосування правових норм за аналогією (аналогія закону) або виходячи із загальних засад законодавства (аналогія права) запобігає виникненню судових помилок.

Загальновизнано, що застосування правових норм або загальних засад законодавства за аналогією є найбільш застосовним у цивільному праві, що пов'язано з двома факторами. По-перше, широта і гнучкість самого предмета регулювання, а значить, і норм, що регулюють його. По-друге, предмет регулювання часто змінюється. Очевидно, що без інституту правової аналогії в даному випадку просто не обійтися. Відтак законодавство допускає застосування аналогії як закону, так і права (ст. 8 ЦК України, ч. 8 ст. 8 ЦПК України).

Застосування правових норм або загальних засад законодавства за аналогією є більш складним і творчим процесом, ніж звичайне застосування юридичних норм. Суб'єкт, який застосовує правові норми чи загальні засади законодавства за аналогією, повинен чітко представляти всю

систему права, її можливості, він має володіти юридичною компетенцією і нести відповідальність за прийняті рішення.

Вирішення справи шляхом застосування правових норм за аналогією або виходячи із загальних засад законодавства повинно здійснюватися відповідно до вимог законності. Тому і використовувати аналогію можуть лише органи правосуддя – суди, з дотриманням усіх процесуальних норм і гарантій. Винесене за допомогою аналогії рішення у справі не повинно суперечити чинному законодавству¹¹⁷.

Застосування правових норм або загальних засад законодавства за аналогією є творчим процесом. У цьому разі правова кваліфікація й особливо прийняте рішення потребують додаткових дій правозастосовного органу:

1) з'ясування правозастосовним органом того, чи входять фактичні обставини до сфери правового регулювання, чи мають вони юридичне значення, чи потребують вони правового опосередкування та вирішення по суті;

2) вибір способу подолання прогалини (аналогія закону чи аналогія права);

3) конструювання на підставі схожої норми чи принципу права відповідно до фактичних обставин справи конкретного правила для ухвалення рішення, тобто формулювання казуальної норми¹¹⁸.

Запобігаючи виникненню судових помилок, при застосування правових норм чи загальних засад законодавства за аналогією в цивільному судочинстві потрібно дотримуватися чітко визначених умов:

1) повна або часткова відсутність нормативно-правового акта, що регулює конкретну ситуацію;

¹¹⁷ Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами : Лист Мін'юсту України від 30.01.2009 № Н-35267-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09>.

¹¹⁸ Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. – Т. 2 / Алексеев С. С. – М., 1977. – С. 271-272.

2) при аналогії схожість врегульованих та нерегульованих правом відносин має бути встановлено в істотних ознаках;

3) при застосуванні аналогії недопустимим є порушення прав і законних інтересів учасників відносин;

4) правове положення, яке створене за допомогою аналогії, не повинно суперечити жодним діючим приписам, що встановлені в нормативно-правових актах;

5) застосування аналогії вимагає від правозастосовного органу мотивованого пояснення необхідності її застосування в самому індивідуальному правовому акті;

6) діяльність з приводу застосування аналогії здійснюють виключно правозастосовні органи;

7) застосування аналогії недопустимо, якщо це прямо чи опосередковано заборонено законом¹¹⁹.

Очевидно, що подолання прогалини при вирішенні справи, виходячи із загальних засад законодавства (аналогія права), – складне завдання, яке потребує від суду високого рівня знань закону, володіння загальнотеоретичним матеріалом, розуміння соціальних та політичних процесів, що відбуваються в державі.

На нашу думку, порядок вирішення справи, виходячи із загальних засад законодавства (аналогія права), повинен складатися із сукупності таких дій:

1) виявлення прогалини в праві. Ця прогалина має бути реальною, а не уявною;

2) констатація відсутності норм, дію яких можна поширити на схожі суспільні відносини, що нерегульовані правом, тобто встановити неможливість застосування правових норм за аналогією;

3) встановлення галузевої приналежності нерегульованих суспільних відносин. Залежно від такого

¹¹⁹ Шиндяпина Е. Д. Аналогия права в правоприменении : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Д. Шиндяпина. – М., 2007. – С. 45-46.

встановлення, суд може отримати спеціальний інструментарій під час прийняття законного рішення в справі. Йдеться про спеціальні (галузеві) принципи права, які властиві конкретній галузі;

4) здійснення повного аналізу галузевих, загальноправових принципів права і визначення тих, які з них буде покладено в основу прийнятого рішення. Застосований принцип чи принципи права мають бути прямо названі в рішенні суду, інакше рішення буде необґрунтованим;

5) аналіз практики вищих судових органів. Необхідність такого аналізу обумовлена, насамперед, для збереження однаковості судової практики;

6) вироблення правової позиції в справі з урахуванням аналізу моральних засад права стосовно даного конкретного випадку. Суд повинен шляхом аналізу всіх факторів та умов, у яких виникли суспільні відносини, що потребують правового врегулювання, сформулювати зміст правового положення, яке підлягає застосуванню;

7) прийняття рішення в справі. З врахуванням усіх дій, здійснених судом, у рішенні має бути мотивовано встановлено наявність прогалин у праві, неможливість застосування правових норм за аналогією і розкрито зміст застосованих принципів права.

При вирішенні справи, виходячи із загальних засад законодавства (аналогія права), діяльність суду суттєво ускладнюється. Якщо при аналогії закону суд може спиратися на існуючу норму, то при застосуванні загальних засад законодавства (аналогія права) суд повинен виходити з абстрактних понять, які лежать в основі загальних засад законодавства. Іншими словами, при аналогії права він нібито створює конструкцію норми, яку можна було б застосувати до даних відносин. Наділення суду повноваженням вирішувати справу, виходячи із загальних засад законодавства (аналогії права), пов'язано з тим, що суд є тим органом правозастосування, який зобов'язаний в будь-якій ситуації, в

т.ч. за наявності правової прогалини, здійснити захист суб'єктивних прав та законних інтересів.

При виробленні правового положення, виходячи із загальних засад законодавства, важливе значення мають такі принципи, як справедливість, добросовісність та розумність. Суд не тільки повинен виробляти свою правову позицію у справі на їх основі, а й в нього самого, насамперед, мають бути присутні моральність, повага до людини, відповідальність за прийняте рішення.

На нашу думку, суддя при вирішенні справи, виходячи із загальних засад законодавства (аналогія права), вносить дещо нове в систему норм права. Хоча він керується загальними засадами і змістом законодавства, які підлягають конкретизації через загальні або спеціальні принципи, але при цьому він створює таке правове положення, яке нерідко відсутнє в чинному законодавстві. Хоча ці правові положення виводяться з дотриманням логічних правил дедукції, однак вони не відображені в законодавстві. Незважаючи на те, що його міркування будуються в рамках чинного права, може створюватися така правова позиція, яка містить положення, відсутні у нормативних актах. Це, звичайно, стосується тільки найвищого суду країни, а саме суду касаційної інстанції.

На нашу думку, окремо слід приділити увагу аналогії в цивільному процесі. Сьогодні неможливо судити про всю правову систему тієї чи іншої держави тільки за змістом матеріального права. «Істинне обличчя» правової системи, її спрямованість на забезпечення та захист прав і свобод особистості визначається реальністю та ступенем надійності механізму їх здійснення. Таким чином, однією з головних умов виконання поставлених перед судовою владою завдань є наявність ідеального процесуального механізму, який би відповідав на всі питання, що виникають у неї. Стосовно меж та умов використання аналогії у сфері процесуального законодавства думки правників різняться.

Тривалий час протягом ХХ ст. велися дискусії про можливість застосування аналогії в цивільному процесуальному праві. Висловлювалися дві протилежні точки зору: аналогія недопустима та аналогія можлива.

Більшість науковців (Е. Ш. Кемурарія, В. І. Авдюков, А. А. Мельников, А. Т. Боннер, В. К. Пучинський, Л. Ф. Лесніцька та ін.) визнають, що можливість застосування аналогії в цивільному судочинстві не суперечить інтересам законності¹²⁰. Однак у літературі трапляються і протилежні думки (М. Г. Авдюков, П. Я. Трубніков, Ю. Х. Калмиков та ін.), згідно з якими застосування аналогії у межах процесуального права призводить до ігнорування принципу законності¹²¹.

В. І. Камінська вважає, що законодавець може з необхідною повнотою регулювати процесуальну діяльність і не допускати прогалин у законодавстві. Крім того, застосування аналогії процесуального закону також є практично небажаним, оскільки в окремих випадках може призвести до порушень законності. Ніхто, у тому числі й суд, не вправі змінювати встановлену процесуальну форму¹²².

М. Г. Авдюков зауважує, що аналогія процесуального закону меншою мірою відповідає завданням закріплення законності. Відповідно до цієї позиції, відсутність необхідної

¹²⁰ Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права / Мельников А. А. – М. : Наука, 1973. – С. 136; Пучинский В. К. О единообразии толкования и применения основ гражданского судопроизводства / В. К. Пучинский // Советское государство и право. – 1972. – № 4. – С. 49; Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности / Боннер А. Т. – М. : Рос. право, 1992. – С. 86-87, 96-98.

¹²¹ Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР / Трубников П. Я. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 19; Калмыков Ю. Х. Современные тенденции развития правоприменительной практики по гражданским делам / Ю. Х. Калмыков // СССР Австрия: проблемы гражданского и семейного права. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1983. – С. 36.

¹²² Демократические основы советского социалистического правосудия / под. ред. М. С. Строговича. – М. : Изд-во «Наука», 1965. – С. 89.

регламентації з окремих питань означає неможливість здійснення відповідних процесуальних дій. Отже, положення: якщо не заборонено, то дозволено – у цивільному процесі недопустимо¹²³.

В. В. Лазарев різко критикує висловлювання М. Г. Авдюкова. Він зазначає, що ця думка є помилковою, оскільки представляє вимоги законності однопланово, вузько, а отже, спотворено. Слідуючи йому, необхідно відмовитися від вирішення справи, якщо, наприклад, не передбачено процедуру її розгляду, не встановлено строки тощо. Якщо суд не може відмовити в прийнятті позову за відсутності матеріальної норми цивільного права, то він тим більше не може це зробити за відсутності процесуальної норми, якщо позовні вимоги обґрунтовуються, виходячи із наявного матеріального закону. Таким чином, розгляд цивільних справ за відсутності закону, який регулює спірні правовідносини, саме по собі не означає порушення законності. Воно можливе лише при недотриманні правозастосовним органом умов звернення до тих чи інших способів подолання прогалин у праві¹²⁴.

А. А. Мельников, визнаючи можливість застосування процесуального закону за аналогією, вважає її явищем небажаним, але таким, що існує в реальній дійсності, об'єктивно зумовлене рівнем розвитку процесуального законодавства. Чим більше це законодавство досконале, чим менше в ньому прогалин, тим рідше виникає необхідність в аналогії. Автор виходить з того, що широке застосування процесуального закону за аналогією може призвести до істотних порушень законності при здійсненні правосуддя в цивільних справах¹²⁵.

¹²³ Авдюков М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве / Авдюков М. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – С. 178, 179, 183.

¹²⁴ Лазарев В. В. Разрешение гражданских дел при отсутствии закона, регулирующего спорное правоотношение / В. В. Лазарев // Правоведение, 1973. – № 6. – С. 106.

¹²⁵ Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права / Мельников А. А. – М. : Наука, 1973. – С. 136.

В. В. Комаров наводить такі заперечення проти цивільної процесуальної аналогії: 1) аналогія процесуального закону і права непередбачена процесуальним законодавством; 2) порядок правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, процедур цивільного судочинства є дозвільним, який забезпечує єдність правового регулювання і таким чином єдність режиму судочинства. Процесуальна діяльність передбачена тільки законом¹²⁶.

Отже, головним аргументом проти процесуальної аналогії можна назвати загальноприйнятий принцип, згідно з яким на публічно-правові відносини, якими є процесуальні, розповсюджується принцип «заборонено все, що не дозволено законом». Принцип процесуального формалізму є основоположним у процесуальному праві, оскільки саме через нього знаходить свій вираз імперативний метод публічного права, спрямований на забезпечення рівності сторін шляхом встановлення чітких, формально визначених, задалегідь відомих правил.

Водночас послідовне введення в життя такої позиції може поставити суб'єкта правозастосування в таку ситуацію, коли він виявиться у глухому куті перед відсутністю норми процесуального права, яку слід застосувати, що неминуче призведе до ускладнення судочинства та порушення конституційних прав громадян й організацій.

Л. О. Грось зазначає, що застосування процесуального права за аналогією правильно, однак воно потребує від судді найвищого професіоналізму. Це передбачає наявність хороших знань у сфері теорії права, матеріального і процесуального права, логіки та мови¹²⁷.

На нашу думку, пряма вказівка в ч. 8 ст. 8 ЦПК України на можливість застосування аналогії права та аналогії закону в рамках матеріального законодавства та відсутність

¹²⁶ Курс цивільного процесу : підруч. / [Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 100.

¹²⁷ Грось Л. А. Размышления о проблемах гражданского процесса / Л. А. Грось // Вестник Хабаровской государственной академии экономики и права. – 2001. – № 1. – С. 7.

правоположення про застосування процесуальної аналогії не дає наразі підстав для активної дискусії щодо допустимості застосування процесуальної аналогії. Таким чином, інститут аналогії наразі обслуговує лише застосування норм матеріального права.

Інститут аналогії права та закону є об'єктивно необхідним казуальним засобом подолання прогалин у праві. Він дозволяє оперативно згладити прорахунки законодавця, забезпечити дію юридичних норм відповідно до вимог розвиваючих суспільних відносин, що допомагає запобігти судовим помилкам.

Застосування правових норм та загальних засад законодавства за аналогією слугує надійною гарантією правильного вирішення справ, які перебувають у сфері правового регулювання, але не передбачені юридичними нормами. Інститут аналогії забезпечує більш широкий судовий захист і здійснення принципів цивільного судочинства.

На користь доцільності застосування інституту аналогії як заходу запобігання судовим помилкам наводимо такі аргументи:

1) у чинному законодавстві прогалини існували й існуватимуть, оскільки неможливо передбачити всі права і законні інтереси суб'єктів права, які потребують судового захисту;

2) застосування інституту аналогії сприяє реалізації вимоги Конституції України, згідно з якою суд не має права відмовити в судовому захисті у зв'язку з неврегульованістю відповідних відносин.

Підвищення кваліфікації суддів. В умовах, коли в Україні часто змінюється законодавство, вимоги до професійних знань суддів значно підвищуються. Вони повинні не тільки знати законодавство, практику його застосування, а й володіти тактикою та методикою розгляду цивільних справ, кваліфіковано й неупереджено виконувати свої службові

обов'язки. Високий професіоналізм суддів є запорукою якісного функціонування судової системи.

Ці обставини вимагають значного поліпшення рівня професійної підготовки суддів, що є найважливішим елементом, який впливає на оперативність і правильність судових рішень. Безперечно, ефективно виконувати завдання щодо відправлення правосуддя можуть лише ті особи, які мають належний рівень професійної підготовки.

Судді повинні вживати дієвих заходів для збереження і розширення своїх знань, удосконалення практичного досвіду й особистих якостей, необхідних для належного виконання своїх обов'язків, використовуючи для цього засоби навчання та інші можливості, які доступні їм. Суддя повинен дотримуватися міжнародного законодавства, включаючи міжнародні конвенції та інші документи, які ратифіковані Верховною Радою України, та практики розгляду справ Європейського суду з прав людини.

Вважаємо за доцільне виділити такі форми підвищення кваліфікації суддів:

1) самостійне навчання. Цією формою підвищення кваліфікації охоплюються всі судді незалежно від займаних посад і стажу роботи. Це найбільш результативна форма навчання, яка здійснюється кожним суддею самостійно.

Організація і проведення самостійного навчання залежать від організації такої діяльності в суді, а також від уваги до цього питання з боку голів судів. Самостійне навчання здійснюється за планами, які складаються судьями та затверджуються головою суду. Кожен суддя самостійно визначає теми для самостійного вивчення з урахуванням своїх професійних та службових інтересів;

2) постійно діючі семінари та науково-практичні конференції суддів. Семінарські заняття проводяться з метою засвоєння методики розгляду судами конкретних справ (спорів), а також обміном досвідом роботи суддів,

обговорення узагальнень судової практики та з інших питань. Як правило, на семінарські заняття запрошуються судді місцевих судів, апеляційних судів, адвокати та інші практикуючі юристи, керівники і співробітники органів державної влади, а також науковці.

Науково-практичні конференції проводяться на рівні апеляційних судів та суду касаційної інстанції. На розгляд конференцій виносяться актуальні питання діяльності судів, теоретичні, практично-правові питання тощо.

Як правило, конференції проводяться за участю суддів, учених-юристів, працівників прокуратури та представників інших правоохоронних органів та під керівництвом голови відповідного суду, за участю не тільки суддів апеляційного чи спеціалізованого судів, а й суддів місцевих судів¹²⁸;

3) стажування – це набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності. Стажування передбачає засвоєння кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду, набуття практичних умінь і навичок щодо виконання обов'язків на займаній посаді або на посаді вищого рівня.

У більшості випадків на стажування для підвищення кваліфікації направляють суддів з місцевих судів до судів апеляційних інстанцій. Стажування проводиться з відривом від основної роботи та є короткотривалим;

4) навчання та підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України (далі – НШСУ). Провідну роль в системі підвищення кваліфікації та навчання суддів відіграє НШСУ. Це державна установа зі спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність.

У своїй діяльності НШСУ керується Конституцією України (розділ VIII «Правосуддя»), Законом України «Про

¹²⁸ Інтернет портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/sydovi-orgonu/500-sydi/10420-s-3>.

судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., статутом НШСУ та іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. суддя зобов'язаний проходити підготовку для підтримання кваліфікації в НШСУ. Суддя проходить підготовку для підтримання кваліфікації не рідше одного разу на три роки. Час такої підготовки не може бути меншим 40 академічних годин упродовж кожних трьох років перебування на посаді судді. НШСУ проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до необхідності вдосконалення їхніх знань, вмінь і навичок залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, де вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цією метою НШСУ організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб¹²⁹.

До суддів встановлено вимогу дотримуватися порядку та етикету під час розгляду справ, поводити себе терпляче, гідно і ввічливо щодо сторін, свідків, представників та інших осіб, з якими суддя спілкується в офіційному порядку. З огляду на це, доцільно запровадити до навчальних планів спеціальної підготовки суддів та їх періодичного навчання з метою підвищення рівня кваліфікації курси з основ професійної етики, конфліктології, а також періодично запроваджувати актуальні спеціальні курси для суддів за тематикою змін законодавства чи відповідно до проблемних питань практики вирішення спорів¹³⁰;

5) атестація. Процедуру кваліфікаційного оцінювання суддів було запроваджено лише у 2015 році із прийняттям Закону «Про забезпечення права на справедливий суд».

¹²⁹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

¹³⁰ Вороняк А. С. Підвищення кваліфікації та навчання суддів / А. С. Вороняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/137849/>.

Атестація стосується суддів, які претендують на зайняття посади судді, а також суддів, які бажають перевестись на роботу до іншого суду, у тому числі вищої інстанції.

Атестація може бути підставою не тільки для переведення, а й, навпаки, для звільнення судді, якщо він набрав занадто низький бал. За результатами оцінювання суддю можуть перевести до суду нижчого рівня, або відсторонити від здійснення правосуддя та направити до НШСУ для проходження курсу підвищення кваліфікації, після чого такий суддя має пройти повторне оцінювання для підтвердження здатності здійснювати правосуддя.

Обов'язок проведення атестації законом покладено на Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Також законодавство встановлює черговість проходження атестації. Першими атестацію мають пройти судді ВСУ та вищих спеціалізованих судів. Другими в черзі є судді апеляційних судів – вони мають пройти кваліфікаційне оцінювання протягом двох років із дня набуття чинності Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд». Першочерговою також є атестація для всіх суддів, які на момент набрання чинності вказаного закону подали заяви і претендують на зайняття посади судді безстроково.

Враховуючи те, що суддів в Україні майже 9 тис., не важко здогадатись, що кваліфікаційне оцінювання й отримання балів – тривала процедура. А зважаючи на те, що процес атестації розпочався значно пізніше, ніж мав би розпочатися, марно сподіватися на те, що кваліфікаційне оцінювання буде якісним.

Водночас слід наголосити на тому, що практика європейських демократій не знає такого інструменту атестації діючих суддів, як проведення їх іспиту.

Відповідно до європейських стандартів «оцінювання діяльності суддів» (атестація) повинне мати на меті вдосконалення судової системи та забезпечення її якомога

вищої якості. Таке оцінювання слід здійснювати в інтересах громадськості загалом. При цьому головне правило будь-якого індивідуального оцінювання суддів повинно полягати в тому, що в процесі його проведення має зберігатися повна повага до незалежності судової системи.

За загальними правилами в правових системах країн континентальної Європи оцінювання діяльності суддів (атестація) не застосовується до суддів касаційного рівня. Такі атестації, за незначними винятками, також не можуть мати наслідком звільнення судді або застосування інших санкцій.

Отже, з урахуванням європейських стандартів, кваліфікаційна атестація не повинна проводитися щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів ВСУ. В Україні, навпаки, на сьогоднішній день проводиться атестація насамперед для суддів касаційного суду та апеляційних судів.

Крім того, у всіх випадках судді не можуть бути оцінені через надання оцінки змісту їхніх рішень. Визначення професійної компетентності має здійснюватися через оцінювання (аналіз) професійної діяльності, включаючи професійні навички. Саме в цьому полягає принципова відмінність між діючим суддею та кандидатом на посаду судді, оскільки в останнього відсутня база такого оцінювання – професійна суддівська діяльність.

У практиці країн-членів Ради Європи використовуються формальні та неформальні моделі оцінювання.

Формальна модель оцінювання передбачає функціонування органу з оцінювання, склад та повноваження якого визначаються законом. Законодавчо також визначаються мета оцінювання, застосовні критерії, процедура оцінювання та її можливі наслідки, процесуальні гарантії прав судді при проведенні оцінювання щодо нього. У деяких країнах таке формальне оцінювання покладається на голів судів або спеціально уповноважених суддів-перів. Формальна система оцінювання суддів є домінуючою

(Австрія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Молдова, Нідерланди, Польща, Румунія, Іспанія та ін.).

Неформальна модель оцінювання не передбачає формалізованих норм або критеріїв, як правило, не має прямих наслідків для судді, який проходить оцінювання. Неформальне оцінювання може проводитися у вигляді обговорення, неформального збору інформації про суддю тощо (Чеська Республіка, Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія).

Метою проведення оцінювання за будь-якої моделі може бути отримання інформації:

- про якість роботи суддів (оцінка досягнень і навичок, виявлення потреб у навчанні);

- для прийняття рішень про заохочення суддів чи просування їх по службі;

- для визначення елементів суддівської винагороди або пенсійного забезпечення на основі індивідуальної продуктивності роботи судді;

- для можливого подальшого вирішення питань щодо дисципліни судді тощо.

У висновку № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади від 24 жовтня 2014 р. зазначено, що «хоча порушення етичних та професійних норм/стандартів можуть бути враховані в процесі оцінювання, держави-члени мають чітко відрізнити оцінювання від дисциплінарного провадження та процесів... Довічне призначення не повинно припинятися лише через негативну оцінку. Воно має припинятися виключно у випадку серйозних порушень дисциплінарних або кримінальних положень, визначених законом, або в разі неминучого рішення, об'єктивно винесеного в процесі оцінювання, стосовно того, що суддя не може або не бажає виконувати свої

судові обов'язки відповідно до мінімального прийнятого стандарту»¹³¹.

Застосовувані в Європі критерії проведення оцінювання можна поділити на дві групи: кількісні та якісні.

Консультативна рада європейських суддів рекомендує використовувати обидві групи критеріїв.

Кількісні критерії передбачають оцінку кількості справ, що розглядає суддя, який проходить оцінювання, час, який затрачається на розгляд кожної справи, а також середній час, потрібний для винесення судового рішення. У деяких державах продуктивність судді оцінюється на основі фіксованої квоти (наприклад, Іспанія) або середньої кількості рішень, винесених іншими суддями (Німеччина, Польща).

Якісні критерії охоплюють:

– професійну компетентність (знання закону/права, здатність вести процес, писати мотивовані рішення);

– персональну компетентність (здатність працювати під тиском та справлятися з великим обсягом роботи, здатність приймати рішення, відкритість до розвитку та нових технологій);

– соціальну компетентність (здатність до медіації, повага до позицій сторін, здатність керувати продуктивною дискусією);

– у випадках, коли йдеться про призначення на адміністративні посади, – адміністративний досвід (здатність вести команду за собою та керувати нею).

Особливо враховується рівень аналітичних здібностей судді і спосіб, в який він вирішує складні справи. У багатьох державах кількість або відсоток рішень, скасованих в апеляційному порядку, є показником, якому надається важливе значення в процесі оцінювання (Греція, Польща,

¹³¹ Про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади: Висновок № 17 (2014) від 24 жовт. 2014 р. // Консультативна рада європейських суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vru.gov.ua/content/file/Opinion_17.pdf.

Румунія, Іспанія). В інших країнах (Франція і Австрія) через принцип незалежності судової системи не враховується ні кількість рішень, скасованих в апеляційному порядку, ні причини їх скасування, за винятком ситуацій, коли вони вказують на серйозні помилки.

У практиці європейських країн при оцінці діяльності суддів беруться до уваги також здатність співпрацювати з іншими колегами, працювати в нових сферах права і готовність взяти на себе такі додаткові обов'язки в адмініструванні судом, як наставництво і навчання новопризначених суддів. Організаторські навички, трудова етика чи наукова діяльність, така як публікації й читання лекцій, також вважаються чинниками для оцінки.

У Королівстві Нідерланди застосовується система якості (EFQM-model – European Foundation for Quality Management), що враховує такі критерії:

- безсторонність та чесність судді;
- швидкість роботи та своєчасність її виконання;
- компетентність (кількість скасованих рішень, співвідношення справ, що розглядаються колегіально чи одноособово);
- юридична єдність суддів відповідного суду;
- поведінка з учасниками процесу.

У європейських країнах застосовуються такі форми оцінювання:

- ознайомлення з рішеннями судді;
- оцінка статистичних даних щодо роботи судді;
- відвідування засідань, на яких головує суддя, та проведення бесіди з ним;
- отримання документа про самооцінку судді;
- збирання іншої інформації про суддю (від учасників процесу, інших суддів цього суду, суддів апеляційного суду) тощо.

Періодичність проведення оцінювання в практиці країн Європи значно різниться (Франція – 2 роки, Молдова – три роки, Німеччина – п'ять років, Італія – диференційовано через

два, одинадцять чи сім років). Консультативна рада європейських суддів рекомендує, щоб оцінювання не проходило занадто часто, аби не справляти враження постійного нагляду, який за самою своєю природою може загрожувати незалежності судової влади.

Європейський досвід свідчить про те, що оцінювання може бути двох видів:

1) загальне – проводиться з різною періодичністю, але не для кожного конкретного судді, а для всього суду;

2) спеціальне – провадиться в разі, якщо суддя претендує на зайняття посади в іншому суді або залишає посаду за сімейними обставинами чи задля роботи в державній адміністрації.

Оформлення результатів атестації в європейських країнах може здійснюватися шляхом подання списку критеріїв з відмітками про рівень відповідності судді у балах чи відсотках, текстового звіту тощо.

Відповідно до рекомендацій Консультативної ради європейських суддів, формальне індивідуальне оцінювання суддів повинно допомагати у вдосконаленні та підтримці високоякісної судової системи в інтересах громадян держав. Воно має допомогти в підтримці довіри громадськості до судочинства. Це вимагає, щоб громадськість була в змозі зрозуміти загальні принципи й порядок процесу оцінювання через доступність процедурних рамок та методів оцінювання.

Однак процес індивідуального оцінювання з метою кар'єрного зростання або заохочення не повинен враховувати громадську думку щодо судді, яка не завжди може бути результатом повної чи повністю зрозумілої інформації. Процес і результати окремого оцінювання мають залишатися конфіденційними й не повинні оприлюднюватися¹³².

Сама по собі атестація – явище позитивне. Суддя повинен постійно працювати над собою й удосконалюватися

¹³² Оніщук М. Атестація суддів: як це розуміють у Європі / М. Оніщук // Юридичний вісник України. – 7–13 лют. 2015. – № 5 (1022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/atestatsiya-suddiv-yak-tse-rozumiut-u-evropi/>

як професіонал. За ідеальних умов атестація дала б змогу виявити прогалини й недоліки в роботі представників судової влади та підготовці суддів. Проте це в ідеалі. У наших же реаліях передбачувана атестація переходить у форму повторного кваліфікаційного іспиту для суддів, а це, як видно, суперечить усім європейським стандартам.

Отже, пріоритетне завдання держави – забезпечити функціонування прогресивної та ефективної системи підвищення кваліфікації вже працюючих суддів. Безперервна підготовка суддів повинна їх приваблювати для того, щоб вони брали в ній участь, оскільки добровільна участь є найкращою гарантією ефективності підготовки. Для навчання суддів потрібно використовувати передові методики підготовки світових та європейських суддів. Необхідно домагатися, щоб кожен суддя вважав підтримання та оновлення своїх знань моральним обов'язком.

Боротьба з корупційними проявами в судах. В Україні корупція є однією з проблем, які потребують невідкладного розв'язання. Вона становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, розвитку громадянського суспільства. Тому створення дієвої системи запобігання корупції, розроблення комплексних заходів для протидії цьому явищу, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків є одним із пріоритетів держави.

Складною залишається ситуація, зокрема, в органах судової влади. Саме на стадії звернення до суду і під час розгляду судових справ фіксуються численні порушення та зловживання.

Корупційні правопорушення в судовій системі нівелюють конституційні засади верховенства права і закону, унеможливають гарантований Конституцією України судовий захист основних прав і свобод людини та громадянина, безпосередньо загрожують безпеці людини,

суспільства й держави загалом. Фактично корупція в судовій владі не лише породжує правовий нігілізм, порушує законність, а й руйнує правову систему держави.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., корупція – використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей¹³³.

М. Яблоков зазначає, що корупція передбачає систематичний підкуп посадових осіб законодавчої, виконавчої та судової влади, громадських і політичних діячів, що призводить до прийняття ними рішень, які порушують закон або неписані суспільні норми¹³⁴.

Про довіру українців до судової системи свідчать результати останнього соціологічного опитування, відповідно до яких переважна більшість українців не довіряють судам. І причиною цього є здебільшого корупційні прояви. За оцінками опитування соціологічного фонду «Демократичні ініціативи», у грудні 2014 р. судовій системі довіряло лише 9 % українців¹³⁵.

¹³³ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

¹³⁴ Скулиш Є. Прояви корупції у сучасних умовах / Є. Скулиш // Право України. – 2010. – № 11. – С. 214.

¹³⁵ Як новий закон змінить судову систему і чи стане суд справедливим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/kak-novyy-zakon-izmenit-sudebnuyu-sistemu-i-stanet-li-sud-spravedlivym-603522.html>.

До основних корупційних ризиків в органах судової влади належать такі:

1) незавершеність формування системи спеціальної підготовки суддів;

2) можливість застосування недосконалих процесуальних форм для вчинення корупційних діянь;

3) існування фактичної залежності суддів від судів вищих інстанцій;

4) вплив на діяльність судової влади з боку суб'єктів політичної діяльності;

5) недостатня відкритість і прозорість судового процесу;

6) недостатній рівень матеріального забезпечення суддів та фінансового забезпечення діяльності судів;

7) неефективна система кваліфікаційної атестації суддів та їхньої відповідальності за порушення правил професійної етики;

8) загальний правовий нігілізм в українському суспільстві, недовіра населення до влади загалом і суду зокрема;

9) низький професіоналізм залучених до сфери правосуддя представників юридичних професій.

Головними напрямками діяльності антикорупційних органів щодо запобігання корупції в судових органах мають бути:

– постійний аналіз стану дотримання антикорупційного законодавства в судах, визначення процедур, при здійсненні яких найбільш часто вчиняються корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, розроблення додаткових щодо них спеціальних заходів запобігання корупції;

– систематичний нагляд за поведінкою суддів, виявлення фактів вчинення корупційних діянь та інших правопорушень,

пов'язаних з корупцією, та вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до відповідальності;

– проведення спеціальних занять із суддями, спрямованими на формування знань, морально-психологічних установок щодо неприпустимості вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією;

– висвітлення в засобах масової інформації виявлених фактів корупційних діянь у судових органах з метою налагодження співробітництва з населенням щодо отримання інформації з цих питань.

Вважаємо за доцільне розглянути міжнародний досвід боротьби з корупцією. Так, досить чітка й ефективна система боротьби з корупцією, що ґрунтується на значній нормативно-правовій базі та однозначній підтримці суспільства, діє у Фінляндії. Для фінської правової системи не є характерними закони з використанням терміна «боротьба» з визначенням певного виду злочину. Фінський законодавець заклав принципи попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років, залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину¹³⁶.

Як свідчить аналіз бельгійського досвіду, країна рухається не лише традиційним репресивним шляхом – установлення кримінальної відповідальності за корупційні діяння, а у ній здійснюється і запобігання корупції. Так, ця проблема знайшла своє відображення у межах реформи COPERNIC, зокрема, у реформі сектору фінансового контролю. Бельгія розширила поняття корупції стосовно зловживання владою, не обмежуючись лише кримінальним аспектом, а й залишивши

¹³⁶ Семенов В. Кому по силам победить коррупцию? / В. Семенов // Вечерний Харьков. – 2009. – 22 дек. – № 143. – С. 4.

місце для таких понять, як роз'яснення норм, їх нагадування, транспарентність поведінки, що приведе до вироблення кодексу поведінки.

Досвід боротьби з корупцією у Німеччині та Словаччині свідчить про ефективність залучення громадськості для боротьби з цим явищем. Зокрема, відомство кримінальної поліції федеральної землі Нижня Саксонія впровадило прийом анонімних повідомлень від громадян про корупційні злочини. Таке рішення було прийнято за результатами пілотного проекту, під час якого за чотири місяці до вищезазначеного спецпідрозділу, що складається всього з дев'яти працівників прокуратури та 33 поліцейських, надійшло 184 повідомлення. Карні справи було відкрито у 124 випадках, з яких 30 % стосується справ щодо корупції¹³⁷. У Словацькій Республіці з метою отримання інформації про посадові злочини та локалізації цього явища в правоохоронних структурах встановлено спеціальну телефонну лінію, через яку громадяни країни можуть повідомляти про протиправні дії правоохоронців. Одночасно в міжнародній інформаційній мережі Інтернет створено веб-сторінку, на якій бажаючі можуть висловити свої пропозиції стосовно необхідних заходів щодо боротьби з корупцією¹³⁸.

У боротьбі з корупцією в деяких державах активно використовуються різноманітні громадські організації. Зокрема у Швеції незалежним моніторингом за рівнем корумпованості в тих чи інших сферах суспільства займається створена 1994 р. громадська організація «Демократичний аудит», яка об'єднує в собі провідних шведських політологів, економістів та інших науковців, які працюють над вивченням

¹³⁷ Мельник М. І. Німеччина на шляху боротьби з корупцією / М. І. Мельник // Право України. – 1997. – № 11. – С. 112-113.

¹³⁸ Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : udscn.guds.gov.ua/files/Dosl/3.doc

специфічних питань, пов'язаних із боротьбою з корупцією¹³⁹. У вказаній державі проблема корупції не розглядається як така, що становить значну небезпеку для суспільства, відповідно, у країні не існує будь-яких спеціальних урядових програм чи спеціалізованих державних органів по боротьбі з корупцією. Питання корупції та хабарництва виписані в загальному шведському законодавстві, зокрема Кримінальному кодексі, Кодексі про судочинство, Акті про аудит та інших законодавчих і підзаконних актах¹⁴⁰.

Важливу роль у боротьбі з корупцією відіграють Національні програми по боротьбі з корупцією, прийняті урядами багатьох держав світу. Зразковою, наприклад, є Національна антикорупційна стратегія Республіки Молдова, прийнята на 2011–2015 рр., що ґрунтується на системі таких принципів, як:

- 1) принцип дотримання прав людини;
- 2) принцип зміцнення національної системи невідчужуваності;
- 3) принцип пріоритетності заходів запобігання корупції;
- 4) принцип взаємодії з громадянським суспільством і міжнародними організаціями;
- 5) принцип безперервності й реалістичності;
- 6) принцип прозорості;
- 7) принцип послідовності й координації зусиль¹⁴¹.

З метою проведення ефективної політики у сфері боротьби з корупцією у більшості держав створено та діють спеціалізовані антикорупційні структури. Наприклад, у Польщі такою структурою є Центральне антикорупційне

¹³⁹ Ільєнок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід / Т. В. Ільєнок // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 73.

¹⁴⁰ Міжнародний досвід протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : volodymyrgrada.gov.ua/pfu/korupc.doc.

¹⁴¹ Постановление Парламента Республики Молдова «Об утверждении Национальной антикоррупционной стратегии на 2011–2015 годы» : от 27 июля 2011 г. № 154 // Monitorul Oficial. – № 166–169. – Ст. 483.

Управління (Centralny Urząd Antykorupcyjny), головною метою діяльності якого є боротьба зі зловживаннями владою та використанням привілеїв для досягнення особистої і майнової користі, а також діяльністю, спрямованою проти економічних інтересів держави. Це Управління повинне переслідувати корупційну злочинність, ретельно перевіряти майнові декларації чиновників та працівників сфери самоуправління, слідкувати за спробами порушити заборону поєднання громадських (державних) функцій із господарською діяльністю. Урядом Румунії у березні 2003 р. створено спеціалізовану структуру по боротьбі з корупцією – Національну прокуратуру по антикорупції. Зазначена прокуратура розслідує справи, в яких спричинена матеріальна шкода дорівнює еквіваленту 100 тис. євро або протиправні дії, які скоєні членами парламенту, уряду, судових органів, префектами, керівниками державних організацій, банків тощо¹⁴². Україна також рухається цим шляхом, створивши, відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р., Національне антикорупційне бюро. Саме Національне антикорупційне бюро утворено 16 квітня 2015 року.

Відповідно до вказаного Закону Національне антикорупційне бюро є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових¹⁴³.

Завданням Національного антикорупційного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на

¹⁴² Міжнародний досвід протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : volodymyrrada.gov.ua/pfu/korupc.doc.

¹⁴³ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці¹⁴⁴.

До обов'язків Національного антикорупційного бюро належать:

1) здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

2) проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також досудового розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

3) вжиття заходів щодо розшуку та арешту коштів й іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро, здійснення діяльності щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

4) взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

5) здійснення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро;

6) забезпечення особистої безпеки працівників Національного антикорупційного бюро та інших визначених законом осіб, захисту від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

¹⁴⁴ Там само.

7) забезпечення на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

8) надання звіту про свою діяльність у порядку, визначеному Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», та інформування суспільства про результати своєї роботи;

9) здійснення міжнародного співробітництва у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України¹⁴⁵.

Необхідність реагування на загрози і проблеми, джерелом яких є корупція, призвела до розроблення міжнародних нормативно-правових актів щодо запобігання корупційним проявам. Основними з таких актів є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р., Комюніке Європейської комісії щодо комплексної політики Європейського Союзу з протидії корупції від 28 травня 2003 р., Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі» від 22 липня 2003 р. № 2003/568, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. № ETS173, Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р., Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 р., Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» від 8 листопада 1990 р., Страсбурзька Конвенція про корупцію у контексті кримінального права від 27 січня 1999 р. та ін.

Аналізуючи результати спільних угод держав у сфері протидії корупції, особливу увагу слід звернути на Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. Цей юридичний акт є результатом спільних

¹⁴⁵ Там само.

міжнародних домовленостей, у якому викладено ключові положення, необхідні в практичній діяльності щодо протидії корупційним проявам.

Зазначена Конвенція містить 71 статтю та визначає основні засади здійснення державами-учасницями політики у сфері запобігання та протидії корупції, а саме: запровадження органу або органів із запобігання та протидії корупції (ст. 6), оптимізацію функціонування публічного та приватного сектору (ст. 7 та ст. 12), запровадження кодексів поведінки державних посадових осіб (ст. 8), забезпечення доступу громадськості до процесів протидії корупції (ст. 13), впорядкування сфери державних закупівель й управління державними фінансами (ст. 9) тощо.

На сьогодні цей документ є так званим базисом для приведення національного законодавства кожної держави-учасниці у відповідність із загальновизнаними методами й заходами щодо попередження та протидії корупції.

В основу зазначеної Конвенції покладено дві ключові засади: заходи щодо запобігання корупції та боротьба із цим явищем. Як зазначає О. Сінчук, «сфера запобігання корупції – це система регулятивних правовідносин, які спрямовані на попередження корупційних проявів у державі шляхом удосконалення правових норм, правових механізмів та заходів державного впливу, спрямованих на запобігання корупції як явища на різних рівнях». А сфера боротьби з корупцією – це система правоохоронних, переважно кримінально-правових та адміністративно-правових заходів, спрямованих на притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних діянь, що мають на меті покарання, превенцію протиправних дій і виховання населення у дусі поваги до закону, створення в державі атмосфери нетерпимості та непримиренності до проявів корупції¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Сінчук О. Конвенція ООН проти корупції: правовий базис запобігання та протидії корупції в Україні / О. Сінчук // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 59.

На нашу думку, для боротьби з корупційними проявами в українських судах необхідно вжити таких заходів:

1) забезпечити можливість здійснення громадянами впливу на формування суддівського корпусу, починаючи з добору кандидатів на посади суддів і закінчуючи вирішенням питань про припинення їх повноважень;

2) забезпечити належне фінансування видатків на функціонування судової системи;

3) розширити гарантії забезпечення незалежності суддів, вжити заходів щодо запобігання можливій фактичній залежності суддів від судів вищих інстанцій;

4) створити різноманітні громадські організації, які будуть слідкувати за проявами корупції в судах і вивчати питання, пов'язані із запобіганням корупції;

5) обладнати зали судових засідань відеокамерами та мікрофонами, що дасть змогу фіксувати поведінку всіх присутніх осіб;

6) ухвалити національну стратегію або програму у сфері боротьби з корупцією, які мають перспективний характер і передбачають здійснення комплексу організаційно-правових та інших заходів щодо подальшого вдосконалення існуючої системи протидії корупції;

7) створити канали отримання від фізичних та юридичних осіб інформації про вчинені судьями корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією;

8) організувати стажування українських фахівців у країнах, у яких було успішно реалізовано програми боротьби з корупцією в судових органах;

9) скасувати суддівську недоторканність, адже в законодавстві західноєвропейських країн немає таких гарантій, не передбачено їх і міжнародними документами. Судді повинні нести відповідальність за свої вчинки згідно із законодавством так само, як і інші громадяни;

10) покращити систему соціального захисту суддів, зокрема забезпечити їх житлом та медичним обслуговуванням;

11) розробити систему юридичної відповідальності суддів за істотні порушення процесуального законодавства та суддівської етики (наприклад, за затягування справи, вияв неповаги до учасників процесу тощо);

12) забезпечити єдність судової практики.

Важливим заходом щодо запобігання корупції в судових органах є систематичне отримання від громадян, підприємств, установ та організацій інформації про корупційні діяння. Отримання такої інформації має бути забезпечено шляхом створення:

- громадських приймалень;
- телефонів довіри;
- спеціальних поштових скриньок;
- веб-сервісу.

Цю інформацію необхідно постійно узагальнювати та аналізувати для прийняття відповідних рішень. Здійснення цієї роботи доцільно покласти на працівників підрозділів та посадових осіб, до функціональних обов'язків яких належить запобігання корупції.

Позитивними наслідками боротьби з корупційними проявами в судах є:

- виявлення фактів порушення прав громадян;
- виявлення фактів корупції в судовій системі України;
- відновлення порушених прав громадян;
- відшкодування збитків, завданих внаслідок вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- підвищення рівня правосвідомості в суспільстві;
- захист передбачених законодавством України прав та інтересів особи і громадянина;
- створення прецеденту та відчуття можливості у громадян захистити свої права;
- притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних діянь та порушень законодавства;

– ліквідація перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав людини¹⁴⁷.

Отже, проблема боротьби з корупційними проявами в судах є однією з найактуальніших соціальних, політичних і правових проблем. Адже, проголошуючи своє рішення від імені України, корумпований суддя підриває насамперед авторитет держави. Повага до рішень судів залежить від того, чи вірить суспільство в непідкупність суддів. Незалежна та гідна поваги система судових органів є основою справедливості в державі. Кожен суддя зобов'язаний дотримуватися високих стандартів поведінки, утверджуючи непідкупність і незалежність судової влади. Важливо, щоб судова система гарантувала чесне та ефективне судочинство.

Удосконалення процесуального законодавства. Ефективність судового захисту, ухвалення законного й обґрунтованого рішення значною мірою залежать від якості нормативної врегульованості цивільних процесуальних правовідносин. Однак на сьогодні існує проблема неоднозначного тлумачення цивільних процесуальних норм, що пов'язано з наявністю колізій у цивільному процесуальному законодавстві, зокрема суперечностями між загальними та спеціальними нормами. Виявлення недоліків у чинному законодавстві, а також вироблення рекомендацій з його вдосконалення сприяє створенню належних умов для забезпечення справедливого правосуддя та виконання завдань цивільного судочинства.

Удосконалювати цивільне процесуальне законодавство, щоб запобігти його неправильному тлумаченню, потрібно шляхом конкретизації положень окремих норм ЦПК України, усунення колізій, а також внесення відповідних доповнень до окремих положень ЦПК України.

Наприклад, науковці-практики справедливо вказують на необхідність певної корекції окремих положень ст. 328 ЦПК

¹⁴⁷ Носова Т. В. Запобігання та протидія корупції в органах судової влади України / Т. В. Носова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dniprojust.org.ua/news/608.html>.

України, зокрема щодо повноважень судді-доповідача у відкритті касаційного провадження, у тому числі відмові в його відкритті; зупинення виконання рішення (ухвали) суду, яке набрало законної сили; поновлення строку на подання касаційної скарги. Згідно з цією статтею, зазначені питання суддя-доповідач вирішує одноособово. Однак з урахуванням правового статусу суду касаційної інстанції, рішення якого є остаточними й не підлягають оскарженню, згадані питання доцільно розв'язувати колегіальним складом суду. Це підвищує рівень обґрунтованості й об'єктивності судових рішень, запобігає судовим помилкам¹⁴⁸.

На нашу думку, потребують також законодавчого врегулювання норми, які стосуються фіксування цивільного процесу технічними засобами.

Правила фіксування судового засідання технічними засобами при здійсненні цивільного судочинства передбачено ст. 197 ЦПК України. Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Фіксування судового засідання технічним засобом проводить секретар судового засідання або за розпорядженням головуєчого інший працівник апарату суду. У разі неявки в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у справі, чи в разі, якщо розгляд справи здійснюється судом за відсутності осіб, які беруть участь у справі, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється¹⁴⁹.

Така технологія фіксації судового засідання впливає на визначення процесуального режиму технічного запису як доказу, на якість, повноту та його достовірність, забезпечує процесуальні права учасників цивільних правовідносин. За

¹⁴⁸ Євграфова С. Вирішення питань права судом касаційної інстанції (теоретико-практичні аспекти) / С. Євграфова // Віче. – 2012. – № 6. – С. 13.

¹⁴⁹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

допомогою повного технічного запису надійно закріплюються факти й обставини, які мали місце в судовому засіданні, його учасники мають можливість у повному обсязі відтворити перебіг судового засідання та дати цьому юридичну оцінку¹⁵⁰.

Однак главою 5 ЦПК України не передбачено процесуальних наслідків недотримання судом положення ч. 1 ст. 197 ЦПК України щодо повного фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Проте наслідки таких діянь передбачені в ч. 6 ст. 107 Кримінального процесуального кодексу України і це сприяє підвищенню рівня відповідальності суду та дотримання вимог процесуального закону при здійсненні правосуддя.

Отже, з метою вдосконалення цивільного процесуального законодавства, зокрема глави 5 ЦПК України, на нашу думку, ст. 197 ЦПК України доцільно доповнити частиною сьомою: *«7. Незастосування технічних засобів фіксування судового засідання у випадках, якщо воно є обов'язковим, спричиняє недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чиними»*.

Колізії між загальними та спеціальними нормами спостерігаються під час застосування статей 18 і 26 ЦПК України та відповідних положень спеціальних норм. Потрібно усунути цю формальну неузгодженість.

Відповідно до ч. 4 ст. 18 ЦПК України, у суді касаційної інстанції цивільні справи розглядає колегія у складі не менше трьох суддів¹⁵¹. Однак норми глави 2 розділу V ЦПК України

¹⁵⁰ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : моногр. / [Комаров В. В., Тертишніков В. І., Баранкова В. В. та ін.] ; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 631.

¹⁵¹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

передбачають інші правила касаційного провадження – колегією у складі трьох суддів у касаційній інстанції проводиться попередній розгляд справи (ст. 332), а розгляд справи судом касаційної інстанції проводиться п'ятьма судьями (ст. 333). Тому, на нашу думку, положення ч. 4 ст. 18 ЦПК України потрібно викласти в такій редакції: *«4. Попередній розгляд цивільних справ у суді касаційної інстанції проводиться колегією у складі трьох суддів, а справи розглядаються колегією у складі п'яти суддів».*

Стаття 26 ЦПК України також потребує певного вдосконалення. Йдеться про зміст ч. 2, у якій зазначено: до складу осіб, котрі беруть участь у справі, у наказному та окремому провадженні належать однакові суб'єкти – заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники¹⁵². Однак таке положення суперечить нормам розділу II ЦПК України, згідно з якими в наказному провадженні до осіб, що беруть участь у справі, належать заявник (стягувач) та боржник (статті 98, 99, 100 та ін.). У даному випадку мають місце юридичні колізії, які виникли внаслідок розбіжності між нормами права, що регулюють лише фактичні відносини.

Отже, ч. 2 ст. 26 ЦПК України доцільно замінити такими двома частинами: *«2. У справах наказного провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники (стягувачі) та боржники, їхні представники».* *«3. У справах окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники».* У зв'язку з цим, частину третю та четверту вважати частинами четвертою та п'ятою.

Під час проведення 11 червня 2015 р. ВСУ спільно з проектом Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та Київським національним університетом імені Тараса Шевченка круглого столу «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду»

¹⁵² Там само.

було вироблено рекомендації щодо впровадження інституту масового позову в Україні.

Згідно з висновками круглого столу, у сучасному суспільстві існує потреба в пошуку нових форм захисту прав та інтересів значної кількості осіб. Розвиток сучасного суспільства зумовив масові порушення прав численних груп населення, забезпечити ефективний захист яких традиційний цивільний процес з його принципами індивідуалізації та визначеності осіб уже не в змозі. Неефективні в таких випадках і класичні інститути цивільного процесу: процесуальна співучасть, об'єднання справ, процесуальне представництво¹⁵³.

Ознаки масових позовів уже присутні в судовій практиці. Однак неодноразово під час розгляду таких справ перед суддями виникали труднощі у зв'язку з відсутністю належного законодавчого врегулювання специфіки вирішення таких спорів саме як масових. Незважаючи на типовість спорів та однотипність фактичних обставин справи, відповідно до вимог чинного законодавства, суддя повинен здійснити всю сукупність процесуальних дій у межах кожного окремого провадження. Суддя має розглянути тисячі типових справ, вивчити й дослідити аналогічні фактичні обставини справи, докази, заслухати сторони, а отже, здійснити всі передбачені процесуальним законодавством дії щодо кожного окремого позивача. У разі запровадження інституту масового позову такі дії вчинятимуться лише в одному груповому провадженні. Групове провадження можливе за будь-якими позовними вимогами, які може розглядати суд загальної юрисдикції відповідно до правил ЦПК України.

Впровадження інституту масового позову буде свідчити про розвиток правової системи держави загалом, а його використання дасть змогу вирішити низку правових проблем,

¹⁵³ Впровадження масового позову є необхідним кроком вдосконалення процесуального законодавства – рекомендації круглого столу у ВСУ // Юридична газета : Всеукр. щотиж. проф. юрид. вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yur-gazeta.com/golovna/vprovadzhennya-masovogo-pozovu-e-neobhidnim-krokom-vdoskonalennya-procesualnogo-zakonodavstva--rekom.html>.

наприклад таких, як потреба розширення доступу до правосуддя, економія коштів (у тому числі державного бюджету), підвищення рівня правової культури суспільства, превентивний вплив на поведінку учасників правовідносин із метою попередження неправомірних дій, що можуть призвести до масових порушень прав та інтересів великої кількості осіб.

Інститут масового позову є дієвим механізмом для розвантаження судової системи шляхом спрощення процесу звернення до суду та судового розгляду справи загалом як для громадян, юридичних осіб, так і для суду. Запровадження масового позову, зокрема, в українське законодавство виступатиме дієвим механізмом превентивного характеру, який стимулюватиме великі корпорації, підприємства і монополістів на ринку надання послуг та/або виробництва товарів до дотримання стандартів якості надання таких послуг та/або виробництва товарів. Також запровадження цього механізму допоможе уникнути розбіжностей у судовій практиці, що існує у випадках розгляду великої кількості ідентичних справ різними судами/суддями¹⁵⁴.

Отже, інститут масового позову, який активно запроваджується в країнах Європи, є ще одним ефективним й одночасно процесуально-економічним судовим механізмом захисту прав і свобод людини і громадянина. Запровадження інституту масового позову в Україні є необхідним кроком вдосконалення цивільного процесуального законодавства. На нашу думку, інститут масового позову потрібно передбачити в окремій главі ЦПК України.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що проаналізовані заходи мають спільну мету – запобігти судовим помилкам у цивільному судочинстві України. Кожен із них сприяє здійсненню справедливого правосуддя, розгляду справ у визначені процесуальним законодавством строки, виконанню завдань та досягненню мети цивільного судочинства.

¹⁵⁴ Там само.

2.2. Вплив судової практики на запобігання судовим помилкам

Якість судочинства, а відтак й авторитет усієї судової системи України, визначається правильним та однаковим застосуванням судами законодавства. Забезпечення єдності судової практики, безумовно, потрібне, насамперед, тому, що воно є реалізацією принципу правової визначеності, який забезпечує прогнозованість судових рішень і стабільність правового регулювання. Завдяки забезпеченню єдності судової практики також реалізується конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом, і це не є новелою. Окрім цього, забезпечення єдності судової практики зумовлює також інші позитивні наслідки. Зокрема, це позначається на рівні завантаженості суддів, адже якщо в державі складається усталена судова практика, забезпечується її єдність, то особи, маючи намір звернутися з відповідною заявою до суду, можуть прогнозувати, яким буде судове рішення, тож певна кількість звернень до суду, а також випадків оскарження судових рішень, безумовно, зменшиться.

Професор Оксфордського університету Р. Кросс зазначає, що основний принцип, якого слід дотримуватися при здійсненні правосуддя, полягає в тому, що такі самі справи мають вирішуватися однаково¹⁵⁵. Це пов'язано, передусім, з тим, що однакове застосування судами законодавства є невід'ємною складовою принципу правової визначеності. Зазначений принцип має за мету забезпечити учасників правовідносин можливістю точно спрогнозувати результати своїх дій, бути впевненими в незмінності свого правового статусу, набутих прав й обов'язків. Він передбачає гарантування судового захисту, а також прогнозованість судових рішень, які не будуть змінюватися залежно від юрисдикції, регіону чи інших чинників. Отже, принцип

¹⁵⁵ Кросс Руперт. Прецедент в англійском праве / Кросс Руперт / под ред. Ф. М. Решетникова. – М. : Юрид. лит., 1985 – С. 25.

правової визначеності передбачає стабільність правового регулювання та існуючих правовідносин¹⁵⁶.

Єдність судової практики є запорукою довіри громадян до судової влади, якщо суди в однотипних справах щодо різних осіб однаково застосовуватимуть один і той же закон¹⁵⁷.

Єдність судової практики є фундаментальною засадою не лише для стабілізації ефективного судочинства, а й вагомим підґрунтям для стабілізації розвитку всієї української держави.

Як наголошував колишній голова Європейського суду з прав людини професор Л. Вільдхабер, вирішення аналогічних справ по-різному може призвести до порушення законних очікувань осіб, які звертаються за судовим захистом. На його думку, саме єдність судової практики найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, принципу верховенства права та ефективному захисту прав людини¹⁵⁸.

Важливо, щоб закони застосовувалися однаково в аналогічних справах та за схожих фактичних обставин, що гарантує стабільність правовідносин і впевненість у правомірності майбутньої поведінки. Ця впевненість у правовому майбутньому утворює стан правової безпеки, оскільки за цих умов суб'єкти права переконані, що судова система захищає людей від свавілля держави, кваліфіковано та справедливо вирішує конфлікти у приватній сфері. Постійне прийняття протилежних рішень з аналогічних питань перетворюють звернення до суду на своєрідну

¹⁵⁶ Романок Я. М. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення / Я. М. Романок, І. В. Бейцун // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 5 (141). – С. 38.

¹⁵⁷ Романок Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження // Я. Романок // Газета українських юристів «Юридическая практика». – 2013. – 15 берез. – С. 5.

¹⁵⁸ Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека / Л. Вильдхабер // Государство и право. – 2001. – № 12. – С. 9.

«лотерею», підривають довіру до суддів та віру у справедливість, що загрожує основам державності. Крім того, вимоги принципу правової визначеності полягають не тільки в тому, щоб положення нормативно-правових актів були чіткими та зрозумілими для суб'єкта правозастосування й усіх інших учасників юридичного процесу, а й застосовувалися однаково в аналогічних ситуаціях.

Завдяки уніфікації судової практики досягається зменшення навантаження на суди, оскільки суб'єкти права та адвокати вже знають, як вирішуються подібні справи, орієнтиром розгляду яких слугують рішення касаційного суду. Якщо практика єдина та зрозуміла з певного правового питання, тоді немає жодного сенсу перевантажувати судову систему позовними заявами. Суди нижчого рівня також здебільшого ухвалюють свої рішення, беручи за основу рішення суду касаційної інстанції, що знижує вірогідність їх оскарження¹⁵⁹.

Вважаємо, що судова практика суду касаційної інстанції є одним із дієвих засобів запобігання судовим помилкам, адже суди нижчого рівня, орієнтуючись на рішення найвищого суду, враховуючи їх під час прийняття власних рішень, не будуть допускати судові помилки, які вже виправлені судовою практикою цього суду.

На сьогодні в Україні термін «судова практика» розглядається як у широкому розумінні (уся діяльність органів судової влади, що втілюється у прийнятті юридичних актів), так й у вузькому (як створення певних правоположень нормативного характеру). Прикладом першого підходу є визначення професора С. Погребняка, який під судовою практикою розуміє такий різновид юридичної практики, що полягає у правозастосовній, інтерпретаційній та правотворчій діяльності судів, яка втілюється в певних видах юридичних

¹⁵⁹ Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції / С. Шевчук // Право України. – 2013. – № 9. – С. 307.

актів¹⁶⁰. М. Савенко визначає термін «судова практика» з позицій другого підходу як «матеріалізовані результати розгляду судової справи, оформлені як правові положення, на підставі яких вирішено спірне питання і які переконливо свідчать про єдино правильний обраний судом підхід і є орієнтиром для вирішення аналогічних спірних ситуацій»¹⁶¹.

Професор Є. О. Харитонов зазначає, що термін «судова практика» має декілька значень. По-перше, під нею розуміються керівні роз'яснення вищих судових органів, а, по-друге, це багаторазове, уніфіковане розв'язання судами однієї категорії справ¹⁶².

На нашу думку, судова практика в широкому розумінні – це діяльність усіх ланок судової системи щодо виконання покладених на них завдань. У вузькому розумінні судова практика являє собою систему правових положень, які створюють судові органи, конкретизуючи норми права. Можна виділити три види таких правових положень:

- 1) ті, що виникають у результаті заповнення прогалин у праві;
- 2) ті, що конкретизують і деталізують зміст приписів загального характеру;
- 3) ті, що виникають у результаті конкретизації й деталізації загальних положень, понять і термінів законодавства (тлумачення норм права).

Отже, судова практика – це різновид юридичної практики, що полягає у правозастосовній, інтерпретаційній та правотворчій діяльності судів і втілюється у відповідних юридичних (судових) актах.

¹⁶⁰ Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 93.

¹⁶¹ Савенко М. Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 51.

¹⁶² Харитонов Є. О. Цивільне право України / Є. О. Харитонов, Н. О. Санахметова. – К. : Істина, 2003. – С. 42.

Головне призначення найвищого судового органу держави полягає не лише у здійсненні правосуддя, а й у забезпеченні однакового тлумачення і застосування закону всіма судами. Його завдання – не тільки виправлення судових помилок, допущених у конкретних справах, а й, передусім, забезпечення єдності судової практики¹⁶³.

Органом, що має забезпечити єдність судової практики в Україні, повинен бути і є ВСУ.

Загальновизнано, що судова практика ВСУ має дуже важливе значення для всієї правової системи України і відіграє значну роль у системі джерел права України. Фахівці визначають, що принципи рішення ВСУ з конкретних справ є прецедентами тлумачення, усуненнями прогалин у праві й навіть судовими прецедентами. Слідування таким рішенням ВСУ іншими судами має забезпечити додержання принципу верховенства права та конституційний припис однакового розуміння і застосування закону. На думку суддів, головним завданням суду є справедливе вирішення суспільних конфліктів, забезпечення виваженого балансу між приватними та державними інтересами, маючи пріоритетом права людини. Тобто правосуддя можна розглядати як діяльність з утвердження загальнолюдської справедливості. Ключову роль у цьому процесі мають відігравати найвищі судові органи – верховні суди, які в більшості країн світу очолюють національні судові системи. Верховні суди мають особливий правовий статус, який обумовлюється тим, що вони не лише здійснюють правосуддя, а й покликані виконувати функцію забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами. Верховним судам належить виняткова прерогатива у прийнятті остаточних судових рішень на національному рівні,

¹⁶³ Романюк Я. М. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення / Я. М. Романюк, І. В. Бейцун // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 5 (141). – С. 39.

виробленні правових позицій у суспільно важливих судових спорах, спрямуванні судової практики¹⁶⁴.

На думку К. В. Гусарова, механізм перегляду ВСУ судових рішень обумовлюється необхідністю формування єдиної судової практики та єдиного розуміння змісту тієї чи іншої правової норми всіма ланками судової системи¹⁶⁵.

Основним інструментом, який має ВСУ для виконання покладеного на нього завдання забезпечення єдності судової практики, є, насамперед, норма права про те, що правовий висновок, зроблений ВСУ в рішенні, прийнятому за результатами розгляду справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням однієї і тієї самої норми матеріального права, є обов'язковим – при цьому не лише для сторін конкретного спору, як і кожне судове рішення, а й для всіх органів державної влади, для всіх судів, які застосовують у своїй практиці витлумачену ВСУ норму матеріального права. На це вказує ст. 360¹ ЦПК України, у якій закріплено, що висновок ВСУ щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої ст. 355 ЦПК України, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові ВСУ, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках ВСУ, з одночасним наведенням відповідних мотивів. За невиконання судових рішень передбачено відповідальність, установлену законом¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Роль судової практики в правовій системі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vaas.gov.ua/?action=news&id_news=1880.

¹⁶⁵ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович. – Х., 2011. – С. 332.

¹⁶⁶ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Ось так визначив законодавець. На жаль, як свідчить практика, траплялися непоодинокі випадки, коли суди нижчого рівня незважали на правові висновки ВСУ, які є для них обов'язковими. Однак на сьогодні ця обов'язковість забезпечена дієвим механізмом: Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII внесено зміни до ст. 355 ЦПК України «Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України», а саме доповнено її частину 1 пунктом 4 такого змісту «невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному в постанові ВСУ висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права»¹⁶⁷. На нашу думку, це дуже позитивні зміни, внесені до цивільного процесуального законодавства, адже без цього правоположення про обов'язковість судових рішень ВСУ було на практиці значною мірою декларативним.

Як правильно зазначає В. Е. Беяневич, судові рішення, яке суперечить правовій позиції ВСУ з питань застосування норми матеріального права – це судова помилка, тому таке рішення підлягає скасуванню з мотивів суперечності саме правовій позиції ВСУ¹⁶⁸.

М. Сірий вказує на те, що судові тлумачення є обов'язковою складовою діяльності судів усіх рівнів, але якщо місцеві суди вирішують питання як факту, так і права, то суди вищі (касаційні) вирішують питання правильності розуміння та застосування правових норм. Тлумачення касаційної інстанції, що відбувається в порядку касаційного перегляду судових рішень, передбачає завжди дві мети, а саме визначити правову основу для вирішення конкретної справи і, водночас,

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Беяневич В. Прецедентність судової практики: десять років потому / В. Беяневич // Юридична газета. – 2014. – № 13–14 (407–408). – 19 серп. – С. 15.

визначити шлях для судової практики в широкому, необмеженому колі схожих правових питань¹⁶⁹.

ВСУ повинен звертати увагу на ті категорії справ, у яких найвищі показники скасованих та змінених судових рішень в апеляційному порядку, оскільки це свідчить про те, що суди при їх вирішенні допускають помилки. Повинні враховуватися і звернення місцевих й апеляційних судів щодо необхідності надання роз'яснень законодавства, а також звернення органів державної влади та громадян, у яких зазначаються проблеми, що мають місце в судах під час розгляду справ конкретної категорії.

Шляхом виявлення випадків неоднакового застосування закону, аналізу судових помилок, узгодження судової практики з приписами законодавства ВСУ повинен розробляти пропозиції щодо вирішення проблемних питань. ВСУ повинен значно полегшувати роботу місцевих судів, здійснюючи узагальнення практики розгляду цивільних справ судами першої інстанції та надаючи їм правові орієнтири.

Діяльність ВСУ має бути спрямована на вироблення обов'язкових для судів правових позицій і контролю за їх дотриманням не тільки процесуальними, а й організаційними засобами. Попередити судову помилку, створити правові умови для законного вирішення справи, спрямувати судову діяльність – це завдання найвищого судового органу. Уже в першій інстанції людина повинна ґрунтуватися на силі й авторитеті ВСУ через попереднє рішення про право, а діяльність суддів через цей механізм повинна забезпечувати правову стабільність¹⁷⁰.

Судові рішення ВСУ, унаслідок обов'язковості їх висновків, мають бути взірцем для судів нижчого рівня. Вони

¹⁶⁹ Сірий М. Забезпечення єдності судової практики – важливий напрям розвитку правової системи України / М. Сірий // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 8.

¹⁷⁰ Шницький І. Б. До питання про судову реформу / І. Б. Шницький // Вісник центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 4.

мають бути бездоганними, оскільки в іншому разі це призведе до збільшення кількості судових помилок, водночас необхідно зменшити їх кількість або ж взагалі попередити їх допущення. Крім того, авторитет судових рішень ВСУ – це авторитет усієї судової системи.

Згідно п. 3 ч. 2 ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року Велика Палата ВСУ аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики¹⁷¹.

Узагальнення судової практики й аналіз судової статистики – дві взаємодоповнюючі сторони аналітичної роботи, без якої неможливе правильне формування судової практики і належне функціонування судів.

За допомогою професійно виконаних узагальнень судової практики та аналізу судової статистики з'ясовується реальний стан здійснення правосуддя загальними судами, додержання цими судами вимог Конституції та чинного законодавства України.

Правильно організований і проведений аналіз судової практики дозволяє перевірити дотримання норм матеріального та процесуального закону при розгляді справ і виконанні судових рішень; з'ясувати спірні, проблемні питання, що виникають під час розгляду різних категорій цивільних справ. Одержані під час вивчення та узагальнення судової практики матеріали мають бути основою для підготовки рекомендацій щодо правильного застосування судами законодавства при вирішенні справ, усунення порушень законності в діяльності судів, підвищення кваліфікації і професійного рівня суддів, поширення досвіду¹⁷².

¹⁷¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

¹⁷² Положення про організацію і методику узагальнення судової практики : Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, 24 черв. 2011 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11>.

Одержані в результаті аналізу судової статистики та узагальнення судової практики дані мають стати підґрунтям для виправлення помилок, допущених при розгляді справ, зразком правильного й однакового застосування судами чинного законодавства України, а також (за необхідності) – підставою для внесення до нього змін¹⁷³.

Не можна оминати увагою питання взаємозв'язку судової практики та судового прецеденту. Усталена судова практика визнається джерелом права країн романо-германської правової сім'ї, зокрема України¹⁷⁴. На відміну від судового прецеденту, судова практика не може бути сформована на підставі одного судового рішення. Тому, якщо стосовно судового прецеденту зовнішньою формою його закріплення є конкретне судове рішення, на яке можна посилатися, то судова практика не має такої форми зовнішнього закріплення. У конкретних судових рішеннях можуть знаходити відображення вироблені нею положення права. Проте висновок про їх сформованість можна зробити лише в тому випадку, якщо наявна ознака повторюваності, тобто те чи інше правило, вироблене судовою практикою, щоб набути статусу правоположення, має виступити юридичною основою вирішення цілої низки справ. Така поступовість формування судової практики може забезпечувати легітимність тих правил поведінки, що формуються судовою практикою¹⁷⁵.

Важливу роль у формуванні судової практики у країнах континентального права відіграють рішення вищих судів, які можуть служити аналогом переконливих прецедентів. Зважаючи на вищезазначене, стверджуємо, що в Україні таку

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Р. О. Куйбіда. – К., 2006. – С. 9.

¹⁷⁵ Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1 (64). – С. 37-38.

роль відіграють рішення ВСУ. Кожний суддя, якому відома правова позиція вищої судової інстанції з того чи іншого питання, не може не брати її до уваги, виходячи з авторитетності вищої судової інстанції і з огляду на можливе оскарження та скасування його рішення¹⁷⁶.

Отже, у європейських країнах для визначення нормативного значення актів судової влади вживається термін «усталена судова практика», а не «судовий прецедент». Ці два поняття відображають той самий феномен судової правотворчості, але в різних історичних та соціальних умовах.

Таким чином, пріоритетним завданням у сфері судочинства є необхідність забезпечення єдності судової практики. Однакове застосування закону дає можливість спрогнозувати особі, котра звертається до суду, якого рішення слід очікувати за результатами розгляду справи. Це дасть можливість уникнути безпідставних звернень до суду та зменшити надмірне навантаження на судову систему, що сприятиме зменшенню кількості допущених судових помилок.

Вагомою перевагою забезпечення єдності судової практики є й мінімізація ризиків корупційної складової. Така складова присутня в судовій системі України, як і в інших гілках влади. Водночас єдність судової практики якраз і є одним із тих інструментів, який мінімізуватиме ризики корупційної складової судової системи, а отже, і кількість допущених судових помилок. Якщо судова практика є усталеною, зрозумілою, однаковою, у несумлінного судді немає можливості для «маневру» в ухваленні якогось іншого рішення, ніж те, яке не суперечить усталеній судовій практиці.

Однакова судова практика позитивно позначається на рівні суспільної довіри до суду. А суспільна довіра якраз і є гарантією ефективності судової системи в будь-якій державі, зокрема й Україні. Суб'єкт права повинен мати довіру до

¹⁷⁶ Майданик Р. Прецедентні рішення вищих судів і система права України / Р. Майданик // Юридичний вісник України. – 2009. – 7–13 листоп. № 45. – С. 7.

правової системи країни, тобто тверде переконання, що норми права за однакових обставин будуть застосовуватися однаково, а питання суперечливості та неузгодженості правового тексту буде знято суддями у процесі розгляду справи, і це стане орієнтиром для судової влади на майбутнє.

Завдяки судовій практиці відбувається не тільки індивідуально-правове, а й нормативно-правове регулювання суспільних відносин. Завдання судової влади полягає у здатності вирішити правовий конфлікт і в разі відсутності відповідної норми закону, врегулювати правовідносини, які не зміг передбачити законодавець.

РОЗДІЛ 3 УСУНЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК

3.1. Виправлення помилок судом, який ухвалив рішення

Суд першої інстанції наділений широкими повноваженнями для здійснення правосуддя і покликаний ухвалювати законні та обґрунтовані рішення. Згідно з п. 8 Постанови Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 р., ухвалене у справі рішення має бути гранично повним, ясним, чітким, викладеним у послідовності, встановленій ст. 215 ЦПК України, й обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини¹⁷⁷. Порушення й недотримання цих вимог свідчитиме про те, що таке рішення має недоліки. Внаслідок дії такої правової категорії, як незмінність, після проголошення рішення суд, що ухвалив його, не може сам скасувати або змінити це рішення. Це принципове правило, що гарантує стабільність рішення. Помилки, які допускаються судом при винесенні рішення, може бути виправлено судом вищої інстанції. Однак саме місцеві суди визнаються основною ланкою діючої судової системи, оскільки вони найбільш наближені до населення і розглядають більшість справ. Тому наділення їх контрольними повноваженнями є необхідною умовою своєчасного захисту прав й охоронюваних законом інтересів зацікавлених осіб.

Для того, щоб правосуддя здійснювалося своєчасно, суд першої інстанції наділений невластивими для нього контрольними повноваженнями, що полягають у виявленні та усуненні допущених помилок. А. Ф. Козлов стверджував, що кожний судовий орган володіє властивою тільки йому компетенцією і передача частини функцій від однієї інстанції

¹⁷⁷ Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України від 18 груд. 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

іншій є недопустимим, оскільки одні з них наділяються повноваженнями на розгляд цивільних справ по суті, інші – на перевірку судових рішень, які не набрали законної сили, треті – на перевірку судових рішень, наділених законною силою¹⁷⁸. Але ЦПК України містить норми (статті 219–221), які накладають на суд першої інстанції обов'язок виявляти та виправляти допущені помилки у власних рішеннях, що дозволяє зробити висновок про існування самостійного виду контролю – самоконтролю.

На думку Є. Г. Тришиної, самоконтроль – це діяльність суду з контролю за власними діями та рішеннями. Людина наділена унікальною здібністю управляти своєю діяльністю, тобто здійснювати дії та контролювати їх. Тому дії людини скоординовані та раціональні й у судовій діяльності внутрішній механізм самоконтролю дозволяє суддям діяти логічно і відповідно до норм права¹⁷⁹.

Самоконтроль суду сприяє найбільш своєчасному захисту порушених прав, свобод та інтересів. При виявленні помилки суд першої інстанції негайно корегує свої дії та рішення. Саме самоконтроль допомагає найбільш ефективно здійснити функцію соціальної превенції, призначення якої полягає в усуненні виявлених відхилень, їх причин, а також недопущення їх повторення в майбутньому. Помилки на стадії самоконтролю виправляються одразу, а їх причини може виявляти та усувати безпосередньо сам суд, який допустив помилку. Крім того, самоконтроль виконує функцію правоохорони, яка покликана правильно й швидко здійснювати захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян, а також спрямована на припинення неправомірних дій громадян і посадових осіб та притягнення їх до відповідальності.

¹⁷⁸ Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права / Козлов А. Ф. – Томск, 1983. – С. 6.

¹⁷⁹ Тришина Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Тришина Елена Геннадьевна. – Саратов, 2000. – С. 78.

Вважаємо, що необхідно виокремлювати такі ознаки самоконтролю суду першої інстанції:

- 1) можливий у випадках, передбачених законом;
- 2) використовується для усунення очевидних та невинних помилок;
- 3) помилки виправляє той самий суд, який їх допустив;
- 4) здійснюється після ухвалення рішення.

При здійсненні своїх функцій суди нерідко допускають такі помилки та упущення, які може бути виявлено та виправлено без залучення судів вищих інстанцій, тобто самим судом першої інстанції. Для виявлення, усунення та попередження власних помилок ЦПК України наділяє суд широкими повноваженнями як у процесі розгляду справи, так і після ухвалення рішення (закрити провадження в справі, залишити позов без розгляду, повторно допитати свідка, назначити додаткову чи повторну експертизу, після розгляду справи по суті може знову повернутися до розгляду справи по суті).

Однак, на нашу думку, головна суть судового самоконтролю виявляється після ухвалення рішення в справі. Саме після ухвалення рішення законодавець наділяє суд широкими повноваженнями з виявлення та усунення допущених ним же судових помилок. Наприклад, скасовувати судові накази, переглядати заочні рішення, переглядати рішення про визнання громадянина безвісно відсутнім чи померлим, переглядати рішення за нововиявленими обставинами, усувати недоліки судового рішення, тобто виправляти описки та арифметичні помилки, роз'яснювати чи доповнювати рішення. Саме останній вид самоконтролю – усувати недоліки судового рішення і є об'єктом нашого дослідження.

Такий вид судових помилок, як недоліки судового рішення, не передбачає використання контролю, що здійснюють суди вищих інстанцій, оскільки усувати їх має суд, що допустив їх.

Усунення недоліків судового рішення включає в себе такі повноваження:

- 1) виправлення опісок та арифметичних помилок у судовому рішенні;
- 2) ухвалення додаткового рішення;
- 3) роз'яснення рішення суду.

Наведені повноваження спрямовано на усунення недоліків рішення суду, які полягають у неповноті, неясності та неточності рішення.

Д. М. Чечот називав їх несуттєвими недоліками, що не порушують законність й обґрунтованість рішення, але водночас або перешкоджають виконанню рішення, або в тій чи іншій формі обмежують права сторін. На його думку, несуттєві недоліки відрізняються від суттєвих, тому що не свідчать про неправильність рішення¹⁸⁰.

Однак вважаємо, що більш правильної позиції щодо цього питання дотримується І. М. Зайцев, який зазначає, що кожен з вищеназваних недоліків становить собою порушення вимог, що висуваються до рішення. І кожен із них суттєвий у тому значенні, що підлягає усуненню в передбаченому законом порядку. Несуттєві помилки можна й не усувати¹⁸¹.

Т. Н. Губарь пропонує відмовитися від критерію суттєвості у визначенні аналізованих недоліків рішення через його некоректність. На її думку, зазначені порушення не впливають на законність й обґрунтованість рішення, а стосуються його неповноти, неясності й неточності як процесуального документа¹⁸².

Але, на нашу думку, така позиція не зовсім правильна, оскільки законність має родовий характер та охоплює всі

¹⁸⁰ Чечот Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам / Чечот Д. М. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. – С. 117.

¹⁸¹ Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе / под ред. М. А. Вкут / Зайцев И. М. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – С. 69.

¹⁸² Губарь Т. Н. Устранения судом недостатков в вынесенном им решении : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. / Т. Н. Губарь. – Харьков, 1974. – С. 7.

вимоги, що висуваються до судового рішення. Неповне, неясне, неточне рішення одночасно й незаконне, тому що його ухвалено з порушенням вимог процесуального закону щодо змісту.

М. А. Гурвич влучно називав порушення, що усуває в рішеннях суд, який їх ухвалив, зовнішніми недоліками¹⁸³. Для них характерна очевидна невідповідність тексту судового рішення сутності вирішення конкретної справи. Недоліки, що виправляються в порядку статей 219–221 ЦПК України, не стосуються суті рішення як акта правосуддя.

Законодавчому закріпленню питання про виправлення недоліків рішення судом, який його ухвалив, сприяли об'єктивні умови. Виправити зазначені вище недоліки може лише суд, який розглядав справу по суті, оскільки неточність і неясність висловлень у рішенні може пояснити лише той, хто допустив таку помилку.

Виправлення описок та арифметичних помилок спрямовано на усунення окремих неточних положень у рішенні після його ухвалення. Це повноваження з контролю пов'язане з помилками суду при ухваленні рішення, коли суд через неухважність, недбалість, завантаженість або через інші причини допускає погрішності в рішенні, тобто такі неточності, які заважають реалізувати рішення. Оскільки через таку помилку неможливо виконати рішення, то очевидна неправомірність такого судового рішення¹⁸⁴. У більшості випадків це механічні описки, допущені суддями чи їх помічниками при підготовці текстів рішень. Однак найкритичнішими є помилки, допущені в резолютивній частині рішень, адже такі помилки можуть ускладнити або навіть унеможливити виконання рішення суду.

¹⁸³ Гурвич М. А. Решение советского суда в исковом производстве / Гурвич М. А. – М. : ВЮЗИ, 1955. – С. 88.

¹⁸⁴ Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе / под ред. М. А. Вкут / Зайцев И. М. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – С. 69.

На практиці в судових рішеннях трапляються описки в іменах (найменуваннях) учасників судового процесу, що полягають у їх неправильному написанні або взагалі в позначенні осіб іншими іменами, у неправильному зазначенні дат, розмірів сум, що підлягають стягненню, місцезнаходження майна, реквізитів банківських рахунків тощо.

Вирішуючи питання про виправлення описок чи арифметичних помилок, допущених у судовому рішенні, суд не має права змінювати зміст судового рішення, він лише усуває такі неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудності. Проте, якщо неправильне визначення стягнутої суми було наслідком, наприклад, застосування закону, який не підлягав застосуванню, то немає підстав для виправлення арифметичних помилок.

Питання про внесення виправлень може бути вирішено судом, що ухвалив рішення, як із власної ініціативи, так і за заявою осіб, які беруть участь у справі, і незалежно від того, чи виконано рішення, але в межах установленого законом строку, протягом якого воно може бути пред'явлено до примусового виконання. Внесення виправлень до судового рішення, яке не підлягає примусовому виконанню, не обмежено строком.

Після внесення виправлень описок чи арифметичних помилок текст рішення не можна змінювати, проте у виконавчому листі наводяться формулювання резолютивної частини рішення в тій редакції, яку воно отримало у зв'язку з постановленням відповідної ухвали¹⁸⁵.

Так, наприклад, Печерський районний суд м. Києва ухвалою про виправлення описки від 16 березня 2010 р.,

¹⁸⁵ Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України від 18 груд. 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

керуючись ст. 219 ЦПК України, ухвалив виправити описку в ухвалі Печерського районного суду м. Києва від 16 січня 2009 р. по цивільній справі за позовом Акціонерної страхової компанії «Остра-Київ» до ОСОБА_1 про стягнення страхової суми відшкодування з урахуванням індексу інфляції, а саме вказати в ухвалі від 16 січня 2009 р. дату постановлення «16 січня 2009 р.» замість «16 січня 2008 р.»¹⁸⁶.

Самостійним видом виправлення недоліків судового рішення є можливість ухвалення додаткового рішення як способу виправлення неповноти ухваленого судового рішення. У зв'язку з тим, що однією з вимог, яка висувається до судового рішення, є його повнота, то додаткове рішення виправляє помилку, яка полягає в неповноті. Додаткове рішення може бути ухвалено лише у випадках і за умов, передбачених ст. 220 ЦПК України; воно не може змінити суті основного рішення або містити в собі висновки про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі, чи вирішувати вимоги, не досліджені в судовому засіданні.

Додаткове рішення може ухвалити лише той склад суду, що ухвалив рішення в даній справі. В іншому разі особа має право звернутися до суду з тими самими вимогами на загальних підставах.

При порушенні питання про ухвалення додаткового рішення з інших підстав ніж ті, що передбачені законодавством, суд ухвалою відмовляє в задоволенні заяви. Оскарження додаткового рішення здійснюється на загальних підставах. Якщо на рішення суду подано апеляційну чи касаційну скаргу і разом із цим порушено питання про ухвалення додаткового рішення, суд повинен спочатку ухвалити додаткове рішення, а потім надіслати справу для перегляду до суду вищої інстанції.

¹⁸⁶ Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 16 берез. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

У разі скасування рішення у справі ухвалене додаткове рішення втрачає силу¹⁸⁷.

Останнім повноваженням із самоконтролю при усуненні зовнішніх недоліків судового рішення є можливість роз'яснення рішення. Роз'яснюючи рішення, суд усуває такий недолік судового рішення, як його неясність¹⁸⁸. Якщо виникає необхідність роз'яснення рішення, то це свідчить про те, що суд не дотримався такого важливого положення, як доступність актів правосуддя для осіб, які не мають юридичної освіти. Тому йому необхідно виправляти допущену неясність, пояснюючи зацікавленим особам сутність ухваленого судового рішення. Таким чином, суд при роз'ясненні рішення виправляє недоліки своєї діяльності шляхом усунення окремих неточних положень, які містяться в рішенні.

Відповідно до ст. 221 ЦПК України, роз'яснення рішення суду, а не ухвали, можливе тоді, коли воно не містить недоліків, що можуть бути усунені лише ухваленням додаткового рішення, а є незрозумілим, що ускладнює його реалізацію. Зазначене питання розглядає суд, що ухвалив рішення, і в ухвалі суд викладає більш повно та ясно ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін у суть рішення і не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду. Роз'яснення рішення не допускається, якщо його виконано або закінчився установлений законом строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до виконання.

Якщо фактично порушено питання про зміну рішення або внесення до нього нових даних, у тому числі й

¹⁸⁷ Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України від 18 груд. 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

¹⁸⁸ Губарь Т. Н. Устранения судом недостатков в вынесенном им решении : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. / Т. Н. Губарь. – Харьков. 1974. – С. 7.

роз'яснення мотивів ухваленого рішення, суд ухвалою відмовляє в роз'ясненні рішення¹⁸⁹.

На основі викладеного можна зробити висновок, що самоконтроль суду першої інстанції є самостійним видом контролю за здійсненням правосуддя разом з апеляційним та касаційним переглядом, оскільки без оперативного виявлення та усунення судових помилок неможливо уявити собі ухвалення законного та обґрунтованого рішення при здійсненні правосуддя в суді. Важливою характеристикою оптимального розвитку механізму самоконтролю суду першої інстанції є нерозривність помилковості дії та можливості швидкого внесення виправлень. Наявність такого зв'язку свідчить про оптимальне функціонування механізму самоконтролю. Саме на цьому етапі цивільного процесу стає очевидно, чи отримали зацікавлені особи належний захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Самоконтроль дозволяє покращити роботу судів, сприяє найбільш швидкому виконанню завдань цивільного судочинства, уникаючи подальшої тяганини.

3.2. Усунення судових помилок при перегляді судових рішень судами вищих інстанцій

Ідеалом здійснення правосуддя є законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення, яким вирішено правовий конфлікт. Однак, як показує практика, такий ідеал є важко досяжним. Як би правильно не була організована судова система, якими б не були гарантії, створені законом для винесення судом рішень, можливість допущення помилок при їх ухваленні ніколи не можна виключати. У зв'язку з цим, виникає необхідність створення надійної та ефективної системи виявлення й усунення судових помилок шляхом

¹⁸⁹ Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України від 18 груд. 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

перегляду судових рішень вищестоящими судами. Світова й вітчизняна наука та практика цивільного судочинства виробила таку систему, яка в Україні наразі включає апеляційне та касаційне провадження.

Головною запорукою права на судовий захист була і залишається можливість перегляду судового рішення. Судочинство не може обійтися без спеціального способу критики і виправлення судових помилок судами вищих інстанцій. Для сторін оскарження судового рішення гарантує можливість відстоювати свою позицію і намагатися встановленими законами засобами досягти відміни судового рішення, що суперечить їх інтересам. Перегляд судового рішення має також і психологічне значення. Думка про те, що рішення суду першої інстанції не є остаточним і може бути переглянуто більш досвідченими та кваліфікованими суддями, сприятливо і заспокійливо діє на осіб, які беруть участь у розгляді справи в суді першої інстанції.

Ще з часів Давнього Риму перевірку судових рішень судом вищої судової інстанції вважали гарантією правильного розгляду та вирішення справи. Таку необхідність ніколи не оспорювали ні наука цивільного процесу, ні законодавець, ні судова практика.

Л. М. Ніколенко зауважує, що зміст судової помилки обумовлює юридичну характеристику міри її усунення. І, як правило, такі порушення не передбачають процесуально-правової відповідальності та усуваються різними засобами процесуально-правового захисту (шляхом перегляду судових актів, у результаті чого відбувається скасування або зміна дефектного акта), які спрямовано на організацію законного й обґрунтованого розгляду справи¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Ніколенко Л. М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві / Л. М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 176.

У суді вищої інстанції має бути виявлено факт судової помилки, а її наявність (чи відсутність) – обґрунтовано. Таким чином, потрібний механізм, який би сприяв ефективному виявленню та усуненню судових помилок судами вищих інстанцій. Вважаємо, що таким механізмом є перегляд судових рішень в апеляційному провадженні та перегляд судових рішень у касаційному провадженні.

На думку Р. О. Куйбіди, принцип інстанційності використовується для досягнення двох головних вимог:

- 1) забезпечення правосудності судового рішення;
- 2) забезпечення доступності й своєчасності судового рішення¹⁹¹.

С. В. Ромашкін вказує на те, що головне призначення інстанційності – забезпечення законності й обґрунтованості прийнятих рішень, усунення допущених порушень закону та відновлення справедливості¹⁹².

М. І. Козюбра зазначає, що ієрархічна побудова судової системи, яка дозволяє перевіряти судові рішення вищими судами, є ваговою гарантією відправлення незалежного, неупередженого й об'єктивного судочинства, яке за таких умов набуває характеру правосуддя, а також убезпечує від судових помилок¹⁹³.

До форм усунення судових помилок, на наш погляд, не варто відносити перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами. І це пов'язано з наступним. Перегляд рішень, ухвал та судових наказів у зв'язку з нововиявленими обставинами є особливим видом провадження в цивільному судочинстві. На відміну від перегляду судового рішення в

¹⁹¹ Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : моногр. / Куйбіда Р. О. – К. : Атіка, 2004. – С. 40-41.

¹⁹² Судебные и правоохранительные органы Украины : учеб. пособие / под. ред. А. С. Васильева и Е. Л. Стрельцова. – Харьков : Одиссей, 2006. – С. 85.

¹⁹³ Козюбра М. І. Конституційний суд в системі органів державної влади / М. І. Козюбра // Державно-правова реформа в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, листоп. 1997 р.). – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 1997. – С. 23.

порядку апеляційного та касаційного оскарження, підставою такого перегляду є не недоліки розгляду справи судом (незаконність та/або необґрунтованість судового рішення чи ухвали, неправильне застосування судом норм матеріального права, порушення норм процесуального права), а те, що на час ухвалення рішення суд не мав можливості врахувати істотну обставину, яка могла суттєво вплинути на вирішення справи, оскільки учасники розгляду справи не знали про неї та, відповідно, не могли надати суду дані про неї. Тобто перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами має на меті не усунення судових помилок, а лише перегляд вже розглянутої справи з урахуванням обставини, про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення.

3.2.1. Усунення судових помилок при перегляді судових рішень в порядку апеляційного провадження

На нашу думку, найкращий час для усунення судової помилки припадає на період, коли воно ще не набрало законної сили. До набрання рішенням суду законної сили усі особи, які беруть участь у справі, виходять з того, що воно може бути не остаточним. Скасування рішення, яке не набрало законної сили, не торкнеться майнових прав, оскільки за загальним правилом воно не виконується, а також психологічно особи готові до того, що рішення може бути скасовано чи змінено.

О. Ф. Клейнман зазначав: «Враховуючи ту обставину, що суд першої інстанції може помилятися і в застосуванні закону, і у встановленні фактичних обставин справи, що дослідження важливих у справі фактів може бути недостатнім, необхідно організувати другу судову інстанцію на таких засадах, щоб вищестоящий суд міг систематично перевіряти виконання законів судами першої інстанції»¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Советский гражданский процесс : учеб. / Клейнман А. Ф. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1954. – С. 295.

Г. О. Жилін зазначає, що метою суду другої інстанції є перевірка правильності судових рішень; усунення судової помилки; направлення судової практики¹⁹⁵.

О. А. Ломакіна вказує на те, що існування апеляційної інстанції, яка перевіряє правильність рішення суду першої інстанції, вимагає від останнього підвищеної відповідальності, оскільки судді знають, що їхні рішення можуть бути перевірені в апеляційному порядку¹⁹⁶.

В. Е. Беяневич зазначає, що апеляційне провадження поєднує в собі два моменти: це і розгляд справи по суті, і, одночасно, – перегляд судового акта, перша і головна можливість проконтролювати правильність судового рішення, що ухвалене у першій інстанції¹⁹⁷.

В. М. Коваль під апеляційним провадженням розуміє діяльність суду апеляційної інстанції з розгляду звернень зацікавлених учасників судового процесу щодо перегляду незаконних та необґрунтованих, на їх думку, судових актів, які не набрали законної сили, з повторним, у разі потреби, розглядом справи за правилами, передбаченими для судів першої інстанції, та ухваленням за наслідками розгляду відповідного рішення¹⁹⁸.

О. О. Борисова виділяє такі ознаки апеляційного провадження:

- 1) апеляція подається на рішення суду, що не набрало законної сили;
- 2) справа щодо апеляції переноситься на розгляд вищого суду;

¹⁹⁵ Жилін Г. А. Задачи и цели суда в апелляционном и кассационном производстве / Г. А. Жилін // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 5. – С. 27.

¹⁹⁶ Ломакіна О. А. Перегляд судових актів господарського суду в апеляційному порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Ломакіна Олена Анатоліївна. – Одеса, 2008. – С. 40.

¹⁹⁷ Беяневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України / В. Е. Беяневич [із змінами і доповненнями станом на 01 серп. 2007 р.] : наук.-практ. Комент. – 3-тє вид. – К. : Юстініан, 2008. – С. 646.

¹⁹⁸ Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні : становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В. М. Коваль. – Одеса, 2004. – С. 5.

3) подача апеляції обумовлюється неправильністю рішення суду першої інстанції, яка проявляється на думку особи, яка подала апеляційну скаргу, або в неправильному встановленні фактичних обставин справи, або в неправильному застосуванні закону, або в неповно наданому сторонами матеріалі;

4) апеляційний суд розглядає як питання факту, так і питання права, тобто має право перевірити як юридичну, так і фактичну сторони справи в тому обсязі, що й суд першої інстанції;

5) апеляція може бути допущена лише один раз у кожній справі;

6) повноваження апеляційного суду при перегляді справи обмежені межами апеляційної скарги і предметом рішення суду першої інстанції¹⁹⁹.

Діяльність суду апеляційної інстанції щодо перевірки правильності судових актів судів першої інстанції і пов'язана з нею діяльність з усунення судових помилок, допущених останніми, строго регламентується процесуальними законами. Жорстко впорядковано й можливі результати такої перевірки, які виражені у встановленні або наявності визначених законом різновидів судових помилок, або відсутності таких. Залежно від результату вказаної контрольної діяльності, яку здійснюють суди апеляційної інстанції, процесуальний закон наділяє останніх правом застосувати одне або декілька належних їм повноважень.

Повноваження апеляційного суду закріплені в ст. 307 ЦПК України, а в ст. ст. 308–311 зазначено підстави для використання певного повноваження. Межі їх здійснення визначено в ст. 303 ЦПК України²⁰⁰.

¹⁹⁹ Борисова Е. А. Апелляция в гражданском и арбитражном процессе / Борисова Е. А. – М. : Городец, 1997. – С. 51.

²⁰⁰ Луспенник Д. Д. Межі апеляційного перегляду цивільних справ та особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції / Д. Д. Луспенник // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х., 2008. – С. 561.

К. В. Гусаров вважає, що завдяки реалізації своїх повноважень апеляційний суд забезпечує виправлення судових помилок, які є наслідками незаконності та необґрунтованості рішень суду першої інстанції²⁰¹.

Усі повноваження апеляційного суду можна поділити на дві групи: ті, що пов'язані зі скасуванням рішення, і ті, що не пов'язані зі скасуванням рішення.

Скасування рішення суду в апеляційному порядку є не санкцією щодо суду першої інстанції, а реалізацією апеляційною інстанцією своїх повноважень і виконанням нею своїх обов'язків, які належать до змісту правовідносин між судом апеляційної інстанції та особами, які беруть участь у справі. Суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується, і суд, який здійснює його перевірку, діють у єдиному публічному інтересі та мають спільну мету – вирішити спір, що виник між сторонами, на підставі закону. Також скасування рішення є певним класифікаційним критерієм, оскільки всю діяльність суду другої інстанції, що здійснює перевірку та контроль, спрямовано на встановлення наявності чи відсутності підстав для скасування рішення суду.

До повноважень апеляційного суду, не пов'язаних зі скасуванням рішення суду, законодавець відніс право апеляційного суду щодо відхилення апеляційної скарги й залишення рішення без змін (п. 1 ч. 1 ст. 307 ЦПК України), а також змінення рішення (п. 3 ч. 1 ст. 307 ЦПК України).

Залишення рішення без змін означає, що не було виявлено судової помилки, рішення є законним й обґрунтованим, а захист за таким рішенням отримав саме той суб'єкт, який у цьому мав потребу (позивач або відповідач).

Із скасуванням рішення суду першої інстанції не пов'язано й таке повноваження апеляційного суду, як зміна рішення, незважаючи на те, що у ст. 309 ЦПК України

²⁰¹ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович. – Х., 2011. – С. 208.

об'єднано підстави як для зміни рішення суду, так і для скасування рішення суду з ухваленням нового рішення. Підтвердженням цього, наприклад, є те, що у ч. 2 ст. 308 ЦПК України зазначено лише про скасування рішення – «не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань»²⁰².

Апеляційний суд змінює рішення суду першої інстанції тоді, коли неправильність рішення можна усунути без його скасування, не змінюючи його суті, і зміна стосується окремих частин рішення, зокрема, наприклад, у разі виправлення помилок суду першої інстанції щодо розміру присудженої суми, розподілу судових витрат тощо. Якщо зміни стосуються фактичної сторони справи чи правового обґрунтування рішення, то таке рішення суду першої інстанції також слід вважати зміненим. Отже, апеляційний суд не повинен оформляти цю дію постановленням ухвали із зазначенням про залишення рішення без зміни з уточненням чи доповненням рішення суду першої інстанції²⁰³. Не можна залишити рішення суду без змін й одночасно виключати або уточнювати деякі висновки його резолютивної частини.

Серед повноважень апеляційного суду, пов'язаних зі скасуванням рішення суду першої інстанції, законодавець виокремлює такі: скасування рішення та ухвалення нового рішення по суті позовних вимог (п. 2 ч. 1 ст. 307 ЦПК України); скасування рішення і закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду (п. 4 ч. 1 ст. 307 ЦПК України).

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI було внесено зміни до ст. 307 ЦПК

²⁰² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

²⁰³ Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : Коментарії, рекомендації, пропозиції / М. І. Балок, Д. Д. Лупенник. – Х. : Харьк юрид., 2008. – С. 507.

України, відповідно до яких із компетенції апеляційного суду виключено право направляти справи на новий розгляд.

На думку К. В. Гусарова, позбавившись такого повноваження, апеляційний суд у теперішній час є «квазісудом першої інстанції», що зобов'язує його заново розглядати спірні правовідносини²⁰⁴.

М. М. Бородін, у свою чергу, розглядає такі зміни як прогресивний внесок у діяльність суду апеляційної інстанції та звертає увагу на їх позитивні наслідки: зменшення кількості скасованих рішень судів першої інстанції; припинення практики безпідставного направлення справ на повторний розгляд за обставинами, які не впливають на з'ясування справжніх правовідносин сторін; зростання оперативності розгляду справ в апеляційних судах²⁰⁵.

Водночас трапляються й випадки негативних наслідків цієї редакції цивільного процесуального законодавства. Найчастіше це стосується ситуацій, коли суд першої інстанції помилково розглянув справу без участі всіх обов'язкових учасників матеріально-правових відносин, яких суд не викликав у судові засідання. Проблемні ситуації виникають і у випадку прийняття рішення в суді першої інстанції неповноважним судом²⁰⁶.

Однак, на нашу думку, це є все таки позитивні зміни в повноваженнях апеляційного суду, оскільки в такому разі суд апеляційної інстанції за необхідності усуває судову помилку, не затягуючи судовий процес загалом.

У судовій практиці не виникає труднощів щодо застосування такого повноваження апеляційного суду, як скасування рішення суду першої інстанції із закриттям

²⁰⁴ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович. – Х., 2011. – С. 174.

²⁰⁵ Бородін М. М. Інститут апеляційного перегляду рішень у цивільних справах: сучасний стан, перспективи розвитку та вдосконалення / М. М. Бородін // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 45-46.

²⁰⁶ Там само.

провадження у справі чи залишенням заяви без розгляду. Підстави для закриття провадження у справі зазначено у ст. 205 ЦПК України, а для залишення заяви без розгляду – у ст. 207 ЦПК України. При скасуванні рішення апеляційний суд установлює, що суд першої інстанції порушив або неправильно застосував норми процесуального права, оскільки не зміг виявити тих обставин, що давали б підстави для залишення заяви без розгляду або закриття провадження у справі.

Одним із повноважень апеляційного суду, шляхом застосування якого можна усунути судову помилку, є ухвалення нового рішення.

На жаль, як судова статистика, так і судова практика свідчать про те, що апеляційні суди не завжди використовують наведене повноваження, не виконуючи таким чином своїх процесуальних обов'язків.

Складним для практики є розмежування повноваження апеляційного суду зі скасування рішення суду першої інстанції й ухвалення нового рішення від зміни рішення суду першої інстанції. Умови, за яких рішення суду повинно змінюватись, ми наводили вище. Водночас апеляційний суд повинен ухвалити нове рішення тоді, коли під час нового вирішення справи буде виявлено такі порушення законності й обґрунтованості, що впливають на основний висновок суду першої інстанції про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, і доходить інших висновків. Ухваленням нового рішення має бути виправлення суттєвої судової помилки, допущеної судом першої інстанції, а не лише викладення іншого по суті висновку про те, як повинен вирішуватися спір. Для цього важливим є чітке розуміння і правильна кваліфікація підстав для скасування рішення суду першої інстанції з ухваленням нового рішення, що у вичерпному порядку наведено в ст. 309 ЦПК України.

Так, неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи (п. 1 ч. 1 ст. 309 ЦПК України), має місце тоді, коли суд неправильно визначив предмет доказування,

правовідносинам сторін надано неправильну кваліфікацію, обставини справи з'ясовано неповністю. Саме тому апеляційний суд повинен насамперед перевірити, чи правильно суд першої інстанції здійснив кваліфікацію правовідносин, чи правильно застосовано норму матеріального права, яка підлягала застосуванню в конкретному випадку.

Недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими (п. 2 ч. 1 ст. 309 ЦПК України), буде мати місце у випадках встановлення судом певних обставин (фактів), що не доведені доказами, за недостатності доказів; недостовірності і/або суперечливості доказів; при неправильному використанні непрямих доказів; при відсутності мотивування про те, чому одні докази суд прийняв, а інші – ні.

Причиною недоведеності обставин, що мають значення для справи, нерідко є порушення судом правил дослідження або оцінки доказів. Виявивши порушення, апеляційний суд повинен їх усунути самостійно шляхом дослідження нових доказів (хоча це не завжди обов'язково) та їх оцінки разом із доказами, що наявні у справі.

Невідповідність висновків суду обставинам справи (п. 3 ч. 1 ст. 309 ЦПК України) буде мати місце тоді, коли обставини справи суд установив повно та, відповідно до них, досліджено докази, проте висновки із встановлених обставин зроблено неправильно.

Нерідко такі порушення допускаються тоді, коли норма матеріального права лише в загальній формі визначає умови, за яких настають певні наслідки.

Порушення або неправильне застосування норм матеріального права (п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України) означає, що застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню, або суд неправильно витлумачив закон.

Незастосування закону, який підлягав застосуванню, має місце в тих випадках, коли суд не тільки не зазначив у рішенні норму права, що підлягала застосуванню у справі, а й вирішив справу всупереч нормам чинного законодавства. На ці порушення апеляційна інстанція звертає увагу й тоді, коли суд застосував скасований або змінений закон, а також норми підзаконного акта, які суперечать закону або прийняті з порушенням встановленого порядку. До цієї групи порушень належать і випадки застосування судом норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких не надана Верховною Радою України.

Суть застосування неналежного закону в тому, що суд при вирішенні справи керувався не тією нормою, яка регулює спірні відносини. Таке порушення зумовлено, як правило, неправильною кваліфікацією відносин сторін.

Неправильне тлумачення закону має місце в тих випадках, коли суд застосовує закон, який підлягає застосуванню, але його зміст і значення розуміються неправильно, унаслідок чого суд робить неправильний висновок про права й обов'язки сторін. Таке порушення може мати місце, зокрема, при розширеному чи вузькому тлумаченні норм матеріального права.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права (п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України) можуть бути підставою для скасування чи зміни рішення. У ч. 3 ст. 309 ЦПК України зазначено, що порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи²⁰⁷.

Питання про те, чи призвело те чи інше процесуальне порушення до неправильного вирішення справи, у кожному

²⁰⁷ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

конкретному випадку вирішує суд апеляційної інстанції. Одне й те саме процесуальне порушення, залежно від обставин справи, може спричиняти різні процесуальні наслідки і не завжди призводить до скасування чи зміни рішення. Допущені судом першої інстанції при розгляді справи незначні процесуальні порушення, якщо вони не призвели до неправильного вирішення справи, не є підставою для скасування чи зміни рішення. Апеляційна інстанція, не скасовуючи чи змінюючи рішення, повинна зазначити про такі порушення у своєму судовому рішенні (ст. 316 ЦПК України). Так, порушення судом норм процесуального права про строки розгляду справи, правил, які регулюють порядок у засіданні суду, якщо вони не призвели до неправильного вирішення справи про права та обов'язки сторін, не можуть бути підставою для скасування чи зміни рішення²⁰⁸.

Таким чином, головне завдання апеляції – забезпечити новим судовим розглядом гарантію справедливості судового рішення, реалізацію права на судовий захист й усунути помилку, що допущено судом першої інстанції. Шляхом перегляду судового рішення в апеляційному порядку формується початкова єдність судової практики, оскільки рішення суду вищого рівня є орієнтиром для суду нижчого рівня. Крім того, судді апеляційного суду більш неупереджені, оскільки не піддані так званому «місцевому впливу», як судді першої інстанції.

3.2.2. Усунення судових помилок при перегляді судових рішень в порядку касаційного провадження

Чинне процесуальне законодавство наділяє сторони та інші особи, які брали участь у справі, правом оскаржувати судові рішення в касаційному порядку до суду касаційної інстанції.

²⁰⁸ Гнатенко А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспеник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

Наявність касаційного оскарження і перевірки судових рішень та ухвал сприяє формуванню у громадян, службових і посадових осіб переконаності в тому, що кожне незаконне рішення буде скасовано, що їх права і свободи отримають належний судовий захист²⁰⁹. Дуже важливо, щоб повноваження суду касаційної інстанції використовувалися для виправлення судових помилок, що допущені при попередньому судовому розгляді і вплинули на висновок при вирішенні справи по суті.

На думку Є. В. Васьковського, існування вищих інстанцій, насамперед, сприятливо впливає на суддів першої інстанції. Знаючи, що їх рішення у випадку оскарження сторонами не буде виконано, а буде перевірено, а у випадку незаконності – скасовано, судді першої інстанції, які за певної причини бажали б відступити від безсторонності на користь однієї з сторін у справі, утримуються від такого вчинку з огляду на його недоцільність. Крім того, існування вищих інстанцій надає громадянам почуття захищеності від суддівського свавілля, впевненість у тому, що вони можуть домогтися правосуддя і отримати охорону своїх справедливих вимог один до одного²¹⁰.

Відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. ВСУ є найвищим судом у системі судоустрою України²¹¹.

В. В. Сердюк зауважує, що значення терміна «найвищий» обумовлює найвищість ВСУ серед усіх судів, об'єднаних у систему судових органів загальної юрисдикції²¹².

²⁰⁹ Локатир Ю. В. Процедура перегляду рішень у цивільному судочинстві України / Ю. В. Локатир // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 152.

²¹⁰ Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1 : Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Васьковский Е. В. – М. : Бр. Башмаковы, 1913. – С. 182.

²¹¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

²¹² Сердюк В. В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи : моногр. / Сердюк В. В. – К. : Істина, 2008. – С. 69.

На думку О. Л. Стасюка, найвищість означає: по-перше, що ВСУ очолює судову систему України; по-друге, що він є останньою судовою інстанцією у вітчизняній системі судів загальної юрисдикції, рішення його не підлягають перегляду²¹³.

А. Й. Осетинський наголошує на тому, що сучасна теорія процесуального права визнає подвійний характер завдань і цілей діяльності суду касаційної інстанції, що визначаються як забезпечення однакового застосування закону, так і захист порушеного права шляхом безпосереднього врегулювання спірних відносин у суді касаційної інстанції²¹⁴. Про подвійний характер завдань і цілей діяльності суду касаційної інстанції також зазначає В. В. Сердюк²¹⁵.

У механізмі забезпечення законності судова діяльність суду касаційної інстанції посідає особливе місце, оскільки полягає в перевірці законності й обґрунтованості судових рішень, постановлених судами першої та апеляційної інстанцій. У науковій літературі міститься твердження, за яким перегляд законності й обґрунтованості рішень судів у вищих інстанціях розглядається як форма судового контролю²¹⁶.

Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 ЦПК України). Тобто

²¹³ Стасюк О. Л. Перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Стасюк Олександр Леонідович. – К., 2012. – С. 42.

²¹⁴ Осетинський А. Й. Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країни романо-германської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України // А. Й. Осетинський // Право України. – 2004. – № 5. – С. 24-26.

²¹⁵ Сердюк В. В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи : моногр. / Сердюк В. В. – К. : Істина, 2008. – С. 221.

²¹⁶ Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 95; Шило О. Г. Завдання й функції суду в кримінальному судочинстві України / О. Г. Шило // Проблеми законності. – 2008. – № 94. – С. 151.

суд касаційної інстанції перевіряє не питання факту, а лише питання права.

Рішення судів першої та апеляційної інстанцій, у тому числі додаткові, може бути оскаржено в касаційному порядку як загалом, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), однак лише з підстав неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права.

Вагомим положенням процесуального законодавства є те, що при відкритті касаційного провадження за наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, суддя-доповідач за необхідності вирішує питання про зупинення виконання рішення (ухвали) суду, яке оскаржується.

Якщо відсутні підстави для скасування судового рішення, суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу та залишає судові рішення без змін (ч. 3 ст. 332 ЦПК України)²¹⁷. Суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу, якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права, тобто він не виявив судову помилку, про яку йдеться в касаційній скарзі. За наявності підстав для скасування судового рішення, які зазначені у статтях 338–341 ЦПК України, касаційну скаргу при проведенні попереднього розгляду справи не може бути відхилено.

Важливим положенням процесуального законодавства для можливості усунення судових помилок є й те, що суд касаційної інстанції не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або

²¹⁷ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Ця норма наділяє касаційний суд повноваженням усувати судові помилки, які він виявив, навіть, якщо ці помилки залишилися непомітними для учасників процесу. За таких умов суд перевіряє справу в повному обсязі й зобов'язаний мотивувати в судовому рішенні вихід за межі доводів касаційної скарги.

При розгляді справи суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування норм матеріального та додержання норм процесуального права судами першої й апеляційної інстанцій у конкретній справі стосовно її фактичних обставин, встановлених судами при розгляді справи в першій та апеляційній інстанціях. При цьому, перевіряючи законність оскаржуваного судового рішення, суд касаційної інстанції повинен з'ясувати: чи враховано судом першої або апеляційної інстанції при ухваленні судового рішення всі факти, що є предметом доказування; чи підтверджено обставини (факти), якими мотивовано рішення, належними й допустимими доказами; чи правильно застосовано норми матеріального права та чи дотримано норми процесуального права²¹⁸.

При перегляді судових рішень у касаційному порядку необхідно виходити з повноважень суду касаційної інстанції, які визначені ст. 336 ЦПК України, і відповідних їм підстав для перегляду судових рішень, передбачених статтями 338–342 ЦПК України. Ці повноваження касаційного суду, так само як повноваження апеляційного суду, визначають способи усунення судових помилок.

Одним із таких повноважень є скасування рішення і передача справи на новий розгляд. Враховуючи, що підставою для скасування судових рішень судів першої та (або)

²¹⁸ Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : Постанова Пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 черв. 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12>.

апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд є лише порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, судом касаційної інстанції має бути наведено, які саме порушення норм процесуального права призвели до необхідності застосування цієї підстави для скасування судових рішень. При цьому важливим є те, що виявлені порушення вплинули на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе поновлення й захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи, яка подала касаційну скаргу.

У разі скасування судового рішення у зв'язку з порушенням норм процесуального права суд касаційної інстанції повинен зазначити причинний зв'язок між порушенням норм процесуального права та прийняттям неправильного судового рішення.

Відповідно до норм цивільного процесуального законодавства судові рішення ухвалюються за результатами обговорення всіх обставин справи, які мають бути в ньому зазначені; на основі всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у справі доказів; на підставі правильного визначення предмета доказування. Тому недотримання цих норм процесуального права є підставою для скасування судових рішень із направленням справи на новий розгляд, оскільки суд касаційної інстанції не може встановлювати або/та вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні суду чи не взяті ним до уваги, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Висновки та мотиви, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді справи. Висновками та мотивами, з яких скасовано рішення, необхідно вважати положення мотивувальної та резолютивної частин ухвали суду касаційної

інстанції щодо наявності передбачених ст. 338 ЦПК України підстав для скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд та їх кваліфікації процесуальним законодавством як таких. Зокрема, до таких висновків і мотивів не може належати питання про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; про перевагу одних доказів над іншими.

Справа направляється до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду або на новий розгляд, якщо порушення, зазначені в ч. 1 і 2 ст. 338 ЦПК України, допущено тільки цим судом. У всіх інших випадках справа направляється до суду першої інстанції.

Суд касаційної інстанції, відповідно до наданих йому повноважень, може усувати судові помилки шляхом скасування рішення апеляційного суду і залишення в силі судового рішення суду першої інстанції, що було помилково скасовано апеляційним судом. Це відбувається у випадках, якщо касаційним судом буде встановлено, що апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, ухвалене відповідно до вимог норм матеріального і процесуального права, правильно застосував належну норму матеріального права, що регулює спірні правовідносини сторін, і розглянув справу відповідно до порядку, встановленого нормами цивільного процесуального права. У такому разі суд касаційної інстанції скасовує помилково ухвалене рішення суду апеляційної інстанції і залишає в силі рішення суду першої інстанції (ст. 339 ЦПК України).

Важливим, на нашу думку, способом усунення судових помилок є скасування судових рішень й ухвалення судом касаційної інстанції нового рішення або зміни рішення. За наявності підстав, передбачених ст. 341 ЦПК України, суд касаційної інстанції скасовує судові рішення та ухвалює нове рішення або змінює рішення.

Суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення тоді, коли при розгляді справи виявлено неправильне застосування

норм матеріального чи порушення норм процесуального права, які впливають на основний висновок суду першої або апеляційної інстанцій про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі.

Рішення про зміну оскаржуваного судового рішення касаційний суд ухвалює у випадку, якщо помилки в такому судовому рішенні можна усунути без його скасування, не змінюючи суті рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема виправлення помилок суду першої або апеляційної інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат тощо. Якщо помилки в судовому рішенні стосуються його правового обґрунтування, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому касаційний суд не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення судового рішення без змін із його уточненням чи доповненням.

Суд касаційної інстанції повинен виходити з того, що підстави для скасування судових рішень з ухваленням нового рішення чи зміни рішення стосуються порушення або неправильного застосування матеріального чи процесуального права, які мають місце в разі застосування закону, що не поширюється на ці правовідносини, або незастосування закону, що підлягав застосуванню, унаслідок неправильної юридичної кваліфікації правовідносин або неправильного тлумачення закону, який хоча й підлягав застосуванню, проте його зміст і сутність сприйнято неправильно через розширене чи звужене тлумачення²¹⁹.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права, що є підставою касаційного оскарження, можуть бути підставами для скасування чи зміни

²¹⁹ Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 черв. 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. -- Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12>.

рішення лише в разі, якщо таке порушення призвело до неправильного вирішення справи, а фактичні обставини, які входять до предмета доказування, встановлено повно та правильно. Такими порушеннями можуть бути, наприклад, порушення вимог статей 58, 59 ЦПК України щодо належності доказів чи допустимості засобів доказування, порушення вимог статей 215, 316 ЦПК щодо змісту судового рішення тощо.

Враховуючи вищевикладене, можна виділити наступні ознаки касаційної перевірки судових актів:

1) це один із способів перевірки судових актів нижчестоящих судів;

2) мета касаційного провадження – виявлення й усунення судової помилки, забезпечення одноманітності й правильності судового застосування і тлумачення норм права;

3) порушення касаційного провадження ініціюється волевиявленням зацікавлених у перевірці судового акта осіб;

4) касаційна перевірка не обмежена аргументами скарги;

5) суд касаційної інстанції наділений повноваженням прийняти новий судовий акт по суті спору за певних умов;

6) касаційне провадження здійснюється лише судом касаційної інстанції;

7) касаційне провадження не є остаточною, завершальною стадією судочинства²²⁰.

Таким чином, суд касаційної інстанції повинен використовувати повноваження, що надані йому цивільним процесуальним законодавством, з метою усунення судових помилок, які допущені нижчими судами. З урахуванням позиції М. І. Козюбри, саме суд касаційної інстанції ставить крапку у пошуку й утвердженні права при вирішенні конкретних справ, саме він уособлює (чи принаймні має

²²⁰ Ніколенко Л. М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві : монографія / Л. М. Ніколенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – С. 262.

уособлювати) неупередженість і справедливість²²¹. Значення касаційного перегляду судових рішень полягає в тому, що воно забезпечує законність рішень й ухвал суду першої та апеляційної інстанцій, захист прав, свобод й охоронюваних законом інтересів осіб, держави, а також забезпечує однакове застосування закону судами загальної юрисдикції.

Будь-яка сучасна судова система світу є ефективною та дієвою виключно за умови наявності розвиненого інституту перегляду судових рішень. Можливість перегляду судових рішень вищими судами є однією з важливих засад у сфері правосуддя, що забезпечує здійснення права на судових захист, який має бути справедливим, компетентним, повним й ефективним. Перегляд судових рішень судами вищих інстанцій є одним із способів усунення судових помилок. Головне завдання суду вищої інстанції – забезпечення гарантій справедливості судового рішення та реалізації права на судовий захист. Це полягає в тому, що по-перше, сам факт перегляду судового рішення дозволяє уникнути помилки, що могла виникнути при розгляді в суді першої інстанції. По-друге, унаслідок того, що рішення по суті приймають різні інстанції, зменшується ризик судової помилки. По-третє, краще забезпечується дотримання законності, оскільки кожна вища інстанція наділена більшою владою.

²²¹ Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 57.

ВИСНОВКИ

Дослідження процесуально-правової природи судових помилок у цивільному судочинстві дає можливість зробити такі наукові та практичні висновки й надати рекомендації, які мають значення не тільки для теорії цивільного процесуального права, а й для здійснення цивільного судочинства.

Судова помилка – це дія (бездіяльність) суду (судді), яка відображена в судовому рішенні, порушує норми процесуального і (або) матеріального права, спричиняє недосягнення мети та невиконання завдань цивільного судочинства, унаслідок якої конкретне судове рішення може бути скасовано чи змінено вищою судовою інстанцією, а в деяких випадках змінено судом, який його постановив.

Ознаками судових помилок є: а) порушення норм процесуального і (або) матеріального законодавства; б) недосягнення мети та невиконання завдань цивільного судочинства; в) спеціальний суб'єкт – суд (суддя); г) результат умисної чи неумисної (з необережності) діяльності (дії чи бездіяльності); д) виникає з моменту винесення судового рішення; е) відображається в конкретному судовому рішенні; є) результатом судової помилки є обмеження або порушення прав, свобод чи інтересів учасників процесу; ж) породжує необхідність застосування в процесуальному порядку способів її усунення; з) специфічний процес доказування її наявності.

Судові помилки можуть бути класифіковані за такими критеріями: 1) залежно від істотності судових помилок: істотні та неістотні; 2) залежно від того, норми яких галузей права порушуються: помилки в застосуванні матеріального права та помилки в застосуванні процесуального права; 3) залежно від зацікавленості осіб, які беруть участь у справі та звертаються із заявами (скаргами) про виправлення судових помилок: помилки, на які вказують особи, зацікавлені в результатах справи особисто (сторони, треті особи, заявники

та зацікавлені особи в окремому провадженні, заявники та боржники в наказному провадженні, представники); помилки, на які вказують особи, що мають іншу зацікавленість (прокурор, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб); 4) залежно від причин та умов, через які допущено помилки: вимушені та випадкові; 5) залежно від форми вини судді: умисні та неумисні (з необережності); 6) залежно від того, чи можуть бути усунені судові помилки: помилки, які можливо усунути (виправити); помилки, які неможливо усунути (виправити); 7) залежно від того, яка судова інстанція допускає судові помилки: помилки суду першої інстанції; помилки суду апеляційної інстанції; помилки суду касаційної інстанції; 8) залежно від можливості виявлення судових помилок: явні та латентні; 9) залежно від етапу стадії цивільного судочинства, на якому допущено судову помилку: помилки під час прийняття заяви та відкриття провадження; помилки при судовому розгляді; помилки при ухваленні судового рішення; 10) залежно від форми судового рішення, в якому міститься помилка: помилки в ухвалах; помилки в рішеннях; помилки в постановках.

Причинами судових помилок можуть бути: а) недостатній рівень навчання та професійної підготовки суддів; б) відсутність у суддів необхідних морально-вольових якостей; в) недобросовісність, поверхове і недбале ставлення суддів до виконання своїх повноважень; г) невміння правильно організувати свою роботу; д) відсутність досвіду роботи; е) ігнорування роз'яснень вищих судових органів з питань застосування законодавства; є) суб'єктивні погляди, симпатії та антипатії судді; ж) упередженість судді; з) порушення встановлених законом процесуальних строків тощо.

До умов судових помилок належать: а) недосконалість, прогалини та суперечності чинного матеріального й процесуального законодавства; б) постійне оновлення

законодавства і нестабільність судової практики; в) надмірна завантаженість судів; г) недостатність фінансування судів, їх матеріально-технічне забезпечення; умови праці суддів та працівників апарату суду; д) вирішення судом справи на основі нормативного акта, який в подальшому визнається неконституційним; е) незадовільне кадрове забезпечення судів (підбір, навчання і перепідготовка суддів); є) недосконалість доступних заходів впливу та відповідальності суддів; ж) недостатній рівень кваліфікації секретарів судового засідання та низька оплата їх праці; з) неявка учасників процесу на судові засідання тощо.

Поширеними судовими помилками під час розгляду цивільної справи по суті є такі: неналежне з'ясування характеру і суті заявлених позивачем вимог; неналежне сповіщення осіб, які мають брати участь у розгляді справи; не вирішення питання про склад осіб, які беруть участь у справі, та не обговорення питання про їх залучення до участі у справі; невстановлення або неповне з'ясування фактичних обставин справи, які мають значення для правильного вирішення справи; відсутність аналізу доказів, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень; неправильна оцінка зібраних у справі доказів; неналежне обґрунтування або невідповідність висновків суду обставинам справи.

Судові помилки потрібно не тільки усувати, а й намагатися запобігати їх виникненню. Заходами із запобігання судовим помилкам у цивільному судочинстві є: 1) процесуальні; 2) аналогія права та аналогія закону; 3) підвищення кваліфікації суддів; 4) боротьба з корупційними проявами в судах; 5) удосконалення процесуального законодавства; 6) забезпечення єдності судової практики.

З метою вдосконалення процесуального законодавства, усунення юридичних колізій, запобігання неправильному

тлумаченню окремих норм запропоновано внести такі зміни та доповнення до ЦПК України:

1) ст. 197 ЦПК України доповнити частиною сьомою: *«7. Незастосування технічних засобів фіксування судового засідання у випадках, якщо воно є обов'язковим, спричиняє недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих унаслідок вчинення її результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними»;*

2) положення ч. 4 ст. 18 ЦПК України викласти в такій редакції: *«4. Попередній розгляд цивільних справ у суді касаційної інстанції проводиться колегією у складі трьох суддів, а справи розглядаються колегією у складі п'яти суддів»;*

3) ч. 2 ст. 26 ЦПК України замінити такими двома частинами: *«2. У справах наказного провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники (стягувачі) та боржники, їхні представники. 3. У справах окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники»*, у зв'язку з цим, частини третю та четверту вважати частинами четвертою та п'ятою;

4) ст. 303 ЦПК України доповнити частиною п'ятою: *«5. У разі необхідності апеляційний суд може залучити до участі у справі осіб, які не були притягнуті судом першої інстанції».*

Забезпечення єдності судової практики сприяє запобіганню судовим помилкам. Якщо судова практика є усталеною, зрозумілою, однаковою, у несумлінного судді немає можливості для «маневру» в ухваленні будь-якого іншого рішення, ніж те, яке не суперечить усталеній судовій практиці. Однакова судова практика позитивно позначається на рівні суспільної довіри до суду. Суб'єкт права повинен мати довіру до правової системи країни, тобто тверде

переконання, що норми права за однакових обставин будуть застосовуватися однаково, а питання суперечливості та неузгодженості правового тексту буде вирішено суддями у процесі розгляду справи. Однакове застосування закону дає можливість спрогнозувати особі, котра звертається до суду, якого рішення слід очікувати за результатами розгляду справи. Це дозволить уникнути безпідставних звернень до суду та зменшити надмірне навантаження на судову систему, що сприятиме зменшенню кількості допущених судових помилок.

Такий вид судових помилок, як недоліки судового рішення, не викликає необхідності використання контролю, який здійснюють суди вищих інстанцій. Такі помилки має усувати суд, який їх допустив, оскільки це сприяє: а) своєчасному захисту порушених прав, свобод та інтересів; б) найбільш швидкому виконанню завдань цивільного судочинства; в) ефективному здійсненню функції соціальної превенції, яка полягає в усуненні виявлених відхилень, їх причин, а також недопущенні їх повторення в майбутньому; г) швидкому виправленню допущених помилок, уникаючи подальшої судової тяганини.

Перегляд судових рішень судами вищих інстанцій є одним із способів усунення судових помилок. Головне завдання суду вищої інстанції – забезпечення гарантій справедливості судового рішення та реалізації права на судовий захист. Це полягає в тому, що по-перше, сам факт перегляду судового рішення дає змогу уникнути помилки, що могла виникнути при розгляді у суді першої інстанції. По-друге, унаслідок того, що рішення по суті приймають різні інстанції, зменшується ризик судової помилки. По-третє, краще забезпечується дотримання законності, оскільки кожна вища інстанція наділена більшою владою.

Список використаних джерел

1. Абрамов С. Н. Проверка обоснованности судебного решения вышестоящим судом по советскому праву / Абрамов С. Н. – М. : Госюриздат, 1950. – 132 с.
2. Авдюков М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве / Авдюков М. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – 203 с.
3. Аверин А. В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы) / Аверин А. В. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 466 с.
4. Алексеев П. В. Философия : учеб. / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 1999. – 576 с.
5. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. – Т. 2 / Алексеев С. С. – М., 1977. – 402 с.
6. Аналіз судової практики застосування законодавства, що забезпечує право осіб на судовий захист та заходи щодо підвищення його ефективності / Апеляційний суд міста Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apcourtkiev.gov.ua/wp-content/uploads/2015/07/rosik.pdf>.
7. Аналіз якості розгляду цивільних справ судами Херсонської області в 2012 році / Л. В. Пузанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ksa.court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil1/doc_22_1/.
8. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Андронов. – О., 2008. – 20 с.
9. Анишина В. Применение постановлений Конституционного Суда РФ судами общей юрисдикции / В. Анишина // Российская юстиция. – 1999. – № 11. – С. 2–3.
10. Burnham William. Introduction to the Law and Legal System of the United States. West Publishing Co. St. Paul. Minn., 1995. – 567 p.
11. Беяневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України / В. Е. Беяневич [із змінами і доповненнями станом на 01 серп. 2007 р.] : наук.-практ. Комент. – 3-те вид. – К. : Юстініан, 2008. – 865 с.
12. Беяневич В. Прецедентність судової практики: десять років потому / В. Беяневич // Юридична газета. – 2014. – № 13–14 (407–408). – 19 серп. – С. 15.

13. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9. – С. 116–122.

14. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивільного судочинства : монографія / В. І. Бобрик. – К. : «МП Леся», 2014. – 87 с.

15. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности / Боннер А. Т. – М. : Рос. право, 1992. – 319 с.

16. Борисова Е. А. Апелляция в гражданском и арбитражном процессе / Борисова Е. А. – М. : Городец, 1997. – 160 с.

17. Бородін М. М. Інститут апеляційного перегляду рішень у цивільних справах: сучасний стан, перспективи розвитку та вдосконалення / М. М. Бородін // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 43–47.

18. Валанчюс В. Європейські стандарти та тенденції підготовки суддів / В. Валанчюс // Слово Національної школи суддів України. – 2014. – № 1 (6). – С. 112–115.

19. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1 : Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Васьковский Е. В. – М. : Бр. Башмаковы, 1913. – 691 с.

20. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. / Васьковский Е. В. – [2-е изд., перераб.]. – М. : бр. Башмаковы, 1917. – 429 с.

21. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак., каф. граждан. процесса; КубГУ, юрид. фак., каф. граждан. процесса и трудового права / Васьковский Е. В. – Краснодар, 2003. – 528 с.

22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

23. Верин В. П. О проблеме соблюдения процессуальных сроков рассмотрения уголовных и гражданских дел / В. П. Верин // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 1996. – № 10. – С. 14–16.

24. Викут М. А. Гражданский процесс России : учеб. / М. А. Викут, И. М. Зайцев. – М. : Юристъ, 1999. – 384 с.

25. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека / Л. Вильдхабер // Государство и право. – 2001. – № 12. – С. 5–17.

26. Власов А. А. Гражданское процессуальное право : учеб. / Власов А. А. – М. : «ТК Велби», 2004. – 426 с.
27. Волошина Л. А. Обсуждение монографии о причинах правонарушений / Л. А. Волошина // Советское государство и право. – 1977. – № 2. – С. 140–141.
28. Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38–46.
29. Вопленко Н. Н. Причины ошибок в правоприменении / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1982. – № 4. – С. 103–108.
30. Вопленко Н. Н. Социалистическая законность и применение права / Вопленко Н. Н. / под ред. М. И. Байтина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – 184 с.
31. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР / Трубников П. Я. – М. : Юрид. лит., 1979. – 240 с.
32. Воронов А. Ф. Эволюция функциональных принципов гражданского процесса : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А. Ф. Воронов. – М. : 2009. – 45 с.
33. Вороняк А. С. Підвищення кваліфікації та навчання суддів / А. С. Вороняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/137849/>.
34. Впровадження масового позову є необхідним кроком вдосконалення процесуального законодавства – рекомендації круглого столу у ВСУ // Юридична газета : Всеукр. щотиж. проф. юрид. вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yur-gazeta.com/golovna/vprovadzhennya-masovogo-pozovu-e-neobhidnim-krokom-vdoskonalennya-procesualnogo-zakonodavstva-rekom.html>.
35. Гаврік Р. О. Незмінність як елемент законної сили рішення суду першої інстанції у цивільній справі / Р. О. Гаврік // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 50–59.
36. Галкин Л. Судебный контроль за сроками рассмотрения дел / Л. Галкин, Н. Богатырев // Российская юстиция. – 2000. – № 7. – С. 41–42.
37. Галянтич М. К. Відшкодування моральної шкоди : коментар, законодавство, судова практика / за заг. ред М. К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.

38. Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.10 / Глущенко Світлана Володимирівна. – Х., 2015. – 490 с.

39. Гнатенко А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспеник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

40. Голубева М. Л. Судебная ошибка: теоретико-прикладной анализ : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Голубева Марина Львовна. – Н. Новгород, 2009. – 252 с.

41. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит, 1987. – 175 с.

42. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-ХІІ // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

43. Гражданский процесс : учеб. / [отв. ред. В. В. Ярков. – [8-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 768 с.

44. Гражданский процесс : учеб. / отв. ред. проф. В. В. Ярков. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во БЕК, 2001. – 640 с.

45. Грицанов А. С. Кассационное производство в советском гражданском процессе / Грицанов А. С. / отв. ред. В. Н. Щеглов. – Томск : Изд. Том. ун-та, 1980. – 158 с.

46. Грось Л. А. Размышления о проблемах гражданского процесса / Л. А. Грось // Вестник Хабаровской государственной академии экономики и права. – 2001. – № 1. – С. 3–13.

47. Губарь Т. Н. Устранения судом недостатков в вынесенном им решении : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. / Т. Н. Губарь. – Харьков, 1974. – 19 с.

48. Гурвич М. А. Решение советского суда в исковом производстве / Гурвич М. А. – М. : ВЮЗИ, 1955. – 128 с.

49. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович. – Х., 2011. – 431 с.

50. Давидова І. В. Категорія помилки в цивільному праві та законодавстві / І. В. Давидова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 36–42.

51. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов ; науч. ред. Г. Ф. Горский. –

Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с.

52. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1 (64). – С. 34–41.

53. Демократические основы советского социалистического правосудия / под. ред. М. С. Строговича. – М. : Изд-во «Наука», 1965. – 390 с.

54. Демченко С. Ф. Реформування судової системи : окремі ключові поняття / С. Ф. Демченко // Юридична Україна. – 2010. – № 4 (88). – С. 11–15.

55. Джунь В. В. Інститут неспроможності : світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія / В. В. Джунь. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Юридическая практика, 2006. – 384 с.

56. Ефремова Н. Н. Процессуальные средства обеспечения доступа правосудия в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности : в контексте международно-правовых стандартов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Н. Н. Ефремова. – Саратов, 2005. – 23 с.

57. Євграфова Є. Вирішення питань права судом касаційної інстанції (теоретико-практичні аспекти) / Є. Євграфова // Віче. – 2012. – № 6. – С. 10–13.

58. Жилин Г. А. Задачи и цели суда в апелляционном и кассационном производстве / Г. А. Жилин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 5. – С. 24–29.

59. Жилин Г. А. Защита прав человека в гражданском судопроизводстве / Г. А. Жилин // Российская юстиция. – 1998. – № 1. – С. 5–7.

60. Жилин Г. А. Суд первой инстанции в гражданском процессе : учеб.-практ. пособие / Жилин Г. А. – М. : Юрайт-М, 2001. – 328 с.

61. Жилин Г. А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки / Г. А. Жилин // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 51–58.

62. Житловий кодекс УРСР : Кодекс України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X // Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page2>.

63. Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц / Жуйков В. М. – М. : Юрид. Бюро «Городец», 1997. – 320 с.

64. Жуйков В. М. Проблемы гражданского процессуального права / Жуйков В. М. – М. : Городец, 2001. – 288 с.

65. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. // ООН // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

66. Зайцев И. М. Причины и условия совершения судебных ошибок и проблема их предупреждения / И. М. Зайцев // Реализация процессуальных норм органами гражданской юрисдикции : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск. – 1988. – С. 69–72.

67. Зайцев И. М. Судебные ошибки / И. М. Зайцев // Совершенствование законодательства и правоприменительной деятельности. – Ярославль. – 1989. – С. 89–93.

68. Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И. М. Зайцев. – Саратов, 1987. – 34 с.

69. Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : дис. ... доктора юрид. наук / Зайцев И. М. – Саратов, 1986. – 377 с.

70. Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе / под ред. М. А. Вилкут / Зайцев И. М. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 135 с.

71. Зайцев И. М. Целевые установки гражданского судопроизводства / И. М. Зайцев // Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. В. П. Воложанина. – Свердловск. – 1990. – С. 13–18.

72. Ільєнок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід / Т. В. Ільєнок // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 71–77.

73. Интернет портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/sydovi-orgonu/500-sydi/10420-s-3>.

74. Казгериева Э. В. Логические ошибки в судебном правоприменении : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Казгериева Эмма Викторовна. – М., 2006. – 177 с.

75. Калмыков Ю. Х. Современные тенденции развития правоприменительной практики по гражданским делам / Ю. Х. Калмыков // СССР Австрия: проблемы гражданского и

семейного права. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1983. – 119 с.

76. Кливер И. Я. Уголовно-правовые судебные ошибки квалификации преступления и их предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1979. – 198 с.

77. Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні : становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В. М. Коваль. – Одеса, 2004. – 19 с.

78. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>.

79. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права / Козлов А. Ф. – Томск, 1983. – 166 с.

80. Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 30–63.

81. Козюбра М. І. Конституційний суд в системі органів державної влади / М. І. Козюбра // Державно-правова реформа в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, листоп. 1997 р.). – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 1997. – С. 20–25.

82. Колб Б. Природа и причина судебных ошибок / Б. Колб // Законность. – 1997. – № 7. – С. 44–47.

83. Колесов П. П. К развитию учения о процессуальных средствах защиты права и об иске / П. П. Колесов // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М. К. Треушникова. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец»». 2004. – С. 128–144.

84. Конвенція про відмівання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листоп. 1990 р. // Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

85. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. // Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

86. Конвенція про корупцію у контексті кримінального права від 27 січ. 1999 р. // Рада Європи [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу :
www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/m_act/konv_kor.doc
87. Конвенція проти корупції від 31 жовт. 2003 р. // Організація Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995> с16.
88. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page2>.
89. Короед С. О. Ефективність цивільного судочинства : окремі проблеми теорії і практики : монографія / С. О. Короед. – К. : «МП Леся», 2013. – 224 с.
90. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
91. Красильников Б. В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Красильников Борис Викторович. – М., 2003. – 239 с.
92. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р. № ETS173 // Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_101.
93. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page4>.
94. Кросс Руперт. Прецедент в английском праве / Кросс Руперт / под ред. Ф. М. Решетникова. – М. : Юрид. лит., 1985 – 239 с.
95. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Р. О. Куйбіда. – К., 2006. – 21 с.
96. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : моногр. / Куйбіда Р. О. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.
97. Курс цивільного процесу : підруч. / [Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
98. Лазарев В. В. Разрешение гражданских дел при отсутствии закона, регулирующего спорное правоотношение / В. В. Лазарев // Правоведение, 1973. – № 6. – С. 99–106.

99. Лапшинов Э. В. Понятие правовых средств в правовой традиции / Э. В. Лапшинов // Ленинградский юридический журнал. 2009. – № 3 (17). – С. 173–186.

100. Лебедев В. От концепции судебной реформы к новым идеям развития судебной системы / В. Лебедев // Российская юстиция. – 2000. – № 3. – С. 2–5.

101. Лебедев В. Расширение доступа к правосудию – одна из целей судебной реформы / В. Лебедев // Российская юстиция. – 1999. – № 9. – С. 2–4.

102. Леонтьев Е. В. Судебная ошибка в гражданском процессе: Понятие и характерные черты / Е. В. Леонтьев // Современные проблемы гражданского права и процесса. – Новосибирск. – 2002. – С. 185–189.

103. Лисюткин А. Б. О понятии категории «ошибка» в юриспруденции: логико-философский аспект / А. Б. Лисюткин // Правоведение. – 1996. – № 3. – С. 21–27.

104. Лисюткин А. Б. Юридическое значение категории «ошибка»: теоретико-методологический аспект / Лисюткин А. Б. – Саратов : Из-во СГАП, 2001. – 348 с.

105. Локатир Ю. В. Процедура перегляду рішень у цивільному судочинстві України / Ю. В. Локатир // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 151–157.

106. Ломакіна О. А. Перегляд судових актів господарського суду в апеляційному порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Ломакіна Олена Анатоліївна. – Одеса, 2008. – 205 с.

107. Лось С. Л. Ошибка судьи (проблема, понятие, регулирование) / С. Л. Лось // Состояние и проблемы развития российского законодательства : сб. ст. / под ред. В. Ф. Воловича. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1998. – С. 221–226.

108. Луспенник Д. Д. Межі апеляційного перегляду цивільних справ та особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції / Д. Д. Луспенник // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х., 2008. – С. 556–564.

109. Луспенник Д. Д. Суддівська помилка при розгляді справи // Д. Д. Луспенник // Закон і бізнес. – 2003. – № 47-48. – 29 листоп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zib.com.ua/#all>

110. Луць В. В. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин : монографія / В. В. Луць, М. К. Галайнич, О. В. Дзера, Ю. О. Заїка, Р. А. Майданик; ред. :

В. В. Луць; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2011. – 319 с.

111. Майданик Р. Прецедентні рішення вищих судів і система права України / Р. Майданик // Юридичний вісник України. – 2009. – 7–13 листоп. № 45. – С. 7–16.

112. Майерс Д. Психологія / Д. Майерс; пер. с англ. И. А. Карпиков, В. А. Старовойтова / Майерс Д. – [2-е изд.] – Минск : Попурри, 2006. – 848 с.

113. Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Малейн Н. С. – М. : Юрид. лит., 1985. – 192 с.

114. Махлай Л. Д. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження; відмову у відкритті провадження; повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого (ст. 115, 116, 121, 122 ЦПК України). Апеляційний суд міста Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cct.inf.ua/2012/01.08.2011.htm>.

115. Мельник М. І. Німеччина на шляху боротьби з корупцією / М. І. Мельник // Право України. – 1997. – № 11. – С. 111–115.

116. Михайловская И. Б. Суды и судьи: независимость и управляемость : моногр. – М. : Проспект, 2008. – 128 с.

117. Міжнародний досвід протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

volodymyr.rada.gov.ua/pfu/korupc.doc.

118. Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

udscn.guds.gov.ua/files/Dosl/3.doc

119. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. // ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

120. Мінченко Р. М. Деякі питання касаційного провадження в цивільному судочинстві України / Р. М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / за ред. С. В. Ківалов. – Вип. 56. – О. : Юрид. л-ра, 2010. – С. 107–110.

121. Мінченко Р. М. Окремі аспекти провадження щодо перегляду Верховним Судом України судових рішень / Р. М. Мінченко // Актуальні проблеми права та процесу : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті Ю. С. Червоного (Одеса, 17 груд. 2010 р.). – О. : Фенікс, 2010. – С. 163–167.

122. Мурсалимов К. Р. Правоприменительные ошибки:

проблемы теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мурсалимов Камиль Рамилевич. – Н. Новгород, 2000. – 182 с.

123. Наумов А. В. Характеристика типичных ошибок в применении уголовного закона / А. В. Наумов // Советская юстиция. – 1973. – № 15. – С. 13–14.

124. Начало рабочей встречи с Председателем Верховного Суда Вячеславом Лебедевым : [офиц. сайт Президента РФ] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kremlin.ru/appears/2006/11/03/1848_type63378_113391.shtml.

125. Ніколенко Л. М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві : монографія / Л. М. Ніколенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 491 с.

126. Ніколенко Л. М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві / Л. М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 175–178.

127. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Минск : Харвест, 2002. – 976 с.

128. Носова Т. В. Запобігання та протидія корупції в органах судової влади України / Т. В. Носова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dniprojust.org.ua/news/608.html>.

129. Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. : для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С.В. Ківалов, Р. М. Мінченко, С. О. Погрібний, С. А. Чванкін, І. В. Андронов; В.о. Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; Під ред. Р. М. Мінченко; Передм. С. В. Ківалов. – Одеса : Фенікс, 2010. – 222 с.

130. Онішук М. Атестація суддів: як це розуміють у Європі / М. Онішук // Юридичний вісник України. – 7–13 лют. 2015. – № 5 (1022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/atestatsiya-suddiv-yak-tse-rozumiut-u-evropi/>

131. Онішук М. Судово-правова реформа : чи буде дано відповіді на виклик часу? / М. Онішук // Право України. – 2003. – № 5. – С. 1–18.

132. Осетинський А. Й. Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країн романо-германської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України // А. Й. Осетинський // Право України. – 2004. – № 5. – С. 23–28.

133. Осетинський А. Формування касації у контексті розвитку

господарської спеціалізації в судовій системі України / А. Осетинський // Право України. – 2004. – № 3. – С. 8–13.

134. От реформирования к совершенствованию судебно-арбитражной системы, укреплению независимости судебной власти. (Изложение доклада Председателя Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации В. Ф. Яковлева) // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1998. – № 4. – С. 11–15.

135. Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

136. Пашин С. А. Проблема судебной ошибки / С. А. Пашин // Юридическая психология. – 2007. – № 2. – С. 42–47.

137. Петрухин И. Л. Причины судебных ошибок / П. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1970. – № 5. – С. 100–106.

138. Пишина С. Г. Правоинтерпретационные ошибки: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пишина Светлана Георгиевна. – Н. Новгород, 2000. – 176 с.

139. Погорецький М., Костюченко О. Місце та повноваження Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції / М. Погорецький, О. Костюченко // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 35–41.

140. Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 92–99.

141. Позовне провадження : моногр. / [Комаров В. В., Луспеник Д. Д., Радченко П. І. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с.

142. Положення про організацію і методику узагальнення судової практики : Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, 24 черв. 2011 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11>.

143. Положенням про помічника судді суду загальної юрисдикції : Рішення Ради суддів України від 25 берез. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/969076/pppszu>.

144. Попова Ю. А. Процессуальные средства защиты частноправового интереса в судопроизводстве из публично-правовых отношений / Ю. А. Попова // Теоретические и прикладные проблемы

реформы гражданской юрисдикции. – Екатеринбург 1998. – С. 109–113.

145. Постановление Парламента Республики Молдова «Об утверждении Национальной антикоррупционной стратегии на 2011–2015 годы»: от 27 июля 2011 г. № 154 // Monitorul Oficial. – № 166–169. – Ст. 483.

146. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : Коментарії, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х. : Харьк юрид., 2008. – 708 с.

147. Праскова С. В. Теоретические основы гласности правосудия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / С. В. Праскова. – М., 2004. – 26 с.

148. Применение Гражданского процессуального кодекса РФ (сборник И. Р. Медведева). Т. 1 : Обжалование и пересмотр судебных постановлений в практике Верховного Суда РФ : сб. / сост. И. Р. Медведев. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 400 с.

149. Про боротьбу з корупцією в приватному секторі : Рамкове рішення від 22 лип. 2003 р. № 2003/568 // Рада Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_945.

150. Про виконавче провадження : Закон України від 21 квіт. 1999 р. № 606-XIV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14/page3>.

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 4 лип. 2012 р. № 5041-VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5041-17/paran24#n24>.

152. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.

153. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/192-19/paran175#n175>.

154. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

155. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : Постанова Пленуму Верховного суду України від 12 черв. 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

156. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова Пленуму Верховного суду України від 12 черв. 2009 р. № 5 // Вісник Верховного суду України. – 2009. – № 7 (107). – С. 4–8.

157. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 4 листоп. 1950 р. // Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

158. Про іпотеку : Закон України від 5 черв. 2003 р. № 898-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/898-15/page2>.

159. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

160. Про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади : Висновок № 17 (2014) від 24 жовт. 2014 р. // Консультативна рада європейських суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vru.gov.ua/content/file/Opinion_17.pdf.

161. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного суду України від 18 груд. 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

162. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовт. 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>.

163. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 черв. 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12>.

164. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

165. Про третейські суди : Закон України від 11 трав. 2004 р. № 1701-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/про третейські суди>.

166. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : моногр. / [Комаров В. В., Тertiшніков В. І., Баранкова В. В. та ін.] ; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 928 с.

167. Пучинский В. К. О единообразии толкования и применения основ гражданского судопроизводства / В. К. Пучинский // Советское государство и право. – 1972. – № 4. – С. 48–49.

168. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 22ц-9250\12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

169. Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України : за станом на 11 берез. 2010 р. / Конституційний Суд України. – Офіц. вид. // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 3. – С. 7–16.

170. Роль судової практики в правовій системі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vaas.gov.ua/?action=news&id_news=1880.

171. Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження // Я. Романюк // Газета українських юристів «Юридическая практика». – 2013. – 15 берез. – С. 5–9.

172. Романюк Я. М. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення / Я. М. Романюк, І. В. Бейцун // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 5 (141). – С. 37–42.

173. Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Руденко Юрий Митрофанович. – М., 2009. – 222 с.

174. Савенко М. Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 51–55.
175. Самсонов В. В. Состязательность в системе гражданских процессуальных принципов / В. В. Самсонов // Вестник Саратовской государственной академии права. – 1998. – № 1. – С. 52–59.
176. Свенцицкий А. Л. Социальная психология : учеб. / Свенцицкий А. Л. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 336 с.
177. Семенов В. Кому по силам победить коррупцию? / В. Семенов // Вечерний Харьков. – 2009. – 22 дек. – № 143. – С. 2–6.
178. Сердюк В. В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи : моногр. / Сердюк В. В. – К. : Істина, 2008. – 304 с.
179. Сінчук О. Конвенція ООН проти корупції: правовий базис запобігання та протидії корупції в Україні / О. Сінчук // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 59–61.
180. Сірий М. Забезпечення єдності судової практики – важливий напрям розвитку правової системи України / М. Сірий // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 6–8.
181. Скулиш Є. Прояви корупції у сучасних умовах / Є. Скулиш // Право України. – 2010. – № 11. – С. 213–228.
182. Советский гражданский процесс : учеб. / Клейнман А. Ф. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1954. – 407 с.
183. Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права / Мельников А. А. – М. : Наука, 1973. – 160 с.
184. Стасюк О. Л. Перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Стасюк Олександр Леонідович. – К., 2012. – 208 с.
185. Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 трав. 1998 р. // Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_144.
186. Столяренко Л. Д. Психология : учеб. для вузов / Столяренко Л. Д. – СПб. : Питер, 2008. – 592 с.
187. Струнков С. К. Процессуально-правовые средства : проблемы теории и практики / под ред. А. В. Малько / Струнков С. К. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005. – 132 с.
188. Судебные и правоохранительные органы Украины : учеб. пособие / под. ред. А. С. Васильева и Е. Л. Стрельцова. – Харьков : Одиссей, 2006. – 480 с.

189. Теория государства и права : курс лекций / [М. И. Байгин п др.] ; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристь, 1997. – 672 с.

190. Терехова Л. А. Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Терехова Лидия Александровна. – Екатеринбург, 2008. – 458 с.

191. Тertiшніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Тertiшніков В.І. – Х. : Ксилон, 2006. – 460 с.

192. Топильская Л. Как нам обустроить судебную власть / Л. Топильская // Российская юстиция. – 2000. – № 11. – С. 13–15.

193. Тришина Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Тришина Елена Геннадьевна. – Саратов, 2000. – 193 с.

194. Трофимова Л. В. Основания к отмене судебных решений, не вступивших в законную силу : дис. ... канд. юрид. наук / Трофимова Л. В. – Саратов, 1999. – 195 с.

195. Узагальнення аналізу причин скасування у 2012 році в касаційному порядку судових рішень районних у місті Києві судів та Апеляційного суду міста Києва і направлення справ на новий розгляд до суду першої інстанції, закриття провадження у справі або ухвалення рішень судом касаційної інстанції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/55/>.

196. Узагальнення практики застосування законодавства при розгляді цивільних справ по земельних спорах. Апеляційний суд міста Києва, судова палата у цивільних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/uzagalnennja-praktiki-zastosuvannja-zakonodavstva-pri-rozglj-doc37336.html>.

197. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ щодо спорів, які виникають з кредитних відносин за 2010–2011 рр. – Апеляційний суд м. Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://antiraid.com.ua/forum/?showtopic=4107>.

198. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ у 2010 році про виселення з житлового приміщення у зв'язку із зверненням стягнення на предмет іпотеки від 31 березня 2011 р. Апеляційний суд Івано-Франківської області. Судова палата у цивільних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ila.court.gov.ua/sud0990/prosud/analiz/BHGFDBFFDSFSDIJFASLKJFJD/>.

199. Уніфікація та диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. – 200 с.

200. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 12 черв. 2009 р., справа № 22-ц-845/2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4570538>.

201. Ухвала апеляційного суду Херсонської області від 4 квіт. 2012 р., справа № 22ц-2190/1068/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23564838>.

202. Ухвала апеляційного суду Херсонської області від 11.10.2012, справа № 22ц -2190/ 3078/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26811138>.

203. Ухвала апеляційного суду Херсонської області від 25.09.2012 р., справа №22ц-2190/2240/2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26273893>.

204. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-44231св13 н/п 22-ц-790/6410/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

205. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-46046св13 н/п 22ц-790/4563/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

206. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 22ц-8545\2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

207. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 22ц-4899\11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

208. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 22ц-1827\2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

209. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 22ц-9755\2012

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

210. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-1271св14 н/п 22ц-790/6509/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

211. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-51417св13 н/п 22ц-790/6313/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

212. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-25574св13 н/п 22ц-790/2505/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

213. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-48860св13 н/п 22ц/790/6005/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

214. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-47969св13 н/п 22ц-790/5101/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

215. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-47390св13 н/п 22ц-790/6627/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

216. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 16 берез. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

217. Ухвала Суворовського районного суду м. Херсона від 22 серп. 2012 р., справа № 2120/9879/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25764869>.

218. Фесенко Л. І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у системі судового устрою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Фесенко Леонід Іванович. – О., 2011. – 233 с.

219. Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. (Серія: Процесуальні науки) / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К. : Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. – 256 с.

220. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учеб. / Харитонов Е. О., Харитонova Е. И., Старцев А. В. – [5-е изд.]. – Харьков : Одиссей, 2010. – 920 с.
221. Харитонов Е. О. Цивільне право України / Е. О. Харитонов, Н. О. Санахметова. – К. : Істина, 2003. – 761 с.
222. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 4 листоп. 1999 р. // Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
223. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
224. Цивільний процес України : академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
225. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
226. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам : моногр. / Цихоцкий А. В. – Новосибирск : Наука, 1997. – 392 с.
227. Чечот Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам / Чечот Д. М. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. – 166 с.
228. Чулкова И. В. Классификация ошибок, допускаемых при толковании права / И. В. Чулкова // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук. Юриспруденция. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1995. – С. 37–39.
229. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції / С. Шевчук // Право України. – 2013. – № 9. – С. 306–324.
230. Шило О. Г. Завдання й функції суду в кримінальному судочинстві України / О. Г. Шило // Проблеми законності. – 2008. – № 94. – С. 148–157.
231. Шиндяпина Е. Д. Аналогия права в правоприменении : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Д. Шиндяпина. – М., 2007. – 168 с.
232. Шицький І. Б. До питання про судову реформу / І. Б. Шицький // Вісник центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 4.

233. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Штефан М. Й. – К. : Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре»», 2005. – 624 с.

234. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами : Лист Мін'юсту України від 30.01.2009 № Н-35267-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09>.

235. Энгельман И. Е. Курс русского гражданского судопроизводства. – Юрьев, 1912 // Хрестоматия по гражданскому процессу / од общ. ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 1996. – С. 165–171.

236. Энциклопедический словарь [препринтное воспроизведение издания Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон 1890 г.]. – М. : ТЕРРА, 1991. – Т. 23 : Жилы-Земпах. – 480 с.

237. Як новий закон змінить судову систему і чи стане суд справедливим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/kak-novyy-zakon-izmenit-sudebnuyu-sistemu-i-stanet-li-sud-spravedlivym-603522.html>.

Наукове видання

**Неля Миколаївна Савчин
Володимир Іванович Бобрик**

**ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВИХ
ПОМИЛОК У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Відповідальний за випуск	В. М. Кіндій
Технічний редактор	В. Й. Петрушко
Комп'ютерна верстка	Н. Т. Мойсюк
Дизайн обкладинки	А. О. Стьопіна

Підписано до друку 25.01.2017.

Формат 60x84/16. Гарнітура Таймс.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Умов. друк. арк. 10,46. Обл.-вид. арк. 7,18.

Зам. 22 . Тираж 300 прим.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів
книжкової продукції
серія ДК № 617 від 2.10.2001 року

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58022 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 11, 58 53 12

Друк ФОП Глібка О. В. Тел. (0372) 58-54-54.